

Küszöb

S. Varga Pál: Berlintől Berlinig	3
---	---

Főtér

Pabis Eszter: Berlin, a német kulturális emlékezet „háromdimenziós palimpszesztje”	4
---	---

Macskakő

Balla D. Károly: A jámbor	12
Visszajátszás	12
Cselenyák Imre: Pesti capriccio	13
Párhuzamos ellenirány	15
Stig Claesson: Nők a vízben	19
Egyszer az életben látni kell Rómát	20
Installáció (Tillingér Gábor fordításai)	21
Tudósítás Vámy Adorján’ különös tsinálmányáról az aura-mérő gépepyről	22

Fal

Kujbus János	24
--------------------	----

Kapualj

Kocsány Piroska: Berlin Debrecenben	25
Vékony Zsolt: Hogyan „adjuk el” a cívisvárost? Konferencia Debrecen arcairól	28

Árkádok

Kádár Bálint: Berlin új arcai Új identitás keresése és közvetítése	32
Katona Vilmos: Chiaroscuro Berlini diaszpórák új szemmel	38

Lépcsők

Molnár Klára: Ünnepelt a Berlinale	43
Németh Nóra Veronika: A bolognai folyamatról közép-európai szemmel	47

Műhely

Beretvás Gábor – Bodnár János Kristóf: A fallal szemben Berlin „arcai” a filmvászonon	50
Kovács Edit: Rejtő Jenő Berlinben	54
Nagy Miklós: Iskolarendszer német módra	59

Toronyszoba

Berta Erzsébet: Berlin-nocturne	63
--	----

E számunk szerzői:

Balla D. Károly költő, Ungvár
Beretvás Gábor filmesztéta, Debrecen
Berta Erzsébet irodalomtörténész, Debrecen
Bodnár János Kristóf PhD-hallgató, Debrecen
Claesson, Stig (1928–2008)
Cselenyák Imre író, Dorog
Katona Vilmos építész PhD-hallgató, Budapest
Kádár Bálint urbanista, Budapest
Kocsány Piroska nyelvész, Debrecen
Kovács Edit irodalomtörténész, Debrecen
Molnár Klára irodalomtörténész, Debrecen
Nagy Miklós tanár, Debrecen
Németh Nóra Veronika Phd-hallgató, Debrecen
Pabis Eszter irodalomtörténész, Debrecen
Tillinger Gábor nyelvész, fordító, Budapest
S. Varga Pál irodalomtörténész, Debrecen
Vámy Adorján (1761–1853)
Vékony Zsolt újságíró, Debrecen

A Debreceni Disputa megvásárolható az alábbi könyvesboltokban:

Alternatív Könyvesbolt, Hatvan u. 1/A

Líra Könyvárúháza, Piac u. 57.

Sziget Könyvesbolt, Egyetem tér 1.

A folyóirat elektronikus formában olvasható: www.deol.hu

Médiapartnerünk:

www.epiteszforum.hu

Debreceni Disputa

VIII. évfolyam, 6. szám, 2010. június

Megjelenik 1000 példányban

Főszerkesztő: **S. Varga Pál**

Szerkesztőbizottság:

†Bényi Árpád, Berényi Dénes, Berkesi Sándor,

Gáborjáni Szabó Botond, Görömbei András,

Hollai Keresztély, Orosz István

Szerkesztők:

Berta Erzsébet (Árkádok), **Lapis József** (Lépcsők, Pláza)

Nagy Gábor (Fotó), **Papp András** (Macskakő)

Szénási Miklós (Kapualj)

Anyanyelvi lektor: **Arany Lajos**

Kiadja: a **Debrecen Önkormányzat Lapkiadó Kft.**

4025 Debrecen, Simonffy u. 2/A, tel.: (52) 581-800

E-mail: disputa@deol.hu

Felelős kiadó: **Angi János**

Borító, lapterv: **Petromán László**

Tördelés: **Kaméleon Dizájn Kft.**, tel.: (52) 532-211

Nyomtatás: **Alföldi Nyomda Zrt.**, 4027 Debrecen,

Böszörményi út 6., tel.: (52) 515-715

ISSN 1785-5152

Abécsi Heldenplatzról a Batthyany-Gassén át közelíthetjük meg az 1621-es Habsburg-ellenes cseh nemesi felkelés kivégzett vezetőinek emlékművét.

Prágában a Hradzsín impozáns épületének látványát harmonikusan egészíti ki az Elűzött Szudétanémetek Múzeumának filigrán épülete.

A pozsonyi Duna-parton bronzból készült gazdátlan bőröndök emlékeznek a menekülésre kényszerített magyarokra.

Isztambulban, Törökország európai „fővárosában” az Örmény Holokauszt mauzóleuma és a görög szabadságharc emlékműve szembenéz egymással a belváros egyik patinás terén.

Moszkvában a Nagy Honvédő Háború monumentuma közelében hosszú sétány nyílik, amelyen kis parkok sora jelképezi a sztálinizmus által megnyomorított kelet-európai országokat; a sétány végén szoborpark fogadja a látogatót, ahol Nagy Imre és Maléter Pál bronzmása Alexander Dubček, a Katyrń vértanúit jelképező tábornok, az ukrán éhínség névtelen áldozata és az Ismeretlen Keletnémet Menekült alakja közt magasodik.

Londonban, a Tower mellett szabálytalan alakú hatalmas fekete gránittömb emlékezteti a briteket a gyarmatosítás rémtetteire; a közelben áll a Lebombázott Német Városok emlékműzeuma.

Belgrád belvárosában nevekkel sűrűn telerótt márványfal őrzi Srebrenica áldozatainak emlékét.

Budapesten a Hősök teréből nyílik a Hideg Napok Kültéri Múzeum, amely a magyar hadsereg második világháborús kegyetlenkedéseit mutatja be.

Párizsban az Etoile-t jelképes fal vágja ketté a Diadalív mögött; aki Nyugat-Párizsból Kelet-Párizsba tart, meg sem kerülheti tekintetével a falra erősített fehér szilueteket, amelyek Európa megosztottságának áldozataira emlékeztetnek.

A Holokauszt-emlékművek Európa valamennyi fővárosában úgy vannak kiképezve, hogy saját felelősségükre döbbsenek rá a város polgárait, tekintet nélkül arra, melyik oldalon harcolt országuk a nagy háborúban.

Ilyen képet mutatnak a „berlinesített” európai fővárosok, amelyek megtanulták a berlini Zsidó Múzeum, a Holokauszt Emlékmű, a Neue Wache, a romos állapotban megőrzött Gedächtniskirche, a Terror Topográfia vagy éppen a modern üvegkupolával újjáépített Reichstag leckéjét.

Az emlékezés bénít, ezt a berliniek, a németek tudják a legjobban; a gazdasági csodához éppúgy nélkülözhetetlen volt a bűnös múlt elfojtása, mint a szocialista építés harcos öntudatához. Az emlékeket azonban hosszú távon nem lehet büntetlenül elnyomni; a feldolgozatlan múlt nemcsak az egyes embert betegíti meg, de a társadalmakat is. Berlin felismerte, hogy a tettes rossz lelkiismerete tovább dolgozik a tudat alatt, és agresszívvá tesz embert, népet egyaránt. S ne kerteljünk: mindannyian tettesek vagyunk; Európa valamennyi népét különböző történelmi felelősségek terhelik. Tanuljunk hát Berlintől.

De vajon mindenben a berlini példa az iránymutató? Vajon Berlinnek nincs-e tanulnivalója Európa fővárosaitól az emlékezet köztéri megjelenítésében?

Európa fővárosai természetesen tobzódnak az emlékekben – csak éppen másfélkben. Nemzeti múzeumok, nemzeti emlékhelyek, a dicső múlt monumentumai érik egymást Párizstól Moszkváig, Stockholmtól Rómáig. Berlinben ilyesmit alig találunk. A Brandenburgi kapu tetején vágató győzelmi szekerre ugyan hosszú száműzetés után visszaköltözhetett a porosz sas és a vaskereszt (a lovakat hajtó istennőről kitartóan próbálták bizonyítani, hogy ő valójában nem Niké, a győzelem, hanem Eiréné, a béke), a porosz uralkodók nyomait azonban nem könnyű megtalálni; a Charlottenburgban álló kis nyári rezidenziát, amelyet a nyugat-berlini városvezetés a súlyos háborús sérülések ellenére helyreállított, nagytóval kell keresni a térképen. A nagy palota azonban, amely Berlin keleti részén állt, nem élte túl a (nemzeti) múlt végleges eltörlésének internacionalista programját; Walter Ulbricht buldózerei 1950-ben lerombolták a palota háborúban épen maradt falait.

Berlin arra tanítja Európát, hogy a bűnök megvallásának köztereken látható emlékezteti helyei utat nyithatnak az európai népek közötti megbocsátás és a megbékélés előtt. Európa viszont arra taníthatja Berlint, hogy nemzeti öntudat nélkül nincs rendben egy ország kollektív lelkiülete. A két modell talán egyszer egymásra talál, s hozzászokatja Európa lakóit a gondolathoz, hogy nemzeti büszkeség és kollektív felelősségtudat együtt teheti a legnagyobb szolgálatot mindannyiunknak.

Tudom, sok szempontból vitatható a berlini Királyi Palota újbóli felépítésének ötlete. Én mégis drukkolok, hogy újjászülessen.

John F. Kennedy 1963. június 26-án Konrad Adenauer szövetségi kancellár és Willy Brandt nyugat-berlini polgármester kíséretében kereste fel a berlini falat. Amikor a *Checkpoint Charlie*-ről keletre tekintett és világhírűvé vált beszédében német nyelven berlininek vallotta magát, akkor nem csupán a nyugati világ szolidaritásáról biztosította az enklávéba kényszerített nyugat-berlinieket és az NDK-diktatúrában élő honfitársaikat. Beszédében az amerikai elnök a berliniek szabadságvágyát, a demokrácia, haladás, béke és igazságosság melletti elkötelezettségét egyfelől a kommunizmussal állította szembe, s ennek jelképét, a falat a történelem és az emberiség elleni támadásnak nevezte.¹ A berlini helyzet megoldását pedig – összefüggésben a teljes német nemzet, sőt, az európai kontinens és az egész világ számára alapvető emberi szabadságjogok sértetlenségével – mintegy a világbéke zálogának nevezte. Ezt mutatják a beszéd aforizmává vált záró sorai is: „Minden szabad ember, éljen akárhol is, berlini polgár, ezért szabad emberként magam is büszkén hirdetem: »Ich bin ein Berliner« [Berlini vagyok]”.² Mindezzel Kennedy egy már évezredekkel korábban elhangzott mondatot, a Pál apostol szavaiból is ismert, sorsdöntő következményekkel járó kijelentést értelmezett újra, a római polgárok privilégiumait kifejező „*Civis romanus sum*” [Római polgár vagyok]-ot.³ A beszéd címadó mondata, a hidegháború egyik leggyakrabban idézett kijelentése tehát, metaforával élve, nem más, mint egy *palimpszeszt*nek (többször átírt, egymásra íródott rétegekből álló pergamenek) egyik rétege.

A berlini falra vonatkozó, egymásra íródó, egymást értelmező, időben változó jelentések kapcsán a Kennedy-beszéden túl (illetve az abban foglaltak mellett) nem csak a későbbi amerikai elnökök (Nixon, Carter, Bush) nyugat-berlini látogatásaik elhangzottakra asszociálhatunk. (Említésre méltó közülük Ronald Reagan – egyébként Gorbacsovhoz intézett – beszéde, aki 1987-ben a fal lebontására szólította fel az SZKP főtitkárát.) A német főváros és a német történelem, a német nemzeti identitás kapcsolatát illetően még jelentősebb (s jelen vizsgálódás szempontjából ez adja a Kennedy-beszéd különös aktualitását), hogy maga Berlin is, mint minden város, egy háromdimenziós palimpszesztnek (Assmann)⁴ tekinthető. Az „egyidejű egyidejűtlenségek” annak ellenére is jellegzetességei minden városnak, hogy a lakosság mobilitásából, az utcanevek, emlékművek politikai rendszerektől, történelmi helyzetektől függő változásából (sőt, látszólagos eltűnéséből, elpusztulásából) ítélve azt gondolhatnánk, alapjában véve nagyon is változó, dinamikus képződményekkel állunk szemben. Aleida Assmann szerint a város koncentrált terében egyidejűleg vannak ugyanis jelen a történelem egymásra íródott rétegei – még ha ezeket a rétegeket nem észleljük is egyszerre, nem tudatosulnak mind egy időben. A modernség változásait, melyek a (nem ritkán molochként démonizált) városok dinamikusságában is megnyilvánultak, sokan veszteségként, törésként észlelték.⁵ A modernizáció ellenhatásaként ezért egyfajta muzealizáló gyakorlat, az identikuságot konzerváló, romantikus-nosztalgia-

¹ „Bár a fal a legnyilvánvalóbban és legszemléletesebben, az egész világ számára láthatóan demonstrálja a kommunista rendszer hibáit, ez mégsem elégíthet ki bennünket, hiszen, ahogyan polgármesterük fogalmazott, a fal nem csak a történelem, hanem az emberiség elleni vétség, amely családokat választ el, férjeket és feleségeket, fivéreket és nővereket és azt a népet, amely egyesülve kíván élni.” John F. Kennedy: „*Ich bin ein Berliner*”. (Ford. P. E. <http://www.historyplace.com/speeches/berliner.htm> (letöltés: 2010-06-07))

² Uo.

³ „Kétezer évvel ezelőtt leginkább azzal lehetett büszkélkedni: »civis Romanus sum.« Ma, a szabadság világában azt mondhatjuk a legnagyobb büszkeséggel: »Ich bin ein Berliner.«” (Uo.) Az elnök itt mondja ki először a német mondatot, amelyet később, beszédének végén megismétel.

⁴ Assmann, Aleida: *Geschichte im Gedächtnis. Von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung*. [Történelem az emlékezetben. Az egyéni tapasztalattól a nyilvános színrevitelig] München: Beck, 2007, 111. (A továbbiakban: Assmann 2007.)

⁵ Érdemes ebből a szempontból megvizsgálni a nacionalizmus és a nagyvárosokat démonizáló hagyomány viszonyát. Egyfelől világos, hogy maga a modernség ellenhatásaként is értelmezhető (de máskülönben egyben modern jelenségnek tekintendő) nacionalizmus miért ítélte el – részben egyébként bibliai hagyományra támaszkodva – többek között az új Babilon (Szodoma) toposzaival, egyfajta egészséges és természetes *Heimatkunst* nevében az idegenséget, változást megtapasztalni engedő nagyvárosokat. Másfelől épp Berlin példája (például Hermann Henselmann tevékenysége vagy Albert Speer megalomán terveinek részbeni megvalósulása) azt is mutatja, hogy a város a politikai hatalom színpada is. (Vö. Châtellier, Hildegard: *Moloch Großstadt*. [A nagyváros, mint Moloch] In: François, Etienne & Schulze, Hagen: *Deutsche Erinnerungsorte II*. [Német emlékezeti helyek] München: Beck, 2001, 567–583.)

kus múlthoz fordulás, „*homo conservator*”-i (Odo Marquard) magatartás is jelentkezett.⁶ A különböző jelentés- és időrétegek egyidejű jelenléte a városokban viszont nem ennek köszönhető, mert a szimbolikus kódolás olyan változékony módjaival szemben, mint az utcák, terek elnevezése vagy az emlékművek, szobrok állítása, a városi építészet esetében a történelem nyomai még akkor sem törölhetők ki olyan könnyedén az emlékezetből, ha nem akarunk emlékezni ezekre a tapasztalatokra (például a világháborús bűnökre), vagy ha egy háborús pusztítás, egy politikai ideológia romba döntött bizonyos épületeket.⁷

A mai német fővárosnak különösen nyilvánvaló a palimpszeszt jellege. Berlin ugyanis a 12. századtól kezdve immár nyolcadik alkalommal főváros: az újraegyesített Német Szövetségi Köztársaságot megelőzően hét különböző politikai formációnak – többek között a Porosz Királyságnak, a Német Császárságnak, a Weimari Köztársaságnak, a Harmadik Birodalomnak és az NDK-nak – volt közigazgatási központja.⁸ Jellegzetességét, egységét e változó politikai rendszerek és államformák sokféleségével magyarázhatjuk. A berlini fal egyedülálló jellege is a magyarázathoz tartozik, hiszen a történelemben példátlan a városon belül épített hasonló határ, még ha maga a falépítés ismerős is lehet, ha a római birodalmat körbevevő *limes*re, Hadrianus falára vagy akár a kínai nagy falra gondolunk. S maga a fal sorsa, jelenlegi helyzete is a már említett assmanni tézist erősíti, miszerint a város palimpszeszt-szerkezetét minden más hasonló struktúráénál jobban meghatározzák az „egyidejű egyidejűtlenségek”. Ugyanis a fal rövid idővel lebontása után gyakorlatilag eltűnt: a fal áldozatainak emelt *Bernauer Strasse*-i emlékhelyen (*Gedenkstätte Berliner Mauer*) megőrizték ugyan utolsó darabját, és nyomait néhol táblák, megmaradt őrtornyok s egy kettős bazaltkockasor jelöli, a fal maradványait a lebontásban részt vevők és később a világ minden tájáról érkező turisták elhordták, felvásárolták és eladták, nagy részét pedig

A berlini fal építése...

...és bontása (1961 – 1989)

berlini utak építésekor hasznosították újra. Ennek ellenére a kettéosztottság tapasztalata, a hidegháborús múlt, akárcsak a második világháborús bűnösség, a német rémtettek emléke szinte minden korábbinál intenzívebben van jelen a 80-as, 90-es évek olyan széleskörű, emocionálisan túlfűtött szakmai és közéleti vitáiban, mint a Goldhagen-vita, a Walser-Bubis-vita, vagy a *Wehrmacht*-kiállítást és a berlini városi kastély (*Berliner Stadtschloss*) újjáépítését övező botrányok. Jane Kramer amerikai újságíró szavaival az új német fővárosban (Berlin 1991 nyara óta főváros, a kormányzati hivatalok folyamatosan költöztek át Bonnól) a lebontott Fal helyére a történelem lépett: a berlinieket – egyszerűen a jelen német identitást – immáron nem térbeli, horizontális határ választja el, hanem időbeli, vertikális „válaszfal” határozza meg.⁹

⁶ Vö. Assmann 2007: 97. Assmann ezt a modernizáció ellenhatásaként jellemezhető törekvést a kanonizáció folyamatával, az időtlen klasszikusok szakralizálásával állítja párhuzamba. Odo Marquard szerint a *homo faber Doppelgänger*e a *homo conservator* (szóbeli közlés, idézi Assmann 2007: 98).

⁷ Assmann 2007: 113.

⁸ A következő nyolc politikai formáról van szó: 12–17. század: brandenburgi választófejedelemség, 1701–1871: Porosz Királyság, 1871–1918: Német Császárság, 1918. november 9: Szabad Szocialista Köztársaság, 1919–1933: Weimari Köztársaság, 1933–1945: Harmadik Birodalom, 1949–1990: Német Demokratikus Köztársaság, 1990–: Német Szövetségi Köztársaság.

⁹ Kramer, Jane: *Unter Deutschen. Briefe aus einem kleinen Land in Europa*. Berlin, 1996, 17. Idézi Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. [Emlékezeti terek. A kulturális emlékezet formái és változásai] München: Beck, 2006 [1999], 334. (A továbbiakban: Assmann 1999.)

Ezen a ponton válik szinte magától értetődővé a berlini várostervezéssel és építészettel kapcsolatos számos, a mai német közbeszédet meghatározó dilemma hordeje és szimbolikus tétje. Abból a horizontból ugyanis, ahonnan a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúrák tapasztalatát (amely elkerülhetetlenül „ráíródott” Berlin egyes helyszíneire és épületeire) a mai német fővárosban értelmezik, arra is következtetni lehet, hogyan változott meg általában a történelem és az emlékezet viszonya, a nemzeti identitás jelentősége és színrevitele a hidegháború végén, az ismert integrációs és migrációs folyamatok utáni Európában. E kapcsolatok és jelenségek feltérképezésére ugyan még csak a részlegesen sem vállalkozhatunk, mégis érdemes és tanulságos Berlin példáján nyomon követnünk, hogyan viszonyul történelméhez és hogyan definiálja magát újra nemzetként egy olyan ország, amelyet a legközvetlenebbül sújtottak a 20. század traumatikus történelmi tapasztalatai. Legközvetlenebbül, hiszen a kollektív emlékezet, identitás, valamint a történelem, a nemzeti múlt viszonyában Németország esetében olyan sajátos törést, diszkontinuitást (*Kahlschlag, Stunde Null*) tapasztalhatunk, amely Ausztriában vagy a volt NDK-ban, ahol a második világháborús múltat könnyen beillesztették egy áldozati vagy hősi ellenállói narratívába, fel sem vetődhetett volna. Németországnak viszont tettesként nem volt más választása, mint megtagadni történelmét, a nemzeti múltat: így kerültek a nemzet helyére az európaiság, az alkotmányosság (*Verfassungspatriotismus*) absztrakt, transznacionális értékei.¹⁰ Mára azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzet-gondolat, a történelmi múlt megtagadása és az identitásról való lemondás, bizonyos „baloldali poszt nacionalizmus” ugyanolyan zsákutca, mint a „jobb oldali nacionalizmus”.¹¹ Szükség van olyan nemzeti szim-

bólumokra, amelyek érzelmi azonosulásra hívnak fel (az alkotmány Németország esetében nem tekinthető ilyen vívmánynak). Így például nemzeti történelemre, amely ellentmondásai, fragmentáltsága ellenére is minden demokrácia egyik nélkülözhetetlen alapja. Németországnak tehát újból nemzetként kell magát elképzelnie, újra „ki kell találnia” magát nemzetként (Assmann itt nyilvánvalóan Benedict Anderson úttörő nemzetelméleti munkájának félresikerült német fordítására utal: *Die Erfindung der Nation*, vagyis: a nemzet 'kitalálása'¹²). Ennek az „újrakitalálásnak” az épületekben is megjelenő médiuma az újragondolt „nemzeti” történelem, amely azonban nem egy történelmet, egy nemzeti „nagy elbeszélést” jelent, hanem a történelem és a történetek sokféleségének elismerését. Hogyan nyilvánul meg ennek a történelemnek a heterogenitása a berlini építészetben, hogyan konstruálnak, illetve jelenítenek meg egyfajta német nemzeti identitást bizonyos várostervezési döntések? A kérdés megválaszolásakor a berlini „palimpszesztből” kínáló számos lehetőség közül mindösszesen néhány példa kiragadására, két (egymás közelében álló) épület sorsának bemutatására szorítkozom: a nemzetiszocialista múlt értelmezése kapcsán az Új Őrházhoz (*Neue Wache*), a keletnémet diktatúra vonatkozásában pedig az egykori Köztársasági Palotához (*Palast der Republik*) kötődő jelentéseket vizsgálom.

A „Neue Wache”

Az egymásra íródott funkciók, jelentések, formák időbeli rétegződésének fényében nem csupán Berlin mint főváros, hanem számos, turisztikai célponttá vagy nemzeti szimbólummá vált épület, műemlék, utca, jelkép (a Brandenburgi kapu, a Múzeum-sziget, a *Potsdamer Platz*, a tévétorony, a *Reichstag*) történelmében görcső alá

¹⁰ Assmann itt Habermas érveire hivatkozik. A fenti jelenséggel magyarázható szerinte az is, hogy Németországban az (emlékezetben élő) történelem sokáig sajátos módon „lerövidült”: Karl Heinz Bohrer a történelemtudományt is felelőssé teszi azért, hogy a nemzetiszocialista diktatúra 12 éve vált szinte az egész német történelmi múlt szinonimájává. Szerinte ugyanis a társadalomtörténeti paradigma előtérbe helyezése is a nemzeti történelem „megtagadására” szolgált. Nem véletlenül voltak rendkívül népszerűek azok az 1970-es évek végi kiállítások (Staufer-kiállítás) és azok az 1980-as években nagy számban alapított német múzeumok, ahol az eddig háttérbe szorított, de érzelmi azonosulásra hívó, a kollektív emlékezetben még élő tartalmakkal is találkozhatott a dicsőséges, monumentális (például a középkori) történelmi múltra szomjazó, a nosztalgikus, vagy a múltra egyszerűen csak kíváncsi látogató. Közvetlenebbül vezethetők vissza a 20. század történelmi traumáira azok a későbbi tárlatok (akárcsak a történelem emlékezetelméleti megközelítésének a konjunktúrája), melyek olyan tabutémákat feszegettek, mint a német sorkatonák háborús bűnössége (*Wehrmacht*-kiállítás) vagy a kitelepítés. Assmann 2007: 180–194.

¹¹ Assmann 2007: 188.

¹² Vö. *Imagined Communities. Reflexions on the Origin and Spread of Nationalism*, Revised Edition, Verso, London–New York, 1983. (Magyarul: *Elképzeltek közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*, ford. Sonkoly Gábor. Bp.: L'Harmattan, 2006.)

vehetnénk a történelem és a mindenkori identitás viszonyát. A *Neue Wache* esetében sincs ez másképp: a német klasszicizmus kiemelkedő alkotása 1816 és 18 között Karl Friedrich Schinkel tervei alapján, eredetileg porosz emlékhelyként, a napóleoni háborúban elesett hősök emlékének épült. Az 1930-as években aztán az akkor még „nagy háborúként” emlegetett első világháborúban elesett, hősi halottként ünnepelt német katonák emlékművévé alakították át (Heinrich Tessenow tervei alapján). Az *Unter den Linden*-en álló épület a Harmadik Birodalom idején így számos olyan monumentális rituálé, ünnepi rendezvény szemanatúja és helyszíne volt, amely a nemzetszocialista, az első világháborút elvesztő Németország önmagát ártatlanul szenvedő áldozattá, igazságtalanság sújtotta mártírhőssé stilizálva már az újabb háborúra is mozgósított. Míg az első világháború utáni német kollektív emlékezet tipikusan *vesztes-emlékezet* volt, addig a második világháború utáni keletnémet identitás alapjának egyfajta *áldozati emlékezetet* nevezhetünk (az áldozat szót itt nem passzív és kiszolgáltatott, például egy népirtásban, gyarmatosításban vagy terrorcspásban elpusztult áldozat értelmében használom¹³). A kettőben közös az a heroikus, mitizáló szemantika, afirmatív és identitást szervező vonás, amelyet a jelen és a jövő horizontján aktuális politikai célok, a múlt-ra vonatkozóan pedig egy önfelmentő stratégia motivál. Az újonnan alapított NDK számára az jelenthette a „szocialista”, a kapitalista világtól való éles elhatárolódáson nyugvó közösségi integráció s egyben a nemzetszocialista bűnök súlyát is csökkentő (megsemmisítő!) sikeres „múltfeldolgozás” zálogát, ha polgárai ártatlan áldozatként (igazságtalanul besorozott katonaként, mit sem sejtő civilekként, hősi halált halt ellenállóként) értelmezték és jelenítették meg önmagukat. Ute Frevert szerint azért is volt ha-

Friedrich Schinkel: Neue Wache (1816–18)

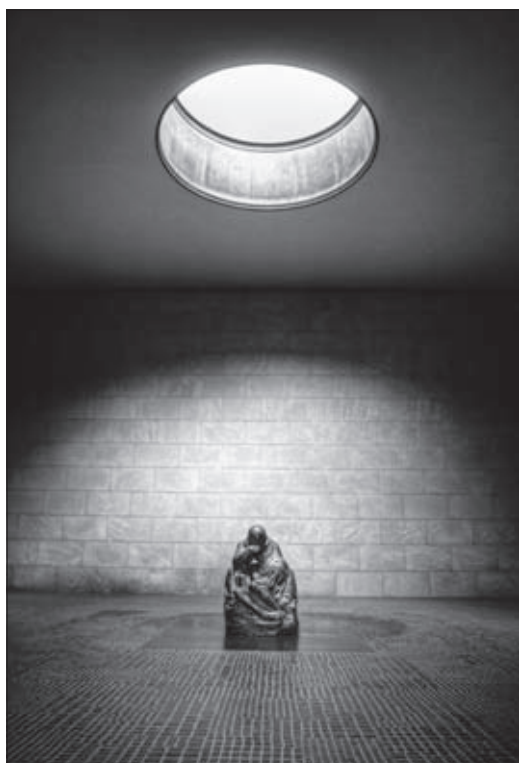
tékony ez a stratégia, mert például a kommunista ellenállók áldozatisága (szemben a Holokauszt-áldozatokéval) *aktív* áldozati szerep volt, s mert ez a fajta ön- és múltértelmezés az NDK-lakosság lehető legszélesebb körét integrálta egy olyan attraktív szerepbe, amely ráadásul a hitleri káoszszal szembeni egyedüli kiütésként a szocialista újjáépítést propagálta.¹⁴ A második világháborúban romba döntött *Neue Wache*-t a keletnémet rezsim újjáépítette és 1960-ban a fasizmus és militarizmus áldozatainak emlékművévé (intő, figyelmeztető emlékművévé, *Mahnmal*) avatta. Ahogy a Kelet-Berlin egyik legnépszerűbb turisztikai látványosságává váló emlékhelyen nem sokkal később elhelyezett névtelen sírok is demonstrálták, a „fasizmus áldozatain” a kommunista ellenállókat, a „militarizmus áldozatain” pedig a katonákat kellett érteni. Ez a kettős áldozatiság egyébként azt a keletnémet „áldozati hierarchiát” (Frevert) is mutatja, amelynek jellemzője az ellenállók zsidó áldozatokkal szembeni „felülértékelése”.¹⁵ (Feltűnő per sze az ellentmondás, hogy voltaképp egy totalitárius, militarista ideológia épp egy másik ugyanilyen rendszertől való elhatárolódás által határozta meg önmagát. Nem is véletlenül nevezték a korabeli megfigyelők „17 millió német koncentrációs táborának”¹⁶ azt az NDK-t, amely „antifasiszta vé-

¹³ A győztes-, vesztes-, tettes- és áldozati emlékezet fogalmihoz vö. Assmann, Aleida & Frevert, Ute: *Geschichtsvergessenheit – Geschichtsversessenheit. Vom Umgang mit deutschen Vergangenheiten nach 1945*. [A történelem elfelejtői – a történelem megszállottjai. A német múlt kezelése 1945 után]. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1999, 41–49. (A továbbiakban: Assmann & Frevert 1999). Assmann figyelmeztet, hogy a *victima* vagy *hostia* jellegű áldozatiságot nem keverhetjük össze a politikai, vallási mártírok *sacrificium*, *immolatio* értelmű, áldozatkultuszhoz is vezető, heroikus áldozatiságával, azzal, amikor győztesek vagy vesztesek lesznek egy valamiért – például hazáért – vívott harc – hősi – áldozataivá.)

¹⁴ Ez a magatartás, az áldozati mítoszok természetesen az 1945 utáni időszakban általában jellemezték Németországot, a keletnémet történelempolitikában és propagandában viszont különös hangsúlyt kapott az ország áldozati szerepe (Assmann & Frevert: 166).

¹⁵ Ezt a hierarchiát a legjobban egy egykori keletnémet kötelező olvasmány, Bruno Opitz *Nackt unter Wölfen* című regénye demonstrálja, amely a buchenwaldi haláltábor kommunista ellenálló mozgalmának állít emléket, vö. Assmann & Frevert: 169–172.

¹⁶ Wolfrum, Edgar: *Die Mauer* [A fal]. In: In: François, Etienne & Schulze, Hagen: *Deutsche Erinnerungsorte I*. [Német emlékezetű helyek] München: Beck, 2001, 552–568., itt 554.

Käthe Kollwitz: *Gyászoló anya halott fiával* (1937) c. szobrának felnagyított kópiája a Neue Wachében

dőfalként” legitimálta a berlini falat.) Az újraegyesítés után a némileg átalakított Neue Wache érdekes módon megmaradt a Német Szövetségi Köztársaság központi emlékhelyének: 1993-ban a háború és a zsarnokság áldozatainak szentelték, általában a civil áldozatokra irányítva a figyelmet. Reinhardt Kosselleck ugyan nemcsak esztétikai szempontból kritizálta az épület középpontjába helyezett Käthe Kollwitz-szobrot (*Anyá halott fiával*; Helmut Kohl választása volt), hanem azért is, mert az, szerinte, nem hangsúlyozza a zsidó és a nő áldozatok szenvedését. Fontosabb azonban, hogy az áldozatokra való emlékezésnek ez a formája (szemben az áldozatiság keletnémet értelmezésével) a történettudomány új, holokauszt utáni dimenzióját – vagyis az új etikai orientációt – is szemlélteti. Assmann szerint ennek az a lényege, hogy a második világháború után már az addigi *győztesek* és *vesztesek* helyett *tettesek*ről és *áldozatok*ról beszélhetünk, az áldozat szót pedig „posztheroikus” értelemben (*victima* vagy *hostia* jelentésben) használjuk.¹⁷ Az áldozatok emlékezetének felértékelődése (hiszen egyaránt az áldozatokra

figyelt az eddig a múlthoz másképpen viszonyuló tettes- és áldozati emlékezet), a traumatizáltak eddig elhallgatott, fel nem jegyzett, de most új, állandó médiajelenlé- tet nyert, identitásukat formáló emlékeze- te egyértelműen jelzi, hogy a múlthoz való viszony a holokauszt óta már nem politikai, hanem univerzális etikai, morális (sőt, ér- zelmi) alapon nyugszik. (Assmann szavai- val ezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy az általában vett *történelmet* felváltja az *em- lékezés*, egy-egy áldozattá vált csoport em- lékezete.)

A német tettes-emlékezet jellegzetes- ségét és az említett etikai fordulatnak az egész német nemzeti identitást érintő re- levanciáját szemlélteti az is, hogy az újra- egyesített Németország központjává meg- tett Berlin várostervezési dilemmáiban olyan gyakran felvetődött a nemzet egé- szét reprezentáló, szimbolikus helyszínek- kel kapcsolatban a holokauszt traumájára való emlékezés, emlékeztetés etikai impe- ratívusza. Azután, hogy a Bundestag el- döntötte a kormányzati szervek átköltöz- tetését Bonnból Berlinbe (sőt, már 1987-től, a város 750 éves fennállásának ünnepétől), többször, többféle formában felvetődött annak a lehetősége, hogy Berlin történelmi centrumában, sőt, egy a saját bűnösségre emlékeztető traumatikus helyen, a Gestapo és az SS egykori főhadiszállásának terüle- tén létesítsenek egy, a náci bűnöket doku- mentáló központot. Szemben a *Neue Waché- val*, a Zsidó Múzeummal (*Jüdisches Museum Berlin*) vagy a Holokauszt-emlékművel (*Denkmal für die ermordeten Juden Europas*) az idén májusban megnyitott a *Terror Topográfiaja* (*Topographie des Terrors*¹⁸) doku- mentációs központ autentikus helyen áll. Európában egyedülálló az a berlini Touro College-ben beindított *Holocaust-studies* MA-képzés is, mely a Terror Topográfiaja Alapítvány ügyvezető igazgatójának dé- kánsága alatt indult be. Emlékezetes kez- deményezés volt az is, amikor az 1990-es évek elején (a Holokauszt-emlékművel kap- csolatos viták hevében) felvetődött, hogy egy új emlékmű vagy múzeum építése he- lyett magának a Brandenburgi kapunak az egyik oszlopát kellene oly módon meg- bontani, megrongálni, hogy az jelezze: a bűnösség traumája okozta seb kitörölhe- tetlen része az újraegyesített nemzet iden-

¹⁷ Assmann, Aleida: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. [A múlt hosszú árnya. Emlékezeti kultúra és történelempolitika] München: Beck, 2006, 76–83.

¹⁸ Vö. Assmann 1999: 334–336.

¹⁹ Seibt, Gustav: *Das Brandenburger Tor* [A Brandenburgi kapu]. In: François, Etienne & Schulze, Hagen: *Deutsche Erinnerungsorte II*. [Német emlékezeti helyek] München: Beck, 2001, 67–86., itt: 85.

Daniel Libeskind: Zsidó Múzeum (1999)

Peter Eisenman: Holokauszt-emlékmű (2003–2005)

titásának.¹⁹ De hasonló gesztus volt Horst Hoheisel 1997-es installációja is, amely a Brandenburgi kapura vetítette az auschwitzi haláltábor kapujának „*Arbeit macht frei*” feliratát,²⁰ ezzel a provokatívan tabusértő képpel jelezve, hogy a holokauszt árnyéka akarattól és tudattól függetlenül határozza meg a német emlékezet-kultúrát ma is.

Palast der Republik vs. Berliner Stadtschloss

A fenti példák leginkább azt bizonyítják, hogy a város szerkezetében, épületeiben újra és újra láthatóvá válnak a múlt bizonyos rétegei – például azok, amelyekre a nemzetiszocialista múlt árnyéka vetül. A kettéosztottság, illetve a keletnémet diktatúra tapasztalata egyfelől szintén kitörölhetetlen a még meglévő épületekből, másfelől viszont – ahogyan a berlini fal esete is mutatta, a múlt ezen rétegeihez kötődő *homo conservator*-i magatartás kevésbé látványos formákat ölt. Sőt, az egykori berlini kastély (*Berliner Stadtschloss*)

újjaépítése kapcsán fellángoló vitákból pontosan azt látjuk, hogy az újraegyesített német nemzet identitásának alapelbeszéléséből kitörölhetetlenek a német történelemnek mind a „jobboldali nacionalizmus”, mind a „baloldali poszt nacionalizmus” szélsőséges, torz ideológiai változatai által uralt időrétegei. Mégsem csupán az ezekhez a tapasztalatokhoz (a diktatúrák okozta traumákhoz) fűződő viszony alapján történik a nemzet említett újbóli „kitalálása”.

Az 1443-as alapítású kastély közel egyidős magával Berlinnel, és a városhoz hasonlóan palimpszeszt-jellegű: a 18. században (Andreas Schlüter tervei alapján) kezdődő bővítése, átalakítása óta a kontinens Alpoktól északra fekvő részének legjelentősebb barokk épületévé vált. Karl Liebknecht 1918 őszén innen kiáltotta ki a szocialista német köztársaságot – a kastély róla elnevezett kapuja (*Liebknecht-Portal*) volt az egyetlen része az épületnek, amely az után is megmaradt, hogy a keletnémet vezetőség 1950-ben a „porosz militarizmus” szimbólumaként lebontotta a kastélyt. Helyén épült fel 1976-ra az NDK-parlament

Horst Hoheisel *A németek kapuja* című installációja (1997)

Ursula Wilms – Heinz Hallmann: *A terror topográfia*, Berlin–Kreuzberg (2005–2007)

²⁰ A fotó Assmann *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik* című kötetének borítóján is látható, és a kötet címét értelmezi.

A városi kastély – a Köztársaság Palotája

épülete, a Köztársaság Palotája (*Palast der Republik*). Az antiimperialista jelképnek szánt, 37 000 négyzetméter alapterületű épület a Honecker-éra központi politikai helyszínéül funkcionált, a *Volkskammer* üléseinek és az SED (a keletnémet állampárt) kongresszusainak adott helyet, monumentalitása pedig egyfelől a totalitárius ideológiák jellemzően monumentális épülettervezési és városépítészeti politikájára emlékeztetett.²¹

Másfelől azt is látnunk kell, hogy a minden zugában bevilágított (s éppen ezért „Erich lámpaboltjaként” gúnyolt) Palota nem csupán a Stasi által életük minden percében megfigyelt keletnémet kisemberek nyomorúságos életét jelenítette meg, hanem a nyugatiakéhoz hasonló vágyaikat is (a fogyasztást, a szórakozást, a rockzenei koncertek látogatását stb.). A *Palast der Republik* ugyanis kultúrházként, szabadidőközpontként is működött: tekepályák, diszkó, olcsó éttermek és kávézók, sőt, színház (*Theater im Palast*) is működött benne, s számos családi rendezvény (esküvő, születésnap) helyszínéül is szolgált. Nem csoda tehát, ha három évvel

azután, hogy 1990 őszén bezárták, a keletnémetek 98 százaléka az épület megtartása mellett szavazott.²²

A Köztársaság Palotáját hivatalosan azért zárták be, mert ekkor került széles körben nyilvánosságra, amit már az 1980-as években is tudtak: egészségtelenítő azbesztszennyeződés mérhető az egész épület légtérében (a 70-es években elterjedt gyakorlathoz híven több ezer tonna porlasztott azbeszttel hőszigetelték a palotát). Már ekkor is többen sejteni vélték, hogy a bezárás valódi oka nem az azbeszt, hanem az ideológiai, a kommunista „szennyezettség” volt, hiszen például a hasonlóan veszélyes nyugat-berlini Nemzetközi Kongresszusi Központot (ICC) ugyanebben az időben zavartalan működés közben tették azbesztmentessé.²³ Miután azonban az épületet gyakorlatilag darabokra szedték a káros anyagok eltávolításának érdekében, már fel sem vetődött a palota újjáépítése, holott a 90-es évek közhangulatát még igencsak meghatározták a *Palast der Republik* sorsa körül fellángolt viták (szóba került, hogy múzeummérettel, hotelként vagy kongresszusi központként hasznosítsák

²¹ A legtöbb NDK-útikalauz előszeretettel sorolta fel, hogy a Köztársaság Palotájának ruhatárában 5000 fogas, éttermében pedig 120 700 evőeszköz állt rendelkezésre. Paradox módon egyébként éppen ebben az épületben pecsételődött meg az NDK sorsa is; itt zajlottak 1990-ben az első szabad választások, itt szavazták meg a valutauniót és itt szüntették meg az NDK kommunális alkotmányát. Flamm, Stefanie: *Der Palast der Republik* [A Köztársaság Palotája]. In: François, Etienne & Schulze, Hagen: *Deutsche Erinnerungsorte II*. [Német emlékezeti helyek] München: Beck, 2001, 667–684., itt: 667. (A továbbiakban: Flamm 2001.)

²² Flamm 2001: 662.

²³ Flamm 2001: 676.

a régi épületet, volt szó arról is, hogy lebontják és rekonstruálják a barokk városi kastélyt). A *Palast der Republik* ekkor vált „*Ballast der Republik*”-ká, tehát teherré, zavaró tényezővé az újraegyesített Németország önértelmezésében. Világossá vált ugyanis, mennyire különbözőek és egyésíthetetlenek a kelet- és nyugat-berliniek (kelet- és nyugat-németek) tapasztalatai és a különböző generációk kommunikatív emlékezetének tartalmai (a nyugatiak a palotának csak a hivatalos, politikai funkcióját ismerték, s a lebontással ennek a látható szimbólumát szerették volna kitörölni a főváros palimpszeszt-szerkezetéből).

A „német-német” identitás problematikáján messze túlmutató döntés volt, amikor 2005-ben Angela Merkel is támogatta az eredeti Hohenzoller-kastély újbóli felépítését. Sőt, előtte a *Bundestag* arról is határozott, hogy az új épület ad majd otthont annak a Humboldt Fórumnak,²⁴ amely egy tudományos kutatóintézet és egy múzeum kombinációjaként az Európán kívüli kultúrának és művészetnek szenteli figyelmét. Úgy tűnik ugyanis, hogy Németország akkor tudja elkerülni a „jobboldali nacionalizmus” és a „baloldali posztnacionalizmus” említett alternatíváját, ha egy jóval régebbi hagyományra alapozva jeleníti meg, értelmezi újra nemzeti identitását. Ez a vállalható múlt pedig nem más, mint a porosz örökség pozitív értelmezése. Assmann szerint a Hohenzoller-kastély újjáépítését nem a dinasztikus nosztalgia motiválja, sőt nem is pusztán turisztikai vagy esztétikai érvek, hanem egy nem csupán helyi, városi, hanem új, össznemzeti mítosznak is alkalmas szimbolika megjelenítése.²⁵ A porosz hagyomány az újjáépítendő *Stadtschloß*-hoz fűződő szemantikában ugyanis mentes azoktól a negatív konnotációktól – a fasizmusba torkolló militarizmus, az autoriter imperializmus képzeteitől –, amelyek a német nemzeti múlthoz a mai napig kötődnek. A porosz múlt itt ehelyett a tudomány és a művészet, a felvilágosodás, a humanizmus jelképe, s mint ilyen egy új, „politikailag korrekt”, német nemzeti mítosz alapja lehet (maga a tény, hogy az épület tudományos és kulturaközvetítő szerepet tölt be, szintén azt

mutatja, hogy nem a politikai hatalom reprezentációjával, a homogenizáló nemzeti ideológiát megjelenítő presztízsepülettel állunk szemben²⁶).

Számos kérdés ettől még persze továbbra is megoldatlan maradt. A Köztársaság Palotájának lebontása kitörölt a város palimpszesztjéből egy időréteget, épp annak az élő múltnak a nyomát tüntette el a jelen horizontjából kívánatos önkép megerősítése céljából, amely az emlékezetben élő történelem része (szemben a porosz történelemmel, amelyhez már nincs meg az élő generációk közötti hagyományozás köteleke).²⁷ Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a kelet-berliniek épp abban a funkciójában ragaszkodtak a palotához, amely leginkább a nyugati világra emlékeztetett és a legkevésbé volt köthető nemzeti elbeszéléshez (sokkal inkább a fogyasztói magatartáshoz vagy privát, családi emlékekhez, transznacionális szubkulturákhoz, például a rockzenéhez stb.), viszont affektív viszonyulást tenne lehetővé, és hosszú távon hatásosan kötne össze közösségeket, teremtene, szavatolna identitásokat. Ha figyelembe vesszük például a *Potsdamer Platz* épületeit, gazdasági, kulturális, szórakoztató funkcióját vagy a tömegkultúra jelenlétét a Brandenburgi kapuig tartó *Love Parade*-on, akkor tovább gondolkodhatunk azon, hogy mekkora súllyal is van jelen a történelem az emlékezetben, s hogy milyen új nemzeti mítoszok és szimbólumok alapján mondhatja ma, avagy holnap egy német állampolgár: „*Ich bin ein Berliner*”.

Berlin, Loveparade, 1995

²⁴ Vö. <http://www.sbs-humboldtforum.de/>

²⁵ Assmann 2007: 121

²⁶ Vö. Assmann 2007: 126.

²⁷ A vitában egymásnak feszülő pozíciók tétje tehát egyértelműen az emlékezetben élő történelem, s bár a jelenlegi *memory-boom*-ot Assmann szerint egyre inkább gazdasági tényezők határozzák meg, a történelem megőrzéséhez és színreviteléhez kapcsolódó tevékenységben azoknak a generációknak a traumatikus tapasztalatait is érvényesülni látja, akik (Speerrel szemben) nem a „szebb” jövő, hanem a vállalható múlt érdekében sajátítják ki (akár rombolás árán is) az építészetet (Assmann 2007: 134).

A jámbor

Az életét, – mert ez segít a partra –
már összetépte, és most úgy tekint
a múltjából a gyűrt időre, mint
ki alvó szegbe lépett készakarva.

A homlokára nem ül hűvös harmat
és nem csitul a stigmáján a kín
– de megkísérte újra és megint
a megbocsátás végtelen hatalma.

Övé lesz így az oldozások bűne.
S azért, hogy mások bűnét tűrve tűrje,
– mire az éjen átbúvik a fény –

övé lesz majd a büntelenség vétke:
csak ezzel tudhat győzni csalt erényt,
és ez tanít a drága szóra: béke.

Visszajátszás

És ez tanít a drága szóra: béke,
és ettől nyílik majd az értelem
egy megtérítő nyirkos reggelen,
ha partra vet az isten verítéke.

De kárnak ég a menny oly fényes kéken,
hiába emlék csak a rettenet,
mely kínzott ott a sós vizek felett,
hiába hinnéd, most már végre vége –

mert úgyis érzed egyre legbelül,
hogy nem csitult az ordasoknak szomja
és rátalálnak véres lábnyomodra:

– bután csak állsz, a lábad sárba hűl,
majd földre buksz az újrajátszott estén.
De nincs még késő! Állj fel, hogyha estél!

Pesti capriccio

Tombol a nyár, a szőke pesti panel-nyár, háztömbök délibábja ölén várom a kék buszt. Nyár, nyár, észvesztő, aszfaltpuhító, rekkenő Füredi lakótelep, hőkatlanban lebegő tizemeletesek, tikkadt kiskocsmá, feneküket riszáló barnára sült lányok, egy bámész mosoly a világ, kamaszos könnyelműség minden rezzenés... Ritka pillanat, békében vagyok magammal, semmiért sem orrolok rám, imádatlaj rajongok most velem lenni. Zeng bennem a vigalom meg a legújabb dalom, hangtalan sziszegem a fogam alatt, s hallani vélem a kísérezene lüktető szólamait (na majd ezt hallgassátok meg, srácok!), telibúgja bődült agyam, mindettől kiragyoq belőlem az alkotás elíziumi gyönyöre, Piros szerint ilyenkor legszebb az arcom.

Izzanak a percek, elégtelenen várom a százharmincast. Szembetűnően „túlöltözött” manus ögyeleq körülöttem, nyűtt zakó, redvász szövetnadrág rajta, csuklóján mocskos reklámszatyrot lóqat. Szagos, mint a Rákos-patak, olajos, vegyszeres, erjedt kanális-ájert áraszt. Vélem, fölkeltem az érdeklődését, rám pályázik, kerüqet, már-már tapintatlanul közel oldalog. (Tudod mit, öreg, ez egyszer jókedvemben találtál. Nem riaszt meg toprongyos külsőd, döszzagod miatt sem fintorgok, hősiesen eltűrlek, lásd, kivel hozott össze a sors. Bizonyára mások kerűlenek, mint a lep-rást, tessék, itt egy kis kárpótlász, te széqény, az állandó megaláztatásokért.) Egyre merészebb az ipse, megáll rézsút előttem, oldalvást az arcomat fürkészi, nyilván lát rajtam valamit, ami aligha elutasító, ellenkezőleg, derűs fizimiskám tovább bátorítja. Még közelebb settenkedik, lopja a távol-sáqot, de közben menekűlésre kész, kissé meggörnyed, aláztatos pózt vesz föl, s végre rászánja magát: – Bocsásson meg, uram, megengedi, hogy meséljek magának az életmről? – A hang tompa, elfogódott.

(Hohó, barátocskám, túl messzire mentél!) – Nem vagyok rá kíváncsi! – közlöm határozottan, és átnézek rajta. Meginog, tétován hátrább tolat, ám de nem bír táqítani, valahogy ráérez kedélyállapotomra, hogy elutasításom korántsem fakad moró-

zus háttérből – Koreai veterán vagyok... – kezdené, szavát azonban elnyomja a begördűlő csuklós, kéjes sóhajjal nyílnak az önműködő harmonika-ajtók, nyúlánk nő a leszálló, lenge gézruháján áttetszik háromszögletű pirospöttyös bugyija. Szaporán, kölykősen ugrok a járműre, vannak utasok jócskán, sikerűl elfoglalom azért törzs-állóhelyem, a csukló forgórészében, megmarokolom a függőleges fémcsövet, kisterpeszt veszek föl, talpig készen vagyok a közlekedésre. Nagyot rántva már indul is alattam

a gumipadló, okádék szagával hirtelen vágódik mellem a veterán, minden átmenet nélkül dumálni kezd hozzám, mintha az iménti elutasításom meg se történt volna. – Ott is volt ilyen döq meleg hohó a sátorban valószáqos pokol azt mondja Tóni csesszéték meg én csinállok mindjárt Szibériát hát oszt behozott egy oxigénpalackot a svédfogóval leütötte a tetejéről a szelepet, majdnem pofán gyűrt vele de oszt kirobbant belőle a sűrített oxigén hát

tényleg olyan hideg lett mint a jégveremben... Többen felénk bámulnak, nem mondhatnám, hogy teljesen nyugodt volnék, de eltökélt annál inkább (nyomjad csak cim-bora, én ugyan meg nem mukkanok!). – ...a palack tiszta deres volt a hülye Lugosi meg azt mondja hapsikáim nekem még a nyelvem is izzad oszt akarja nyalni a palackot ojjé mindjárt elrántotta oszt leszakadt a nyelvéből egy darab elkezdett ömleni a vér tiszta vér lett az ingje... – Lopva rápillantok, nyomban meg is bánom: retektől feketéllő nyaka, szénporos képe, szöszökkel tűzdelt csimbókos bozontja láttán elfog az undor. Honnan a pokolból szalasztották ezt az áqrólszakadttat? Fikarcnyit eltűnődöm: vajon tényleg megjárta Koreát? Mit foglalkozom vele, engem várnak a srácok, vár a zene, majdan a színpad, a siker! Csak nem állok le ezzel a szutykos, hajléktalan nyárimikulással! – ...kivezényeltek minket a tűzvonalba na ott aztán volt haddelhadd a léqnyomástól összevissza rohangáltunk mint a kába csirkék hohó oszt mellettem robbant fel az akna Tóninak lenyírta mindkét lábát alig bírtam őt kimenteni most tolóqocsin jár nem ismeri véletle-

nül a Blahán szokott villamosjegyet árulni szerencsétlen nagyon megjárta szokta is mondani Sanyi a bűdös istennek mentettél meg... – Furán festhetünk így kettecskén: a koma csak fújja, én meg fapofával elnézek a feje fölött. Még gyönyörű, nem veszem föl a kesztyűt, és nem is fogok holmi rinyálós nőszemély módjára elmenekülni előle. A legjobb helyen állok, jogom van itt állni, remélem az alkalmi publikum is osztja a véleményem – ...nézzen ide mit mutatok én magának na nézze csak meg... – Kotorász zizegős műszatyrában, előhalász egy csillogó tárgyat. Önkéntelenül odasandítok, krómozott bokszertűnik a szemembe, meglepődöm, mondhatni, kissé meg is rettenek. Akárha profi pszichiáter, tüstént észleli riadalmam. – Jaj, ne ijedjen meg, kérem! Csak azt szeretném kérdezni, mennyit adna érte? – Büszkén fölszegem a fejem, keménységet erőltetvén arcomra, belebámulok a semmibe. (Jártasd csak a pofádat, pajtikám, a kutyát nem érdekli! Amúgy mindjárt leszállok.) – Jó kis szerző ez, vadonatúj, esküszöm az életemre, még nem használtam! Odaadom egy lepedőért... nyolcszázért... hatszáz forintért. Na rendben van, ötszáz a legutolsó ajánlatom. Tessék, ötszázért a magáé! – Lassít a busz, nekilódulok, a sűreje felé tülekszem, lehetőleg fürgén, nem tagadom, bízom abban, hogy a veterán nem jön utánam. Elszalmozom egész a hátsó ajtóig, néhány másodperc még és a szabadban vagyok, rögvest óriási léptekkel eredek neki, arra se vesztegetem az időmet, hogy kilessem, sikerült-e leráznom terhes útitársamat. A Csömöri útról befordulok a Rákóczi utcába, feslett, alkoholista kinézetű öreglány tántorog előttem, szörnyű recsegéssel harákol (hol a pikliben fáztál meg ebben a gatyarohasztó időben?), aztán egy éles fordulóval beveti magát a Pléh kocsmába.

E pillanatban érzékelem, hogy a buszom kiindul a megállóból, nyomában fémes csattanás, állati üvöltés hallik, majd hozzá fékcsikorgás, rémült kiáltások fröccsennek a jelenben széjjel. Nem fordulok hátra, meg sem torpanok, ugyan miért, semmi közöm a szokatlan hangok forrásához, tudatom szögletében fölsejlő gyanakvásom árnyát vakító fénnel tünteti el meggyőződése: ha netalán avval az illetővel történt valami, én teljesen vétlen vagyok, amit műveltem, helyesen tettem, egy szépreményű rockénekes mégsem bratyizhat össze egy senkiházzal!

Minden rendes halandónak megvan a maga dolga. Hit, szívósság kell az élethez, s különösen ahhoz, hogy az ember együtttest

irányítson, dalokat komponáljon, szöveget írjon, s mindezt napi nyolc-tíz óra robot mellett (ez az igazság!) sietek is, alig várom már, hogy előadhassam legújabb számomat a srácoknak. És tovább tombol a nyár, a barackérelő rákosszentmihályi nyár.

A próbaterebben majdnem teljes a létszám. Hangolnak a srácok, a dobos egykedvűen vájkál az orrában, az erősítők tranzistorai úrbeli sustorgással töltik be a teret. Itt mindig pajkos izgalom tesz boldoggá, imádom ezt a miliót: sóvár ujjaim föltekerek a potméter gombját, belecikkantok a mikrofonba – cikk! –, s érzem az erőt, a rock igazát, az ifjúság örökét, a létem értékét. Már csak Laci hiányzik a tágas pillanat beteljesüléséhez, végre ő is betoppan.

– Apikáim! – kiáltja nyomban, érezhetően földült az állapota – Szörnyűséget látam! Egy mandrónak letépte a busz a kezét. Ilyet még nem értem. Indult ki a százharmincas a megállóból, a főszer meg belevágott bokszerral az oldalába. A lemez beszakadt, s ahogy a buszos gázt adott, az ipsének csuklóból leszakította a kézfejét. Höhn, értitek? Faszi itt, kezét meg viszi a busz...

Beleereszkelem a részemre fönntartott öreg fotelba, ahonnan kitűnően látok mindent, karnyújtásnyira az erősítőm, félméternyire a mikrofonom, igazán eszményi hely. Képtelen vagyok tovább Lacira figyelni, a többiek kíváncsiskodó kérdései se jutnak el hozzám. A szoba falán sorakozó tojástartók – hangelnyelő célt szolgálnak – katonás rendjét figyelem, iszonyú élességgel látom ezeket a papírmasszából préselt idomokat: mennyit dolgoztak vele a fiúk, én pernahajder, kihúztam magam ebből a munkából. Milyen ember vagyok én?

– Srácok, mondom vigyázva, nehogy a szemükbe nézzen –, borzasztó ez az egybeesés. Az egyik barátomat is baleset érte. Ne haragudjatok, szeretnék kicsit sétálni, hadd tűnjek el egy órácskára. – Röpke ideig tapintatos csönd feszül közénk. – Megkerült a világ – dűnnyögi Dagi, a gitáros. – Persze, menjél csak! – mondja Péter, a dobos.

Egyenest a Pléh kocsmába visz a lábam. Beállok a söntés elé, a harákoló öreglány mellé, a csapos pohos, teltképi fickó, inkább látszik örmény szatócsnak – ezt korábban állapítottam meg –, kérek tőle egy korsó sört meg féldeci pálinkát. Lassan valahonnét az agy salakjából pontosan visszaidéződnek Laci szavai: ...Valami lepusztult hobó... Tudja a gyász, miért csinálta... Csupa vér lett a zebra... A maszek zöldséges kötötte el a karját egy madzaggal... Kosiba rakták, bevitték a...

Illegális óhajom íme megvalósul, az alkohol alaposan lezsibbaszt (köszöntelek dicső delírium testvérem!), a verejték kiüt egész testemen, érzem, rám tapad a farmer (a rohadásért nem a könnyű nadrágomat vettem föl!). Bámulom szakadt nősomszédom ványadt, elkínzott arcát, s egyszerre mélyen megesik a szívem rajta. – Tisztelt asszonyom, engedje meg, hogy megvendégljem! – Az öreglány rám mered, enyves szeme gyanakvással nyílik szét, a ragacsok cérnára nyúlnak ritkás szempillái között. – Mit akarsz?! – rikoltja megdöbbenő hangerevével. – Mi a faszt akarsz te, te geci?! A kurva anyáddal szórakozzál, ne velem! Kikaparom a szemed, te geci! – Igen, azt kí-

vánom, tegye meg. Bár felképelne, bár belemarna tíz körömmel az arcomba, cibálná ki tövestül a hajam. Köpjön pofán, harapja le a fülem, zúzza szét az orrom, verje ki valamennyi fogam! (Nagyságos asszonyom, kérem, kérem!)

– Ne arénázz már, Rozi! – förmed rá a csapos. – Örülj, hogy fizet neked ez a fiatalember! Nem baszni akar, meg kinek keltenél te már!

Az öreglány megkapja a fröccsét, aztán rátör a roham. Szűnni nem akaró, végtelenbe nyúló köhögés rázza: kaffog, ugat, vinyog.

Meglehet, ma már nem megyek vissza a srácokhoz.

Párhuzamos ellenirány

A fák, mint tudományos értekezés passzív résztvevői, némán bólogattak az elsuhanó autó után. A pörgő kerekek sivitva tépték a hőségtől lágyult aszfalt hátát; a kátrányszagú bitumenmassza elnyúló, fölpuffadt tetem.

A vezető dünnög magában, retinája tükréből vissza-visszakacsintgat a szagatott felező, a volán átvezeti karjába a gép rezgését. Foszlányos, csapongó gondolatái a Nőt formázzák, teremtik: a süvítő légáram leánykacaj, a táj érzéki asszony-mosoly, a forróság szeretkező ölelés, a motorzúgás kéjzihálás. Feszülő lábszár, rángó fenék, billegő keblek, elnyílt ajak, nedves fogak, nyálcsillogás.

Ő Kati, ki lenne más – rögeszme. Hiába a másfél év. A seb nem gyógyul igazán. Nem lehet fölötte napirendre térni. Folyvást azt reméli, hogy egyszer újra kezdődik. Ugyan mi? A szerelem? Vagy az élet? Röhej!

Vasúti átjárón haladt át. A nyírcsászári állomás előtt ismerőst pillantott meg. Egy nőt, aki a vonatra várt, magányosan, a fénylő sín pár mentén, lábánál utazótáskája hevert. Hirtelen lefékezett.

– Debrecenbe? – kiáltott ki a lehúzott ablakon.

A nő odakapta a fejét, de nem válaszolt.

– Debrecenbe? – kérdezte ismét.

Ezt már nemigen lehetett szó nélkül hagyni.

– Miért, rám van írva?

– Gyere, elviszlek!

A nő meg se moccan.

– Nem ismersz meg, Margit? – csodál-

kozott el a férfi. – Lajos vagyok. Sokszor megnyírt a nővéred. Na, gyere már, én is Debrecenbe megyek.

Csöppet sem biztos, hogy a nő meggyőződésből tette, de végtére is fölemelte a táskáját és tétova léptekkel elindult az autó felé. Lajos kiszállt, elvette a csomagot, bedobta a hátsó ülésre, majd megkezdte a kocsi ajtót nyitott a hölgynek.

– Ja, tényleg – csapta össze Margit a tenyerét. – Lajos! A szakállad miatt nem ismertelek meg.

Te is megváltoztál, futott át a férfin. Jól megnőtt a valagad, a lábodon visszerek kígyóznak. Amúgy, a derekad még karcsú, és ebben a virágmintás nyári ruhában, megjárja.

Indulás után percek teltek némán. A férfinak jólesett az ismerős társasága, a nő némiképp örült, hogy a vonatot autóra cserélte. Elégedettek voltak, mindössze a szótlanság kezdte feszélyezni mindkettőt.

– Mi van a nővéreddel? – szedte össze magát a férfi

– Császáriban lakik. Már iskolás gyermekei vannak.

– Te nem mentél férjhez?

– Az már a múlt.

Lajos rápillantott utasára. Az arca kedves, alig hagyott rajta nyomot az idő. Talán hat évvel lehet fiatalabb nála.

– Gyerek nincs?

– Nincs.

Most talán azt gondolta: még elég jól nézel ki, Margitka.

– És, te megőszültél?

– Nem.

- De van menyasszonyod, ugye? Látásból ismerem, hogy is hívják?

- Kati. Csak annak már vége.

Margit hosszasan fürkészte a férfi arcát. Annakidején tetszett neki. A haverjával járt át Gebéről nyiratkozni. A konyhában volt berendezve a nővére alkalmi fodrászata, volt ott akkora nyüzsgés... Szeretett a víg kedélyű, szilaj fiúk között téblábolni, hiszen közöttük olyanokat hallott, amelyeket neki még nem illett volna. Kivált Lajos tetszett neki. Kislányos önbizalommal ki is jelölte leendő férjének.

- Milyen rég találkoztunk - mondta ki önkéntelen.

- Néha még láttalak Meggyesen a bálban.

- Igen, én is láttalak téged.

- Te már akkor Debrecenben laktál, nem? - pillantott feléje Lajos.

- De, már ott laktam.

Teherautó hasított el mellettük, a szél-lökés megringatta az autót, megborzolta a férfi haját. Nyílegyenes szakasz következett, az út menti fasor végeérhetetlennek tetsző párhuzamában száguldottak a családka metszéspont felé.

- És most hol dolgozol? - kérdezte a férfi.

- A Biogálban.

- Van lakásod? - Érezte, hogy nem túl tapintatos, de valahogy ez érdekelte.

- Az istennyilát! - fakadt ki ettől Margit. - Albérletben lakom. Egy ideje minden rosszabbul megy.

A férfi esetleg azt gondolta: látod, milyen rohadt ez az élet. De az is lehet, eképp vélekedett: vénlány vagy már, Margit, nincs túl sok dobásod az életben. Az érzései viszont csakhamar fityiszt mutattak az üresen kongó logikának. A nő itt csücsül karnyújtásnyira mellette, és őszintén vall magáról. Egyszerre fölismerte, hogy ez akár merész tervekre is jogosíthatja.

- Most van valakid? - Elhült saját vakmerőségétől.

- Nincs. És te hol laksz most?

- Debrecenben.

- Van lakásod?

- Van.

Van...van...van! - visszhangzott Margit tudatában. Elképzélhető, az ötlött az eszébe, hogy meg kellene fogni ezt az embert. Hozzámenni, gyerekeket szülni neki, szépen élni... Lehet azonban, hogy csak addig merészelt eljutni: vajon mennyi az esély további találkozásokra? De talán nem is járt a fejében semmi ilyesmi.

- Katival mi történt?

- Ha jól tudom, fél éves a kislánya. Egy

pénzes régiségkereskedőhöz ment hozzá. Savec vagy Sabec, a franc tudja, hogy hívják.

- Hol laknak.

- Fogalmam sincs.

Hazudott. Katiék is Debrecenben éltek, még az utcát és a házat is tudta, de valahogy nem akarta ezt Margit orrára kötni. Mint ahogy azt sem, hogy Savec az ő számára csupán egy véres húscafat, hiszen majd saját kezűleg fogja széjjeltrancsírozni. Ám az egész most érdektelen. Itt van Margit, akit lehetne szeretni - szarni a viszszeresekre!

- Bocs', hogy ilyeneket kérdezek.

- Nyugodtan.

Sebességet váltott, s eközben a legkisebb ujjperce hozzáért a nő meleg térdéhez. A több hónapi önmegtartóztatás hirtelen szomjas gerjedelem formában jött rá. Valami kínzó ösztön erőnek erejével arra kényszerítette, hogy azonnal hajtson be egy dülőúton az akácok alá, tépje le a nő virágmintás hacukáját, és kíméletlenül tegye magáévá. Ez a vészjósló kíváncsiság kisütötte benne a valóságérzet biztosítékát, s pillanatnyi hallucinációkat vetített eléje. Imbolygó házak közt kanyargó út, kalimpáló lábak, vigyorgó jázminbokor, bozontos hónaljszörzet... - Ne... Nem szabad!

Döccent a kerék, nyikkanás követte.

- Jaj! Szegény cica!

- Elütöttük? - ocsúdott föl a férfi.

A nő megsejtett valamit. Szinte látta a másik aurájában vibráló feszültséget, bőrén érezte a tajtékpermet szítálást. Egyszerre vonzotta és taszította ez a különös hevület. Kicsit most félt, kényszerűen kérdezett valamit.

- Hová jársz szórakozni?

- Nemigen járok sehova. Elég sokat dolgozom.

- Tényleg, hol is dolgozol?

- Egy káéfténel. Reggeltől estig.

- Dohányzol?

- Nem.

A nő cigarettázott, de most erősen megfogadta, hogy leszokik. Ezennel el is kezdi. A táskájában lapuló fél doboz *szofit* majd kidobja. Jön egy új élet, új otthon, boldogság... Ámbár ki tudja, mi motoszkált tényleg a fejében.

- Te jársz szórakozni? - kérdezett vissza Lajos.

- Ritkán. Már idejét sem tudom, mikor voltam.

- És kivel?

- A barátnőmmel. Vagyis, nem a barátnőm, csak a szobatársam. Sokszor úgy fölbőszít, meg tudnám tépni. Az lesz a nagy

nap, amikor megszabadulok tőle meg az al-
bérlettől.

A férfi rápillantott. Félreérthetetlen.
S Margit beszédesen visszamosolygott. Ara-
nyos nő ez! Szép nagy a popója, de az jó.

- Mit tudsz a férjedről? - Jobb nem ju-
tott az eszébe.

- Már meghalt. Rendőr volt, lelőtték.

Elakadt a társalgás, amely egyébként
sem volt valami élénk. Lajos sehogy se
tudta eldönteni, hogy most forszírozza ezt
a kényes témát, vagy tegyen úgy, mintha
nem is hallotta volna. A hallgatás kétségki-
vül egyszerűbbnek tűnt, csak hát így nem
megy semmire.

Nagy sokára, Nyíradonyt elhagyva szó-
lalt meg ismét.

- Kényelmesen ülsz?

- Igen. Klassz kis autó ez.

Ehhez most jó pofát kéne vágni. Bókol-
ni, önfeledten fecserészni, vicceket mesél-
ni. Nehéz, baromi nehéz, a rohadt életbe.

Margit megkönyörült rajta, alvást szín-
lelt. Magában viszont bosszankodott, hogy
ez a Lajos, aki nyilvánvalóan akar tőle va-
lamit, nem képes szavakba önteni szándé-
kát. Az útnak lassan vége, s még meg sem
beszéltek egy debreceni randevút.

Alszik, nem zavarhatom, nyugtatta
magát a férfi. Mindjárt oldódott a görcs,
kicsit bátrabban lélegzett, a pulzusszáma
is csökkent valamelyest. Valószínűleg arra
gondolt, a sors akarta, hogy találkozzanak,
mert egymásnak rendelte őket. Habár, ki
tudja?

Debrecen határában Margit kinyitotta
a szemét és csábosan rámosolygott. Végre
elég bátorság gyülemlt föl benne...

Legalább két órája ücsörögtek már a presz-
szóban. Ezalatt mindkettő a kínok-kínját
élte meg. Lajos alig bírt épkezláb monda-
tokat alkotni. Szünet nélkül frusztrált az
agya, sehogy se tudta megzabolázni szer-
telen vágyát. Margit terebélyes hátsó fer-
tályába mártogatja meredt hímveszőjét -
majdhogynem plasztikusan érzi a sikamlós
testet, hallani véli a kéjsóhajokat.

A nőt sértette ez a magatartás. Már a
negyedik szál cigarettát szívta, pedig ide-
jövet nem állt szándékában rágyújtani.
Érthetetlen ez a különös, eltompult visel-
kedés, ami szöges ellentétben áll a férfi lé-
nyéből kigőzölgő sóvárgással. Borzasztó!
Olykor makog valami, aztán csak a szakál-
lát babrálja. Egyébre se képes.

- Iszol még egyet? - szólalt meg Lajos.

- Iszom.

Intett a pincérnek, aki már tudta a dol-
gát. Az asztalra helyezett öblös konyakos-

poharakban egykedvűen himbálózott a bo-
rostyánszín párlat. Mindkettő az italban
fickándozó fénypontot leste. A férfi rette-
gett, hogy rosszul áll a szénája. Valahogy
át kéne esni az első szeretkezésen. Attól
lehiggadna, utána már...

- Csirijó!

- Neked is!

Hirtelen Kati után vágyott. Bitang jól
megvoltak. Az ital végigmarta nyelőcsövét,
leért a gyomrába. Hogy ismerkedtek meg?
Már nem emlékszik. Innen olyan természe-
tesnek tűnik. Érezte Margit cigarettájának
a szagát. Katival lehetett miről társalogni,
volt közös témájuk. Ezzel az átkozott szó-
fukarsággal semmit se tud kezdeni. Csak
lennének már túl az első éjszakán.

- Gyere föl hozzám - bökte ki vakme-
rően.

- Csak így! - Meglehet, a nő már rég
ezt várta, mégis csodálkozást színlelt.

- Nem vagyunk már gyerekek.

Először virította ki lapjait, vállalván
a vereséget. Borzasztóan restellte magát,
mintha szemérmertlenségen kapták volna.

- Meglátjuk - nevette rá Margit. - Kér-
hetek gondolkodási időt?

- Ahogy akarod... - Csoda, hogy ki
tudta nyögni.

- Bocs'

A nő fölállt, elindult a toalett irányába.
Lajos riadt szemmel követte. A betyár hét-
szentségit! Feszés szoknya, passzos blúz,
piszkosul meg lehetne farkalni - de hogy
az úristenbe?!

Kellemetlen szag csapott az orrába.
Lehúzta a maradék konyakot. - Brr! - A
zene, amely egyfolytában recsegett, már
idegesítette. Azzal se tudott megbékélni,
miért pont a terem közepén telepedtek le.
Úgy vélte, mindenki őket vizslatja. Annyi-
ra égett a szakáll alatt a bőre, hogy majd'
megőrült. A szíve olyan erővel kalapált,
hogy mozgott alatta a szék. - Ez a bár oká-
dék, a világ egy nagy veder szar, nem fog
eljönni!

- Emlékszel... - Margit jókedvűen ült
vissza. - Emlékszel, mikor tréfából meg-
nyaltad a fülem?

- Nem.

- Tényleg nem emlékszel?

- De - hagyta rá mégis.

- És emlékszel, hogy én erre mit kia-
báltam utánad?

- Nem.

A nő csiklandósan fölnevetett.

- Lajos, a tököd olajos!

A söntés mögötti polcon sorakozó üve-
geket, palackokat vette számba. - Lajos,
a tököd olajos! - Margit viharos kacagása

mintha mérföldekről hangzana, alig ért el hozzá. Viszont a kristálypokarak csengését, melyeket a csapos rakosgatott a pulton, élesen hallotta. Csengés, bagószag, merevség. Csillogtak a fémcsövek, a nedves körfoltok az asztallapon, a harangvirág formájú falilámpák meg a pincér fülbevalója.

– Menjünk... Ha... hazakisérlek. – Mintha forró enyvbe mártotta volna a nyelvét, szájpaddlásához ragadt, nem bírt egyebet kinyögni. Fölállt, elindult a kijárat felé.

Egymás mellett, viszonylag párhuzamosan, tompán baktattak a Nagytemplom felé, melynek kivilágított tömege uralta az éjszakai várost. Meglehet, nem is ők haladtak, a járda csúszott lassan, hangtalan alattuk.

Talán még nincs veszve minden! – harsozott a kétségbeesés a férfin. – Csak közölné végre, hogy rendben.. Ejtené ki a száján, hogy velem jön!

A kapuban azt remélte a nő, hogy a férfi megismétli a meghívást. Ennyit azért elvár, hogy még egyszer megkérjék.

Néhány perc múlva Lajos magában börtorkált egy rosszul megvilágított mellékutcában. Ajkára dacos vigyor fagyott, amit a kurta-furcsa búcsúzással hozott magával. Agya gúnyos diadalmámorban tobzódott. Még szerencse, hogy nem élte bele magát! Semmit se remélt ettől a nőcitől, így nem érte csalódás. Nagy picsájú, visszeres lábú kurva!

Félórája imbolygott már a kapuban. A lába remegett, sokszor úgy vélte, összeroskad, mégsem indult lefeküdni. Kirázta a hideg albérleti szobájának a gondolatától is. Feje, akárha üres doboz, csak a mérhetetlen hiányérzet, a sikongó magány, a sivárság. Az el nem ismételt meghívás, a mogorva elválás reménytelenül megkeverte benne azt a

mozaikképet, amit válása óta hihetetlen önfegyelemmel és akarattal önmagáról összeállított.

Az őt váratlanul megszólító férfi hangjának zöngését úgy itta be, mint szomjazó a forrásvizet. A becéző szavak körbelengték, megbűvölték, abba a tartományba repítették, ahova leginkább vágyott. – Most minden mindegy!

Karon fogták, megsétáltatták, hízlegtek a fülébe. Elvitték az Aranybikába, Martinit itattak vele, megtáncoltatták. Szembe bókoltak, megnevetették.

Aztán a *Don Juan* ott helyben szobára vitte, ahol nem a legkíméletesebben, de legalább jó alaposan megdugta. A hajnali ébredés megalázó volt, mert a *lovag* búcsú nélkül akart kisurranni. Margit felserkent.

– Csak így?!

– Bocs', szívi! Szép volt, jó volt, de nekem családom van! – Azzal lelépett.

A nő sebtében összekapta magát. Lehetőleg feltűnés nélkül szeretett volna távozni, a recepciónál azonban elfogta a kíváncsiság. Bátortalanul a portáshoz fordult.

– Megengedi, kérem, hogy...

– Tessék!

– Ki vette ki a tizennégyes szobát?

A bácsi szánakozva csóválta meg a fejét, de arca csupa részvét volt.

– Ezt tőle kellett volna megkérdezni, még előtte... Azért magának megsúgom – Közelebb hajolt a nőhöz. – Savec Bálint, az ócskás. – Mutatóujját a szája elé helyezte – No, de én nem mondtam semmit.

Meggörnyedt teste árnyékként szédeleg át a résen a reggeli fénybe. Vajon van olyan hely, amelyet neki jelöltek ki? Mi ez a csikorgás, ez a beszűrődés, a láb hová teszi a cipőt, a teste miért bűzlik, hány óra, melyik vágányról indul a következő élet a boldogság felé?

Berlin egy 1658-as térképen

Nők a vízben

Stig Claesson

A szeptember helyébe szép lassan az október lépett. Jó pár nap eltelt már. Jó pár falevél megsárgult már. A rezgőnyárfa vöröslik. A szilfa fázik. A szél északról fúj. Egy nő mégis meztelen lépdel befelé egy sekély tóba. Svédország kellős közepén.

Igy van ez. A mi országunkban a nők begázolhatnak sekély tavakba, hogy aztán csak álljanak ott és bámuljanak a távolba, noha jó pár nap eltelt már az októberből, a fák lombjai pedig megsárgultak. Nem lep meg. A tavak sokáig őrzik a nyár melegét, a nők pedig már régóta járkálnak ősszel a tavainkban.

Addig mennek befelé, míg a víz a köldökük alá nem ér, aztán meg csak állnak és mereven néznek. Ezek után egyesek visszafordulnak, mások megmártóznak és úsznak egyet. Néhányan a vízbe ölik magukat, mert nem akarnak tovább öregedni. Ezt úgy meg lehet érteni.

Az októberrel távozik a nyárutó, érkezik a november és a december, s minden fa lombját elfújja a szél.

Erre gondolnak a nők, míg tekintetük a távolba mered, miközben a víz a csípőjükig ér, s az októberből jó pár nap eltelt, a szél

északról fúj a megannyi tó felett, a nyírek lombját is elhordja már. A nők mozdulatlan állnak a vízben, bámulnak a távolba, és gondolkodnak. Egyesek megmártóznak, miután eleget gondolkodtak, majd visszatérnek a partra, felöltöznek, s nem futamodnak meg az őszi és a közelgő tél elől. Egyesek vízbe ölik magukat, miután eleget gondolkodtak. Ezt meg kell értenünk.

Oly sok minden van, amit meg kell értenünk. Meg kell értenünk, mit is jelent az október, az őszi, és az az őszi, amely azután jön; meg kell értenünk ahhoz, hogy el tudjuk képzelni, milyen is a fagyos tél és a sötétség.

Hogy azután jön egy tavasz, szintén meg kell értenünk. Az már azonban egy másik év. Ezt is meg kell értenünk.

A nők, akik október elején begázolnak tavainkba, majd megállnak és bámulnak a távolba, ők megértik.

Egyesek nem bírják elviselni azt, amit megértettek.

Akik el bírják viselni, felöltöznek.

A rezgőnyárfa vöröslik. A szilfa fázik.

A szél megfordul.

Stig Claesson (1928–2008) svéd író, festő- és rajzművész. A Stockholmhoz közeli Huddingében született. Egyetemi tanulmányait 1947 és 1952 között a stockholmi Konstakademien (Kunliga Akademien för de fria konsterna – Szabad Művészetek Akadémiája) hallgatójaként végezte. Fitalon sokat utazgatott a háború utáni Európában, több évig élt Párizsban, s ekkor jutott el első alkalommal Magyarországra is. Íróként 1956-ban debütált *Berättelse från Europa* (Jelentés Európából) című kötetével. Mint grafikus és mint író is sikerült jellegzetes, egyedi stílust kialakítania. Írásaiban a svéd főváros és a svéd vidék sokszor kap hangsúlyos szerepet. Gyakran jelenik meg saját maga központi szereplőként, s ilyenkor, a svéd milióból kilépve, a világlátott, saját élményeiről beszámoló utazó szerepében is találkozhatunk vele. Történetei ekkor a valóság (úti beszámoló) és a fikció határán mozognak, s a legkülönbözőbb helyszíneken játszódhatnak, Európa különböző pontjain. Számos irodalmi díjat nyert. Több mint nyolcvan könyv fűződik nevéhez, amelyeket gyakran saját illusztrációi gazdagítanak. 1974-ben az Uppsalai Egyetem bölcsész díszdoktorává avatták. Festményei megtalálhatók többek közt a svéd Nationalmuseumban (Nemzeti Múzeum), illetve a Göteborgs Konstmuseumban (Göteborgi Művészeti Múzeum). Itt szereplő írásai az 1985-ös *Blå måndag* (Szabad hétfő) című novelláskötetéből, valamint a 2005-ben megjelent *Liv och kärlek* (Élet és szerelem) című, különböző újságokban közölt írásait tartalmazó válogatáskötetéből származnak. Magyarul sajnós csak két kötete jelent meg eddig: *Hilmer Johansson felemeli a hangját*, Budapest, 1979; *Karin, a gonosz tündér*, Budapest, 1987. Szerette Magyarországot, több ízben is járt itt. Számos írása szól a magyar kultúráról, irodalomról, történelemről; ezek nagy része külön kötetben jelent meg *Lantlif i Budapest* (Falusi élet Budapesten) címmel 1986-ban.

Egyszer az életben látni kell Rómát

Jönköpingben egy kis fodrászat előtt sétáltam el, ajtaja tárva állt az utcára és a kánukulára. Úgy döntöttem, megnyiratkozom.

A borbély bent ült, s egy utazási broszúrát lapozgatott. Fejével biccentett felém, majd azt kérdezte: Uraságod járt már Rómában?

Igen, feleltem.

A jövő héten Rómába utazom, mondta a borbély. Egyszer az életben ugyebár látni kell Rómát. Ugyanakkor kissé tétován indulok útnak. Valaki, akit a múlt héten nyírtam, s volt már Rómában, azt mondta, hogy egyfolytában résen kell lenni a zsebtolvajok miatt. A feleségemmel utazom, aki saját forrásból szintén azt hallotta, hogy aligha kerülheti el, hogy elveszítse a retiküljét – pillanatnyi figyelmetlenség, s már el is tűnt. Ráadásul állítólag nagy és életveszélyes a forgalom. De Rómát látnom kell, mert egyszer az életben látni kell Rómát.

A Forum Romanum, a Capitolium és a Trevi-kút. Olyan helyek, amelyeket nem lehet kihagyni az életben. Ezt mondja a feleségem.

Jómagam a Viktor Emánuel-emlékművet szeretném látni, amit bresciai márványból faragtak; annak a fehérségét az idő sosem fogja tudni megtépázni. Uraságod látta azt az emlékművet?

Igen, feleltem.

Nem valami szép, mondta a borbély.

Nem, feleltem.

Erre már rájöttem, mondta a borbély. Félresikerült egy emlékmű az. Ámde egy dolgot biztosan tudok: ott áll, ahol áll, még hozzá Róma azon tereinek egyikén, ahol nem üthetik el az embert.

Ha jól emlékszem, mondtam, az odavezető úton azért elüthetik. És, ami azt illeti, ki is rabolhatják.

Dehát Rómát látni kell. Egyszer az életben látni kell Rómát. A szállodától esetleg taxival is eljuthatunk a Viktor Emánuel-emlékműhöz. A taxisofőrök azonban minden bizonnyal becsapják az embert, mondta a borbély.

Hajvágást szeretne?

Nem, feleltem. Csak úgy benéztem. Jó utat kívánok!

Installáció

Az októberi szél most nem mozdul. A nap egy aranyárga nyírre, egy vörösbe öltözött tölgyre és egy nagy barna mogyorófára süt.

Északról a tél illata csap meg, délről viszont égett szalma érződik.

A tölgy alatt ülök. Várok valakire. Hogy ki az a valaki, azt nem tudom.

Ezen a helyen nemrég deszkákat gyártottak, prima impregnált deszkákat, amelyekből új magaslesek lehet építeni szarvasvadászathoz.

Én azonban nem azért ülök itt, hogy ilyen deszkákat vásároljak. Arról van szó, hogy mielőtt fűrészelni kezdték a deszkákat, építettek egy hosszú és sajátságos fűrészbakot. Én ennek a fűrészbaknak a tulajdonosával akarok találkozni. Meg akarom venni a fűrészbakot. Aztán majd szignózom, és kiállítom mint műalkotást.

Végre jön valaki. Johanssonnak hívják. Megkérdem tőle, mennyit érhet a fűrészbak.

Jelenleg semennyit, mondta. Ez már megtette a magáét. Valószínűleg tűzifa lesz belőle.

Esetleg megvehetném, mondtam. Adok érte huszonöt koronát.

Mihez kezd egy ormótlan fűrészbakal?, kérdezte.

Semmihez, feleltem. Szükségem van egy fűrészbakra.

Magának semmi szüksége egy két méter hosszú, házi készítésű fűrészbakra, mondta.

Száz korona, mondtam. Megér annyit.

Eladom száz koronáért, ha megmondja, mire kell magának.

Töprengtem. Majd azt mondtam: gondoltam, hazaszállítom, aztán szignózom, és kiállítom egy galériában.

Ezt hívják installációnak.

Igazán?, mondta erre. Mi az az installáció?

Művészet, válaszoltam. Az, ami.

És maga művész?, kérdezte.

Igen, feleltem. Kap érte háromszázat.

Mennyiért akarja aztán eladni?, kérdezte.

Harmincezerért, feleltem. Megér majd annyit, ha szignózom.

Szignózza itt, mondta. És aztán megkapja tízezerért. Így is keres vele húszezret.

Én fedeztem fel, mondtam.

És én csináltam, vágta rá. Mint gyártó szignózhatom én is, és talán magam is kapok érte harmincezet.

Nem gondolhatja komolyan, mondtam, hogy egy százasnál többet kap egy fura fűrészbakért.

Ezek után a férfi a kocsija csomagtartójából odahozott egy motoros fűrész, s nekiesett vele a fűrészbaknak, amelyből egyhamar farakás lett.

Egy ötvenesért megveheti a farakást, mondta.

Ha szignózom a farakást, tizenötezret kapok érte, mondtam. Ilyen a művészet.

Láttam a tévében, mondta. Egy pár tízesért megveszi a farakást?

Már nem érdekel, mondtam. Maga tönkretett egy műalkotást. Ha azelőtt szignóztam volna a fűrészbakot, hogy maga jött, most feljelenthetném a rendőrségen. Létezik olyan, hogy szerzői jog.

De nem egy öreg fűrészbaknál, mondta. A magáé a farakás.

Ha tudta volna Johansson, hogy tényleg egy műalkotást tesz tönkre! Vagy ami még rosszabb: lehet, hogy tudta.

Tilling Gábor fordításai

HAZAI 'S KÜLFÖLDI TUDÓSÍTÁSOK.

(5.)

Pesten, Szombaton, Boldog Affzony-Hava 17-dik napján 1809

A-z É n e k,

Szívet az énekítés felséges hanggal emelvén
Leg nemesebb érzést fejteni képes ugyan:
Ámde ki volt, 's ki lehet, ki légtelen Bájosa hangját
Mesteri zengéssel tudta felérni? — — találd.

TUDÓSÍTÁS

Vámy Adorján

különös tsinálmányáról az auramérő gépelyről
melly által olly nagy hírességbe került

Jeles tudományú Vámy Adorján Úr, amaz Európában elterjedett hírű alkotmány' alkotója, a' mellynek szemlélése avagy óhajtása már sokakat fel-indított, Ő Felsége' kegyes engedelmeivel útnak indúla külországokba, nevezetesen Frantzia, Anglia, 's Porosz Ország' székes fővárosaiba. A' nevezetes és tsudálatos apparatus meg méri és látni segélli az ember' elméjének, 's lelkének sugárzatit, rajzolatok, számok és czikornyás szallagok által. Ama városokban, mellyekben a' tudós vendégül láttatott, olly tömegek gyülekezének össze, hogy tsak a' bái teremben, avagy a' fogadók' nagy száláiban vala hely a' congressio meg tartatása. A' tsordultig tölt termekben rend-kívül való dolgok történtenek. Sokak, kik a' productio alanyaiúl ajánlák magokat, láthaták önnönmagok lélek sugárzatit. Némelly titkos bajaik, mik eladdig nem esmértettek, napvilágra kerültenek. Láttatának osztán szellem-tsapda, víz-fakasztó bot, shaman tzitera nevezetű etnographiai fundatumok 's ezeknek munkálódásaik Vámy által, a' ki útaztában öszve gyűjté őket. Olly fényes diadalja vala ez a' tudománynak, milyenre honunknak régtől fogva aspiratioja vala. A' mivelteknek okulásokra szolgáló, másoknak pedig mulatságot szerző gép hoszzú esztendők' fáradságos munkájával alkottatott meg a' híres elme által, az ő' debreczeni lakában. Minekutánna pedig sem a' felséges Udvar, sem a' nagy tekintetű tudós társaságok támogatását nem bírhatá, önjerejéből elé teremtett jó aranyakkal segíté magát.

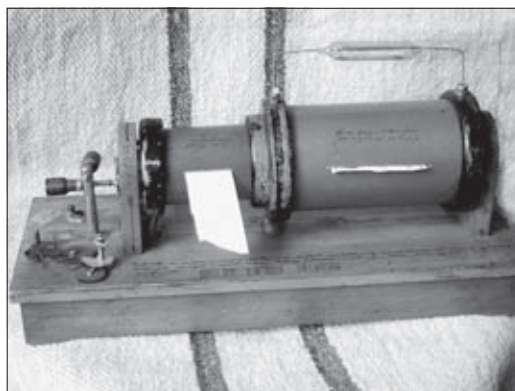
Bizakodván, hogy a' szó-beszéd 's a' tudományos fők felettébb gyakori kíváncsi jelenléte által való elhíresülés javára szolgálánd néki, 's ez által nemzetünknek is, figyelemmel követjük munkálódását.

Az aura-mérő gépely' le-írása

Már akkoron, midőn 1787-ben messzi Keleten utaztomban látám 's érzettem minő erély lakozik az elmében és a' lélekben, gondolám, vajjon lehetne-é olly gépelyt fundálni mi méltán meg-mutatandja az erélyt, a' melly az emberi állatot környezi. Ez, miként a' magnetismus az ötet mérő apparatus' irány-mutató pálczáját környűl fogja, úgy vagyon reá fonódva a' testre. Az aura' lebbegésit maig tsupán tsak ama szerentsések pillanthaták meg, a' kiket tudós mesterek megtanítának annak látására; ama tudós mesterek, kik gyakorta neveztetnek ghuruknak.¹ A' ghuru mellett való munkálódás hosszú esztendőkbe tellik, de ha kiben inventio 's szorgalom vagyon, hamarább is meg-tanúlhatja. Az aura az arcus coloratus² színeivel mutatja-meg magát, 's hírül adja, miként áll a deliquens egészségben 's lelki nyugalomban. A' gép, mellyet olly sok munkával tölt álomtalan éjtszaka után tsak lassan készíték el, nem munkálódott jól. Soká tsinosítám, míg nem vajmi kis resultatum meg mutatkozott. Segéllének engemet ama különös alkotmányok miket útazásom során öszve gyűjtöttem: A shaman tziitera, szellem-tsapda mind olly erélyt fordít a' magá' hasznára, mit a' tudomány szerént nem láthatunk. Azt is le-írom, miként látám elsőül a' szellem-tsapdát alkalmaztatni. Midőn az indusok földjén utaztam, egy faluban föl-keresém a' ghurut a' hegyen, melly a' házak' közelében vala. Mondák, nevezetes ember az, mert kezének illetésével, sőt szavaknak mondásával 's énekekkel gyógyítani tud. Egyébaránt napjait imádsággal tölti, 's nem eszik egyebet egy tsupor fejer riskásánál. Mikoronn elértem a' szent ember' hajlokát, melly nem vala egyéb, tsupán egy közönséges barlang, ő nem szerzett semminémű tudomást arról, hogy ott volnék. Kis idő telvén szólott hozzám, de szemeit nem nyitá-föl. Kevés beszéd után bizodalmáról ada jelet; nem mondá azt, de bensőmben érzettem. Így ülénk tsendessen jó darab ideig, melly idő lehetett három óra. Hangos szóra eszmélék, és imé a' falusi

emberek egy asszonyt hozának, ki tsupa tsont 's bőr vala. Mondák a' ghurunak hogy valamely démon szállott belé. A' ghuru a' fekvő asszony fölé tevé kezeit, 's valami szókat mormola. Majd elő-vevé a' szellem-tsapdát, 's véle finoman illeté a' beteg' fejit, mellyit, 's bokáját. Midőn ezeket véghez vitte, a' tsapdát a' földhöz ütötte, mire szél kerekedett 's a' port fel-kavarta vala. Mondotta vala: immáron távozott a démon, mit az instrumentommal ki-húzott.

A' gép' ama sok ízben meg-tisztított 's reconstruált crystallumot³ rejti, mit Erdélyben kerestem vala. Ezt ezüst capillus⁴ fogja öszve azon másikkal, melly a' fundatumon kívül látható. Küllemére nézvést a' machina cylindrus⁵ alkatú, melly kettő is vagyon egymásba taszítva. A' nagyobbik' tetejin vagyon az egyik crystallum, a' másik benne foglaltatik. Más specialis részeket a' kitsiny cylindrusba tettem. Midőn valaki ujjait ezeknek letévő helyére illeszti, legott megindúl azon töltekezés mit ön maga erélye táplál. Kicsiny idő múltán a' két crystallum, 's még más elementumok, miket mostan felfedni nem ohajtok, mozgásba teszik a' gépet. Ki ujjával illeti a' gép' alkalmas helyit, annak körüle ragyogón mutatja magát a' fény koszorú. Ennek látása sokakat rémületbe ejt, másokat gyönyörködtet vala; tudós collegák sora mondotta pedig, avagy le is írta, minő tsalafinta dolog ez. A' le-írások, miket válaszul írtam, meg mutatják az ő irigységöket, és demonstrálják, melly dicső előre haladása ez a' tudománynak.

Auramérő

¹ tanító, mester, szanszkrit

² szívárvány (lat.)

³ hegyikristály (lat.)

⁴ hajszáldrót (lat.)

⁵ henger (lat.)

Munka után

Pesztra

Csillag születik

„Kujbus János munkái izgalmasak és fiatalosak. Egyszínű és mozszerű ábrázolásmódjával képeit egyszerre szövö össze vékonyan és erőteljesen. Kapcsolata a fényképszerű képpel kritikus és egyben engedékeny. Festett alakjai gyorsak és átütőek (...). A színeket mértékkel használja, ahogy a monokróm képek egymásba csúsznak. Képein az elszigeteltség, mulandóság és a szexualitás a meghatározók. A festmények határozatlan elbeszélőként a vágyra és annak megformálására utalnak. Higgadtan megfontolva és kivitelezve Kujbus a populáris kultúrából és reklámképekből idéz, melyekre a modern nyelve hat. Mindent magába foglaló, rejtélyes szituációkkal behintett alkotások, melyeken semmi sem nyilvánvaló; olyan emberekről és dolgokról mesélnek, akik és amelyek az autonóm létből alakulnak át a kultúra nyílt szimbólumává. Kujbus munkáiban a geometria és a tér iránti kifinomult érzék, figyelem mutatkozik. Megtöri a kompozíciós szabályokat, hogy eltérve a konvencióktól festett kollázsokat alkosson.”

(Angela Di Bello: Agora Gallery, Soho-Chelsea, New York City)

Kujbus János (1973) szakmai tanulmányait a Medgyessy Ferenc Gimnáziumban kezdte 1987-ben, majd 1991–1996 között a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán, illetve 2008–2010 között a Magyar Képzőművészeti Egyetemen folytatta. Műveit legutóbbi ideje, a debreceni Mű-Terem Galériában rendezett önálló tárlatán, illetve tavaly a drezdai Sillak Galleryben mutatta meg a közönségnek. 1997 óta húsz csoportos tárlaton vett részt; ezek sorából a legfontosabb a svédországi, németországi és Egyesült Államokbeli kiállítás.

Acím kissé nagyra törő, de csaknem ilyen nagyra törő volt néhány évvel ezelőtt az az elhatározás is, hogy hozzunk létre Debrecenben egy civil szervezetet, amely a német kultúra közvetítését jelöli meg feladatául. A 2004 nyarán megalakult Debreceni Német–Magyar Kulturális Egyesület nem utolsósorban abból az elszántságból táplálkozott és táplálkozik mind máig, hogy teremtsünk fórumot a német nyelvnek és a németiség kultúrájának ebben a Németországtól és Auszriától olyan messzi városban, és tegyük mind ezt abban az időszakban, amikor a német nyelv iránti érdeklődés a megelőző évekkel összehasonlítva érzékelhetően leszállóban van.

A rebellis Debrecen, a pusztaszél álló város mindig is kisebb érdeklődést tanúsított a német nyelvű országok iránt, mint a dunántúli városok. Pedig itt, Kelet-, Északkelet-Magyarországon is voltak német nyelvű szigetek, a Sárospatakhoz közeli Hercegekúttól (Trautsondorf) Nagykárolyig, illetve a szatmári svábok lakta falvakig. Napjainkban egyszerre lehetünk tanúi egyfelől annak a friss lelkesedésnek, amellyel az egykori sváb telepések utódai a gyökereiket kutatják, másfelől annak a ténynek, ahogyan az angol hegemoniája mellett a német egyre hátrább szorul a választható divatosabb nyelvek, az olasz, a spanyol vagy legutóbb az orosz körében. Debrecenben az elmúlt években megalakult a német kisebbségi önkormányzat, működését az egykori szatmári svábok utódainak identitástudata szavatolja. És ezzel egy időben egyre több általános iskolában szűnik meg a németoktatás és egyre több középiskolában tartozik a német a kevésbé frekvenciált nyelvek közé. Ennek okait történeti, szociológiai és társadalompszichológiai kutatások hivatottak feltárni.

Az egyesület 2005-ben a Robert Bosch Alapítvány segítségével létrehozta a debreceni Német Kultúrfórumot, és azóta következetesen törekszik arra, hogy a városban újra és újra sor kerülhessen olyan kulturális rendezvényekre, amelyek meg tudják szólítani a németiség iránt érdeklődőket. A német állam igen jelentős pályázati lehetőségekkel támogatja a kultúra közvetítését, e nélkül nem is tudnánk létezni mint „kultúrfórum”. Érdekes és felelősségteljes feladat számunkra, hogy újból és újból eldöntsük, melyik a kultúrának az a szelete, amelyet megpróbálunk a városba hozni. E munka során megismerhettük azt a szemléletet, amellyel a német állam és annak kulturaközvetítő fóruma, a Goethe Inté-

zet a fogadó államok és intézmények felé fordul. Egyúttal képet kaphattunk a kulturális életnek arról a kicsi részéről, amely számunkra is elérhetővé és reményeink szerint átélhetővé lett.

Érdekes ezek közül a megfigyeléseink közül hármat kiemelni, talán ezek a legjellemzőbbek arra a fajta kulturaközvetítésre, amelyre a német fél segítségével az egyesület is vállalkozik.

Az első mindjárt a rendezvények tematikájának aktualitása. A német fél számára kiemelten fontos, hogy a külföldi érdeklődő a jelenkori Németország kultúrájáról kapjon képet. A közönség talán elvárná, hogy megtudjon valamit a korábbi évtizedek vagy évszázadok német kultúrájáról, talán eleve azzal a gondolattal közeledik a Kultúrfórumhoz, hogy, mondjuk, Heinéről vagy Bachról, Dürerről vagy éppen a középkori német lovagvárakról hallhat majd valamit. Ez azonban nem tartozik céljaink, illetve témáink közé. Amit nyújtani szeretnénk, és reményeink szerint tudunk is, az a mai Németország kulturális életének egy-egy eseménye, egy-egy szem abból az ezer szállal egybefűzött kulturális hálóból, amely a mai Németországot megjeleníteni képes.

A második az a látható törekvés, hogy „többrétegű” rendezvényeket szervezzünk. A legsikeresebb programjaink éppen azok voltak, amelyek vagy több művészeti ágat fogtak egybe, vagy megpróbálták a hallgatóságot intenzíven bekapcsolni az élménybe vagy magába az alkotásba. Csak utalás-szerűen felsorolnék néhány ilyen példát.

„Műfajuk” tekintetében is egyedülállók voltak azok a programjaink, amelyekben összekapcsolódott hang, kép és szöveg mint az esztétikai és filozófiai élmény hordozója. A 2007 májusában a MODEM belső kertjében megrendezett „Local Gates” („Kapuk a tájban”) a tájról és a tájhoz kötődő kulturális klisékről szólt, a zene, a film és a képzőművészet nyelvén egyszerre. Létrehozói weimari, müncheni és debreceni alkotóművészek voltak. 2007 szeptemberében a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár adott helyet egy rendezvénynek, amely címét – „(Mert) testben élni maga a halál” – Borbély Szilárdtól kölcsönözte. Egy festmény születésének lehetünk tanúi. Borbély Szilárd szövegeire Csorba Gergő gitárjátéka válaszolt, miközben Markus Krause festőművész vásznán újabb és újabb színek és vonalak kísérték az élményt. (Az ott készült képet a festőművész a könyvtárnak ajándékozta, a könyvtár emeletén megtekinthető. Lásd itt is: [25](http://deutsches-</p></div><div data-bbox=)

„Mert testben élni maga a halál” (intermediális performansz, 2007)

kulturforum.hu/index.php/2007/09/30/lesung-kunst-musik/#more-26) 2010 áprilisában a „shortfilmlifemusic” együttes zenéjével és filmjeivel találkozott az érdeklődő közönség ugyancsak a MODEM belső kertjében. Az együttes élőben alkot és fűz zenét különféle tárgyú és különböző mesterektől származó kisfilmekhez és nyújt hallgatóságának különleges és egyszeri film- és zenei élményt.

„Többrétegűek” voltak azok a rendezvényeink is, amelyekben a meghívott művészek az alkotás folyamatában való köz-

reműködésre kérték hallgatóságukat. A „workshop” nemcsak divatos jelenség, sokkal több annál. Az elmúlt öt év során a Kultúrfórum vendégei a legkülönbözőbb példáit adták annak, miképpen lehet az alkotás élményével megajándékozni a mások „csak” hallgatót/nézőt. A minden évben sorra kerülő színházi műhelyek témáikájukban illeszkedtek a Kultúrfórum ama küldetéséhez, hogy a jelen problémáit fessegető kérdéseket közvetítsen. 2009-ben és 2010-ben például *Életrajz a színpadon* és *Erőszak a nyelvben* címmel hirdettünk

Felép a
short film
live music
Képzőművészeti
modem
április 22. 20:00
A rendezvény
INGYENES

Előadó: DEBRECEN modem
Támogatás: Robert Bosch Stiftung
Közvetítés: HALLGATÓK

színházi műhelyt. Volt hangjátékíró műhely (2006-ban Andreas Feddersen weimari médiaalkotó vezetésével), zenei alkotó műhely (a berlini FÖN együttes közreműködésével), írói próbálkozások Maike Wetzel és Thomas Klupp irányításával, és természetesen voltak fordítói műhelyek a legfrissebb német irodalmi művek megismertetésével egybe kötve. Így próbáltuk közkinccsé tenni Terezia Mora nagy sikerű regényét (*Alle Tage* – Nap mint nap) és a Magyarországon is híressé vált berlini háborús naplót (*Eine Frau in Berlin* – Egy nő Berlinben). A következő fordítói műhely Nádori Lidia műfordító vezetésével terveink szerint a Nobel-díjas Herta Müller *Atemschaukel* című regényével fog foglalkozni.

A programok kialakítása során volt még egy fontos mozzanat, amelyre figyelni kellett és amely – legalább is e sorok írója számára – fontos és érdekes információkat rejtett. Mivel nyilvánvalóan nem tudunk nagy rendezvényeket – mondjuk, több szereplős színházi előadást, jelentősebb hangversenyt, drága kiállítást stb. – Debrecenbe hozni, folyamatosan keresniük kell a pezsgő kulturális életnek azokat a műfajait, amelyek számunkra elérhetőek, és azokat az alkotókat, akiket vonz a megszokottól eltérő, idegen közeg. Újból és újból elkápráztatt az a tarkaság, az a formai és mediális sokszínűség, amely az egyúttal megélhetésükért is küzdő művészek alkotásait, illetve fellépéseit jellemezte. Volt előadóművész, aki pantomimmal egybekötött mesét adott elő, a háttérben egy szóló gordonka kíséretével (lebilincselően), és volt olyan „csapat”, amely azt tekintette céljának, hogy a város lakóit saját városuk épületeire tegye figyelmessé és a legkülönbözőbb falfelületeken közöljön kisfilmek formájában meghökkenítő információkat. A példákat sorolhatnánk tovább. A kulturális életnek és a kultúrából származó megélhetésnek ezek a kis építőkockái a figyelmes szemlélőnek számos információval szolgálnak mind a jelenkori Németország kulturális életének hétköznapjairól, mind arról a gazdagságról, amelyet érdemes bevinnünk a mindennapokba.

Azok közül az alkotók közül, akik az elmúlt öt évben megfordultak Debrecenben, a legtöbb Berlinben (vagy Berlinben is) él, kezdve az írókkal: Thomas Klupppal és Maike Wetzellel, folytatva a színházpedagógus Verena Riesszel és Eva Plischkével

vagy a fotográfus Frank Gaudlitzal, akinek nagy sikerű kiállítása *Európára várva* címmel több európai várost is bejárt. És milyen kicsi a világ: a két dramaturg, rendező és színházpedagógus, Angela Löer és Dorle Trachternach éppen Debrecenben fut össze az író Thomas Klupppal, akivel még az egyetemről ismerik egymást...

Talán mégis igaz lehet a fenti cím: Berlin Debrecenben?

Szándékaink és reményeink szerint egy kicsit talán igen.

Konferencia Debrecen arcairól

Első tudományos konferenciáját tartotta május 28. és 29. között a Debreceni Egyetem legfiatalabb műhelye, a Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. A Kölcsey Központban több neves szakember részvételével megrendezett, *Debrecen arcai* című kétnapos tanácskozás célja a cívisváros régi és új médiareprezentációinak és városmarketing-stratégiáinak vizsgálata volt.

A 2009. január 1-jével megalakult Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék első konferenciája sokak érdeklődésére számot tartó kérdéskört igyekezett bejárni. Debrecen a felmérések szerint több éve Magyarország egyik legélhetőbb és turisztikailag is legvonzóbb városa; ezt persze máshogyan érzékeli az időnként városunkba látogató idegen, mint a helyi lakos. Az értekezlet résztvevői azt vizsgálták, hogyan kerülhetett a cívisváros ebbe a kiemelt pozícióba, hogyan válhatott Budapest „ellenfelévé” és hogyan tudná még jobban „eladni” saját magát, melyek lehetnek (még) azok a területek, ahol „Debrecen” mint márkanév a minőség jelképévé válhat.

Első nap: média/kultúra

Az első napon a város kulturális reprezentációja került előtérbe, s ahogyan a programfüzetben olvashatjuk: „A cél (...) a kultúra és művészetek körüli eleven társadalmi nyilvánosságnak, s magának a fogékony városlakó közönségnek és közösségnek mindig megújulni képes kialakítása, gondozása, s közben az ezt a közösség-képzést meglátni és elismerni kész külső értékelő tekintet megalkotása.”

Köszöntőjében Fábián István, a Debreceni Egyetem frissen megválasztott rektora az eredményekről, az eredménytelenségekről és a jövőről való beszéd fontosságát, valamint Debrecen határokon is túlnyúló régióközponttá válását emelte ki. Somogyi Béla, a debreceni képviselő-testület kulturális bizottságának elnöke a márkázás időnkénti újragondolásáról beszélt, míg Szirák Péter, a tanszék vezetője a cívisvárost kedvelő (Móricz Zsigmond, Szabó Magda) és bíráló (Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor) irodalmi nagyságok megemlékezésével vezette fel a rendezvényt.

A programindító előadás Kósa Lajosé, Debrecen polgármesteréé lett volna, ám őt országgyűlési teendői elszólították, így helyette Makray Balázs, a Főnix Rendezvényszervező Nonprofit Kft. ügyvezetője

„ugrott be”, s vázolta fel a város legjelentősebb kulturális és sportrendezvényeinek lebonyolításáért felelős cég tevékenységének közelmúltját és jelenét.

Makray szerint kifejezetten fontos szerepe van az általuk megrendezett eseményeknek az imázs építésében, amelyet a városvezetés évek óta tudatosan alakít a gazdaság, a politika, a környezet és a kultúra területén. Állításait az előadó azzal támasztotta alá, hogy a gazdasági fellendülést a nagy multinacionális vállalatok (Teva, National Instruments) megjelenése biztosítja, környezetünknek még mindig ikonikus része a Nagyerdő és a termálvíz, a kultúrában pedig a Nagytemplom, a Munkácsy-trilógia, a virágkarnevál, a Tankcsapda vagy a MODEM számít jelképnek. Szó esett a 2006-ban megnyílt Kölcsey Központtól, amely 2008-ban az év rendezvényhelyszíne lett, és a 2002 óta működő Főnix Csarnokról is, amelynek sietős megépülését anno a Budapest Sportcsarnok leégése is szükségessé tette. A Főnix kapcsán tudhattuk meg, hogy 2001 és 2010 között Debrecen tizenöt sportágban tizenkilenc európai szintű vagy világversenyt bonyolított le (köztük tornász-vébét, futsal- és kendő Európa-bajnokságot, ritmikus gimnasztika világkupát is).

2008 óta a kft.-hez negyven városi rendezvény megszervezése kötődik, amelyek közül hármat mindig kiemelten kezelnek: a virágkarnevált, a Bartók Béla Nemzetközi Kórusversenyt és a Debreceni Jazznapokat. A számadatok azt is elárulták, hogy az ország más vidékeiről, de még a határon túlról is szívesen látogatnak el ide a turisták. „Ha minőségi eseményeket tud kommunikálni a város, akkor máshonnan is szívesebben eljönnek ide az emberek” – tette hozzá az ügyvezető.

Ezt követően Szijártó Zsolt, a Pécsi Tudományegyetem kommunikációkutatója vette át a szót, aki a városkutató vizsgálatokról adott általános képet. Előadása segítségével megismerhettük azokat a főbb városkutatói irányzatokat, amelyek az antropológia felől közelítik meg a kérdést. Ennek alapján beszélhetünk olyan kutatási irányokról, mint „antropológia a városokban”, „a város antropológiája” és „a városok antropológiája”, valamint globális városkutatósról; ezek révén fokozatosan felértékelődött a térbeliség és az egymás mellettiség, és egyre inkább a városok különbözőségeire esett a hangsúly. A köztük lévő verseny

hozta aztán magával a *city branding*, vagyis a városmarketing megjelenését, amelyben az építészet vált az „eladhatóság” elsőszámú komponensévé. A városhabitus fogalmát (történelmileg kialakított kulturális zóna) is tisztázta Szijártó, amelynek időbeli (az állandóság korszakokon ível át), társadalmi (a várost meghatározott társadalmi csoportok alakítják ki) és ökonómiai (a városi atmoszféra geográfiai tőkévé alakul) vonatkozásai is vannak.

Kádár Bálint építész *Debrecen foghíjas jövőképe* címmel igyekezett rávilágítani arra, hogy a civisvárosban zajló építkezések meglehetősen tervszerűtlenek.¹ Meglátása szerint a legtöbb esetben a falusiasság tagadása, a „lapos városból” (vagy szakki-fejezéssel élve az alacsony intenzív beépítési módból) való kitörés és a monumentalásra törekvés mozgatja a fejlesztéseket, amelyek képtelenek a tradíciók folytatására (kivételnek az egyetemvárost érzi), s csupán semlegesített, globális építészeti jelentenek. Példaképpen a Fórumot hozta fel, amely kimagaslik a környékbeli házak közül, nem illeszkedik közéjük, ráadásul remekül illusztrálja a más projektekhez semmilyen módon nem kapcsolódó sziget-szerűséget. Szerinte a megoldást a tervpályázatok kiírása jelenthetné, ami versenyhelyzetet teremtene.

A Szirák Péter vezette első kerekasztal-beszélgetés résztvevői Debrecen kialakulásáról és folyamatos fejlődéséről folytattak eszmecsereket. Szilágyi Zsolt történész a honfoglalás kori letelepedésig visszanyúlva igyekezett megcáfolni a város létrejöttét furcsálló, XVIII. századi angol utazó, Robert Townson szavait.² Elmondása szerint mind az őshazához hasonló vidék, mind a víz- és a középkori úthálózatok, mind az eltérő típusú földrajzi vidékek „találkozása” elősegíthette a letelepedést. Emellett még a török hódoltság ideje volt fontos a város életében, hiszen ekkor határ menti területté vált a környék, ezért a település összekötő funkciója domborodott ki.

A szintén építész Bun Zoltán a provinciális és a metropoliszlét közötti középút megtalálásában látja az élıhetőség kulcsát. Hangsúlyozta: az építkezések során el kell választani, hogy mely megbízások készülnek az önkormányzat, és melyek a gazda-

sági tényezők igényei alapján. A jelenlegi helyzetben kritikával illette a főteret (csupán ürességnek nevezte, mivel az új épületek miatt nem tudja ellátni funkcióját); a Fórumot (nem illik abba az utcaképbe, amelyben áll), valamint a Debrecen Plázát és környékét, a Simonffy utca felújított saroktetőit és az István gőzmalomnak csupán a *Malompark* névben való megtartását. Utóbbiakat az emlékezet csalásainak nevezte. Az építészet terén Bun abban látná a megoldást, ha tudatosítanánk a városban meglévő alternatív rétegeket, a XX. századi, kortárs építészeti életművek (Mikolás Tibor, Borsos József) jelentőségét.

A „külső szem” funkcióját betöltő, a fővároshoz kötődő esztéta, György Péter eleinte furcsállotta, mit keres a beszélgetők között, ám fokozatosan belejött a disputába, s további érdekességekkel gazdagította az eszmecsereket. Ő úgy véli, a múlt feltárása lenne a járható út Debrecen további fejlődésében, s a történelmi traumáknak, valamint a városlakók napi tapasztalatainak megmutatását tartaná üdvösnek. Az esztéta az otthonosság érzetét is kiemelte a „Kié a város? És vajon beengednek-e ide?” kérdéskörét bejárva. Szóba kerültek a lakótelepek is, amelyeket egyöntetű vélemény szerint nem szabad kiiktatni a kulturális emlékezetből – annak ellenére, hogy az ott élőkét gyakran nem értjük bele magába a városba.

A nap zárásaként egy igen rétegzett témakörnek, a civisváros szerteágazó kulturális és sportéletének megvitatása maradt hátra; a feladatnak öt meghívott gyürkőzött neki, Fodor Péter és Maksa Gyula egyetemi oktatók moderálásával. Rögtön az elején szomorú aktualitásként állapította meg Balogh Tibor dramaturg, hogy június 1-jével megszűnik a *Debrecen Online*, vagyis a deol.hu, és szerinte ezzel a megyeszékhely olyan médiuma tűnik el, amely a kultúrával is kiemelten foglalkozott, s amelyből akár országosan is informálódhatott bárki. Debrecen országos média-megjelenése Guld Ádám médiakutató meglátása szerint erősnek látszik. Ezt az innen elszármazó, de már jó ideje a fővárosban élő költő, Térey János is megerősítette, példaként a Csokonai Színházat és a MODEM-et hozva.

Gulyás Gábor, a MODEM igazgatója szerint – ahogyan azt már egy korábbi, a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában

¹ Az előadó e témával kapcsolatos tanulmányát lásd lapunk 2010. januári számában. – A szerk.

² „Micsoda körülményeknek köszönheti Debrecen létrejöttét, azt nem tudom, de azt sem fejthetem meg, mi bírhatott rá harmincezer embert, hogy olyan vidéket válasszon magának lakóhelyéül, ahol sem forrás, sem folyó, sem tüzelő, sem építőanyag nincs.” Idézi Murányi János, In: *Debrecen lexikon*. Debrecen, 2006. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.

megtartott beszélgetés keretében is kifejtette – Debrecennek nincs érvényes kulturális koncepciója, így csak látszat a tudatosnak tűnő városmarketing. Érvélese szerint el kellene döntenie, hogy az önkormányzat és a városlakók mit szeretnének látni, jobban át kellene gondolni, mire ad pénzt a vezetőség (úgy gondolja, elsősorban az elitkultúrára kellene), ami a különböző intézmények dolgát is megkönnyítené – mind a tervezés, mind a megvalósítás terén. Balogh a színház példáját említve egyet is értett ezzel. Úgy véli, sok mindennek meg kellene felelniük, de erre a források nem állnak rendelkezésre, s egyelőre az átadás előtt álló Latinovits Színház igazi hasznát sem lehet látni. Olyan önkormányzati programban látná a megoldást, amely elősegíti az emberek színházba jutását. Gulyás a régebben és újonnan létrehozott kulturális „ünnepeknek” (irodalmi napok, költészeti fesztivál) a kezdeti sikerek utáni elhalványodását is a debreceni kulturális életben mutatkozó bajok egyik tünetének tartja. A beszélgetés végén a közönség soraiból hozzászóló Turi Gábor is hangot adott annak, hogy hasonló gondok már az ő kulturális alpolgármesterré választásának idején, 2002-ben is megfogalmazódtak; ezekről akkor a *Debreceni kulturális káté* elnevezésű leiratában fejtette ki véleményét,³ ám meglátásait nem használták fel a későbbiekben. Turi Gábor azt is elmondta, mennyi energiájába került annak idején Vidnyánszky Attila városba szerződtetése, de mindenképp meg akarta nyerni a szakembert, mert elkötelezte magát egy korszerű, színvonalas színházi koncepció mellett.

A fiatalok bevonásáról, közönséggé formálásáról is szó esett. Mind a Csokonai Színház, mind a MODEM tett már lépéseket efelé: előbbi bevitte a kisgyerekeket a nagyszínházba, külön bérletet hozott létre az egyetemistáknak, utóbbi pedig igyekszik minél több iskolának múzeumpedagógiai órákat tartani. Ezeket a lépéseket azonban mind a két intézmény kevésnek gondolja – főleg a felsőoktatásban tanulók megszólítását tartják elégtelennek. – Az egyetemisták nagy része nem elitkultúra-fogyasztó, kiállításokra sem feltétlenül az értelmiségi réteg jár, az egyetemi oktatókat is beleértve – mondta Gulyás Gábor.

A sportban valamivel jobbnak tűnik a helyzet. Nehéz Attila újságíró úgy látja,

hogy a DVSC futballcsapatának sikerei remek reklámok a városnak. – Ezért talán már megérdemelnének egy stadiont – tette hozzá, s mindenki büszke is a klubra, mint ahogyan a női kézilabdacsapatra is sokan. De az árnyoldalakra is felhívta a figyelmet, példaként a kosárlabdát és a férfi kézilabdát említve; ezekben a sportágakban mindig hiányzik valami az eredményességhez. – A jól menedzselte sportágak általában azok, amelyekben a város és különböző mecénások segítik a munkát, valamint fontos az utánpótlás nevelése is, utóbbi esetben azonban kérdés, hogy a fiatalok el tudnak-e menni helyi nagycsapatokba, hisz nem minden esetben működnek ilyenek – állapította meg Nehéz Attila.

Második nap: városmárkázás

A második napon leginkább gazdasági szempontok kerültek előtérbe, amelyeket elsősorban a városvezetés, a Debreceni Egyetem, valamint néhány üzleti szereplő képviselői vitattak meg.

Elsőként Kozma Gábor előadása hangzott el, aki mint településfejlesztés-kutató igyekezett általános képet adni a terület- és településmarketing kutatási módszereiről. Nyugati, marketinggel foglalkozó tudósok tanulmányai alapján ismertette a *place branding* fogalmát (összehangolt kereskedelmi, társadalmi, kulturális és politikai menedzsment), illetve a településmarketing különböző szakaszait is: ennek alapján beszélhetünk a helyzetelemzést, a marketingpolitikát és a piacszegmentációt magában foglaló elméleti, az infrastruktúrával, az intézményi háttérrel, a rendezvényszervezéssel és az építészettel foglalkozó termékfejlesztési, és az üzenetek tartalmának meghatározását és továbbítását végző kommunikációs szakaszról.

Bognár Ákos, az *Image Factory* kommunikációs ügynökség kreatív igazgatója Debrecenre vonatkoztatva vizsgálta a fenti elméleteket. Ahogyan azt az előző napon Guld Ádám megfogalmazta, a mai médiumoknak a vizualításban kell erőseknek lenniük (hiszen „amit az emberek nem látnak, arról nem tudnak”), s ezt Bognár is aláhúzta. Kritikával illette a magyar médiamunkásokat, akik az évek során ellenőrző intézményekből szócsövekké váltak.⁴

A civisváros kapcsán kiemelte, hogy a megyeszékhely a főváros-központúság meg-

³ A dokumentum nemrégiben megjelent a *Nagyítás* című hetilapban: http://www.nagyitas.hu/common/main.php?pgid=cikk&cikk_id=1227; (A letöltés dátuma: 2010. június 6.)

szüntetésén dolgozik, s ezt sikeresen teszi – egyelőre versenytársak nélkül. – Ránézésre kultúrája virágzik, sportélete és gazdasága is, ráadásul vannak olyan ikonjai, akik hírét tudják ezeknek vinni – mondta. Elmélete értelmében pedig a zöld gondolatok megerősítésében, a célcsoport-orientáltabb rendezvények szervezésében és a bűnözés negatív médiareprezentációjának visszaszorításában kellene javulnia Debrecennek.

Ezt követően Hunyadi László, a Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karainak, Bajdor Csaba az IT Services Hungary Kft., Ábrahám László a National Instruments, míg Majorné Kelsánszky Mária a Teva Gyógyszergyár Zrt. képviseletében ismertette intézménye profilját és lehetőségeit.

A zárást – Oláh Szabolcs egyetemi docens vezetésével – egy újabb kerekasztal-beszélgetés jelentette, ezen a helyi fiatalok elhelyezkedése, valamint a más városokban élők, tanulók ide- vagy visszacsábítása volt a fő kérdés. Fábián István, az egyetem rektora szerint ez országos probléma, mivel két piac szorítja a felsőoktatást – egyrészt az, hogy milyen szakok népszerűek, másrészt az, hogy a munkaerőpiacnak mik az igényei. Miklóssy Ferenc, a Hajdú-Bihar Megyei Kereskedelmi és Iparkamara elnöke a szakmunkásképzés presztizsének visszaesésében látja a bajok gyökerét; ezen egy új ösztönzési rendszer talán tudna javítani. – Szeretném, ha Debrecen az innováció fővárosa lenne – tette hozzá; úgy véli, ezt a különböző gazdasági szereplők összefogásával lehetne elérni.

Papp László, a Fidesz-frakció helyi vezetője megemlítette, hogy a legtöbb helyen a

mezőgazdaság tönkremenetele után, illetve azzal párhuzamosan az élelmiszeriparról át kellett állni a szolgáltatóiparra, ami a város szakképzési rendszerének (Alföld Szakképző Intézet) átpozicionálását is maga után vonta. – Míg az oktatási intézmények fővállalták a szolgáltatóiparba való bejutáshoz szükséges tudás közvetítését, mi igyekeztünk a helyi adórendszert átalakítani. Célunk és feladatunk a regionális központtá válás – fejtette ki Papp.

A multinacionális cégek képviselői a felsőfokú szakképzés és a nyelvtudás megszerzését részesítenék előnyben, e célok elérését az egyetemmel, illetve néhány középiskolával karöltve igyekeznek is elősegíteni, s emellett a munkatársak megbecsülésével igyekeznek megtartani a szakképzett munkaerőt.

A konferencia tapasztalatai azt mutatják, hogy a város vezetősége sikeresnek gondolja a kultúra és a gazdaság terén nyújtott teljesítményét (amelyet igyekszik is hangsúlyozni), döntéseit tudatosnak, kidolgozott koncepciókhoz igazítottak láttatja, ám a szakemberek, a tervek megvalósítói úgy érzik, hogy mindez nem teljesen fedi a valóságot. A jó szándékot egyik résztvevő sem vonta kétségbe, ám az átgondoltságban, a hosszú távú hatások elemzésében, és a döntéseket megelőző szélesebb körű egyeztetésben mutatkozó hiányosságokra nyíltan vagy burkoltnan többen is rámutattak. Mindenesetre a párbeszéd megkezdődött annak érdekében, hogy a „Debrecen” márkanév az eddigieknél is jobban csengjen.

⁴ Erről a jelenségről lásd Bajomi-Lázár Péter *A politika mediatizálódása és a média politizálódása* című írását: http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/03_politika_mediatizalodasa/01.html; (A letöltés dátuma: 2010. június 6.)

Új identitás keresése és közvetítése

Talán senkit sem lepett meg, hogy a világ-gazdasági válság után kontinensünkön a német gazdaság motorja indult be leghamarább. Az viszont már meglepő, hogy a válság által megtépázott turizmus iparágának Európában mért 2009-es 6%-os csökkenésére¹ a német főváros idegenforgalma ugyanekkor növekedéssel válaszolt. Meglepő adat, hogy 2007-ben 17,3 millió vendégéjszakát töltöttek a város hoteljeiben, míg a gazdasági válság sújtotta 2009-ben ez a szám már 18,87 millió volt.² Tény, hogy Berlin Nyugat-Európa legolcsóbb városa lett. Mivel szinte csődbe ment az újraegyesítés eufóriájában végzett hatalmas építkezések következtében, most az a stratégiája, hogy olcsóbban kínálja a turistaélményt, s ezzel sok fiatalt is idevonz. A város népszerűségének valódi okait mégis Berlin képének jelenkori alakulásában és a város kommunikációjában kell keresnünk. Az identitás, amely oly divatosá teszi ma Berlint, saját történelmének elfogadásával és tudatos (át)értékelésével épült fel. A múlttal való szembenézés előtt évszázadokon át a múlt folytonos átírása alakította a várost, amely csak ma látszik megtalálni – mindezek szintetizálásával – önmagát.

Az átírt identitások fővárosa

Berlin mindig is az átírt identitások városa volt. Fejlődésének legmeghatározóbb állomásai azokhoz a momentumokhoz köthetők, amelyekben egy új államforma fővárosává tették. Ezeket a korokat lázas építkezés kísérte, amivel a város erején felül is meg akarta mutatni, hogy méltó a fővárosi rangra. A kitüntetett címet sosem természetes növekedése folyamán elért szerepe miatt kapta, hanem különböző politikai okokból, kívülről.

Berlin-Cölln a XIII. században vált várossá a Spree keleti partján és szigetén, ahol a *Schloss*³ a XV. századtól jelölte ki a hatalmi központot, megadva a város terjeszkedésé-

nek irányát is nyugat felé. A város fejlődésének első impulzusát porosz fővárossá választása adta 1710-ben. Több környező település egyesítése által megnövelt területét ekkor fallal vették körül, a térstruktúra ezen belül tekinthető történelminek. A porosz királyok az antik világ hagyományait követve fejlesztették a várost klasszicista stílusban. Ebben az időszakban épült ki az *Unter den Linden* sugárútja, melyet a királyok reprezentatív hatalmi tengelyként alakítottak ki, végén a Brandenburgi kapuval. A középkori városmagot egy idő után inkább a fejlődés gátjaként értelmezték, majd az ötvenes években az NDK már nem is hagyta, hogy a középkori szövet akadályozza nagyvonalú központjának kiépítésében. Ma már csak a Miklós-templom (*Nikolaikirche*) és a Mária-templom (*Marienkirche*) emlékeztet erre a korra; utóbbi szigetszerűen áll a modern nagyváros panelépületei között. A középkor így fizikailag nem lehet részese Berlin mai identitásának, a klasszicista épületegyütteseket – az August Bebel tér (*Bebelplatz*) és a Zsándárok piaca (*Gendarmenmarkt*) épületeit – viszont rekonstruálták, a Brandenburgi kapu előtti teret (*Pariser Platz*) is újjáépítették, így a császárság termékeny korszakának szigorú klasszicizmusa ma több helyen fontos eleme a berlini városképnek.

1871-ben az egyesült Németország birodalmi fővárosává választották Berlint, miután a porosz királyt választották császárrá. Ezzel a város újabb növekedési hulláma indult el, melynek során a lakosság megháromszorozódott, és újabb központok alakultak ki (*Postdamer Platz*, *Alexanderplatz*, *Kurfürstendamm*). Bár a császár tovább finomította az *Unter den Linden* mentén létrejött hatalmi központot (Dóm), ekkor már a város növekedését polgársága határozta meg, és a régi hatalmi centrum ugyanúgy kezdett fejlődésképtelen szigetté válni, mint a középkori mag. A város új arcát a vasúthálózat és állomásai, a forgalmas új terek, áruházak és a polgári hatalom épí-

¹ UNWTO World Tourism Barometer http://www.unwto.org/media/news/en/press_det.php?id=5361

² <http://www.travelpulse.com/Resources/Editorial.aspx?n=68423>

³ A Spree-szigeten épült berlini kastély a brandenburgi őrgfőfok és választófejedelmek, majd a porosz királyok, illetve német császárok téli rezidenciája volt. II. Frigyes kezdte építeni 1443-ban; végleges barokk jellegét I. Frigyes és I. Frigyes Vilmos porosz királyok idején, a 18. század elején nyerte el. 1918 után múzeumként, illetve különböző szervezetek székhelyeként működött. A II. világháborúban megrongálódott; míg azonban a Nyugat-Berlinben álló charlottenburgi nyári rezidenciát súlyos háborús sérülései ellenére újjáépítették, a Spree-szigeten álló palotát az NDK vezetése a porosz abszolutizmus jelképének minősítette, ezért falait 1950-ben felrobbantották. Az újraegyesítés után polgári mozgalom indult a királyi palota újbóli felépítésére; a német kormány és a város vezetése 2002-ben az újjáépítés mellett döntött, azonban a gazdasági nehézségek miatt az építkezést 2014-re halasztották.

tészeti reprezentációja, a Birodalmi Tanács (*Reichstag*) jelentették; mindezek azonban az egykori városfalon kívül jöttek létre. A császárság megbukott az első világháború során, emlékei neobarokk stílusukkal egy régebbi város képét mutatják, miközben „csak” százévesek. A Weimari Köztársaság korára jellemző épületek ellenben egy modern, kozmopolita nagyváros arculatát hozták létre. Az ekkor épült áruházak egy része elpusztult (az *Alexanderplatz* és a *Potsdamer Platz* áruházai), egy részük még megvan (*KaDaWe*), nagyrészt a vasútállomások is átépültek. A város arculatát ez a kor inkább a külvárosi telepek révén alakítja ma, a kozmopolita hangulatból azonban sok megőrződött.

Berlin lendületes fejlődésére az 1933-as hatalomátvétel vetett sötét árnyakat. Az új hatalom megint új fővárosi – világfővárosi – szerepet szánt a városnak. A városszöveget *Germánia* – a Harmadik Birodalom új névvel is ellátott fővárosának – utópiája is visszafordíthatatlanul roncsolta volna: Albert Speer⁴ és Hitler észak-déli várostengelyének léptéke és az oda vizionált épületek oly módon akarták felülírni a város örökölt morfológiáját, mint ideológiájuk a világtörténelmet. Szerencsére csak nagyon kevés birodalmi „stílusú” épület valósulhatott meg, hisz a szövetségesek és a szovjetek 1945-ben legyőzték a náci hatalmat – jöllehet kegyetlen áron: a város épületállományának átlagban egyötödét lerombolva, a belvárost teljes egészében elpusztítva.

A világháború végén a győztes hatalmak zónákra osztották a várost, ám az ideiglenesnek szánt adminisztratív lépés „befagyása” 40 évre megpecsételte sorsát, s ezzel együtt az újjáépítés irányait is. Németországot kettéosztották, csakúgy, mint egykori fővárosát. A hidegháború idején itt nézett farkasszemet a polgári nyugat és a bolsevik kelet. A keleti blokkba beékelődött nyugati fél-várost 1961-re fallal vették körül, ami azt is kifejezte, hogy a szembenálló felek kezdtek belenyugodni a skizofrén állapotba, abba, hogy Berlin két város, két különböző politikai berendezkedés és kultúra fővárosa. A keleti, szovjet megszállási zónában kialakult NDK hivatalos fővárosa Kelet-Berlin (*Ostberlin*) lett, a város nyugati, szovjet megszállta zónájának Nyugat-Ber-

Berlin 2007-es mottója a Brandenburi kapun

linje (*Westberlin*) pedig előretolt kirakatként a „nyugati” életmód bemutatására szolgált – ami szintén kitüntetett, bár politikailag nem fővárosi szerep volt. A két versengő városfél mindent megtett, hogy politikai és kulturális fölényét bizonyítsa.

Kelet-Berlin új fővárosi rangja az NDK-ban új fejlesztések korszakát hozta el, ám a bombázások után még megmenthető épületállomány jelentős részét inkább eltüntetve próbált meg új városmodellt felépíteni a kommunista rezsim, az épületekkel együtt törölve el a történelem kínos emlékü időrétégeit. Az előző korszakok legjellegzetesebb hatalmi épületei, a Birodalmi Kancellária (*Reichskanzlei*)⁵ és a Város Kastélya (*Stadtschloss*) is eltűnt. Utóbbi helyett épült a Köztársasági Palota (*Palast der Republik*), mely a szocialista hatalomnak és az új fővárosnak ugyanolyan reprezentatív épülete lett, mint az egykori fővárosnak a lebontottak voltak. Ebben a korszakban az Athéni Charta⁶ elveit évtizedekig sehol sem kérdőjelezték meg, így a városok fejlesztése a hagyományos vegyes használatú utcás-tömbös növekedés helyett a tiszta funkciójú, szabad téren álló épület-egységek építésével zajlott – a fal mindkét oldalán. Ezalól Kelet-Berlin volt egy rövid ideig a kivétel, ahol a szovjet mintát követve a nyugati kozmopolita építészetével szemben reprezentatív palota-struktúrák épültek. A Sztálin sugárút (*Stalinallee*) persze éppoly kevésbé vette figyelembe az egykori utcahálózatot, mint a nyugati Kultúrfórum (*Kulturforum*) parkban elszórt épületei, amelyek átlátható demokratikus városi tájat kívántak alkotni. A város mai identitásának szempontjából ez a kor ejtette a legfájóbb sebeket.

⁴ Albert Speer a Harmadik Birodalom fegyverkezési minisztere, de egyben főépítész is volt, Hitler bizalmasa.

⁵ A birodalmi kancellária épületét Albert Speer tervezte, 1938-ban épült fel. A sérült épületet a szovjetek 1945 után lebontották.

⁶ 1933-ban fogadta el a CIAM nemzetközi építészeti kongresszusa a városépítészet funkcionális alapokra helyezésének elveit tartalmazó dokumentumot.

A Daniel Libeskind által tervezett Zsidó Múzeum egy mai turisztikai plakáton

1990-ben Berlin az újraegyesült Németország újraegyesített fővárosa lett. Azóta újabb bontások és építések értelmezik át folyamatosan identitását, ám a város ezúttal a múlt rétegeit próbálja átértelmezni, hogy megtalálja önmaga arcát. Ez az, ami- ben az utolsó főváros más, mint az eddigi- ek – mind pozitív mind negatív értelemben. Most is rohamos fejlődés következett be, s ezt most is külső döntés idézte elő. A város ismét fővárosi rangot kapott, amely- hez megint fel kellett nőnie és új identitást kialakítania. Ám most nem víziószerű vagy utópisztikus identitást épít, de nem is „természetesen”, a társadalmi folyamatok hatására épül. Most az eddig számtalanszor átírt és megszakított történelmét próbálja egyberakni. A történelmi folytonosság „helyreállítása” azonban nehéz és kényes feladat⁷. Berlin fővárosi rangja – melynek a város jelentőségét köszönheti – többször megkérdőjeleződött és többszörösen kompromittálódott. Az erőfeszítések, hogy a történelem csorbáit kiküszöböljék, sebeit bevarrják és múltjának méltatlan emlékeit jóvátegyék, mind erős identitásképző építő, újjáépítő beavatkozásokhoz vezet- tek. A Norman Foster tervei alapján 1992 és 1999 között helyreállított *Reichstag*, a régi pompájában tündöklő Brandenburgi kapu (*Brandenburger Tor*) vagy Peter Eisenman Holokauszt-emlékműve (*Holocaustdenkmal*), illetve Daniel Libeskind Zsidó múzeuma (*Jüdisches Museum*) ennek a „a nemzeti em-

lékezeten végzett munkának”⁸ lettek erős építészeti ikonjai Berlinben. A múlt elemeinek építő átértelmezése pozitív módon építi a város identitását is. Ám a múlt elemeihez és rendszereihez való görcsös viszonyulás ártott is a modern nagyvárosi képet kereső városnak, hiszen a múlthoz romantikusan viszonyuló, a burkolatban és történeti tömeg/tér arányokban megjelenő építészet zavaros üzenetű épületek tömegét eredményezte. Minderről 2010-ben már múlt időben beszélhetünk: Berlin egy sokkal lassabb, ám természetesebb fejlődés korszakába lépett, identitását inkább a városban zajló élet minősége alakítja, nem pedig az új építkezések.

Az identitást meghatározó építészet

A zaklatott múltú városba érkező, egyre nagyobb számú turistát nem a középkori *Nikolaikirche*, de még csak nem is századfordulón emelt *Dom* vonzza, sokkal inkább a német főváros „érdekes” történelmének lenyomatai. És még inkább a ma „divatos” Berlin, a nyitott, „szegény, de sze- xi”⁹ élhető város. Kétségtelenül itt van Németország legnagyobb múzeuma és múzeumkomplexuma, az UNESCO által a világörökség részévé nyilvánított Múzeumsziget (*Museuminsel*), amely önmagában évente több millió látogatót fogad. A Pergamon Múzeum (*Pergamon Museum*) páratlan antik gyűjteménye igazi turistacélpont, de

⁷ Erre érdekes példa, ahogy a *Palast der Republik* lebontották, és már csak pénzügyi gátjai vannak, hogy az egykori Városi Palotát ismét felépítsék fél évszázad után. A vita ennek jogosságáról közben folytatódik. (Erről részletesebben lásd Pabis Eszter írását, jelen számunkban – a szerk.)

⁸ A kifejezés Aleida Asmanntól származik, lásd *Arbeit am Nationalen Gedächtnis, Eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee*, Frankfurt am Main 1993.

⁹ A világsajtóban immáron napi szinten használt szlogen egyike a lakosság által Berlinre kitalált jelmondatoknak, amelyet a későbbiekben tárgyalt Berlin Partner kampányában gyűjtöttek.

más kiállítóhelyek is nagy nevet szereztek a turistaiparban. A Győzelem oszlopa (*Siegestsäule*) vagy a Brandenburgi kapu (*Brandenburger Tor*) szintén kötelező elem egy városnéző túrán, a *Gendarmenmarkt* vagy a *Bebelplatz* a porosz császárok által megálmodott klasszicista fórumok szép példáiként kerülnek ide – és van még pár „kötelező” épület. A klasszikus történeti műemlékek mégsem uralják a várost, s a turistaútvonalakon sem ezek az elsődlegek. Az igazi turistacélpontok a náciizmus borzalmaihoz, a kommunizmus borzalmaihoz, végül pedig az euforikus újraegyesüléshez köthetőek. A történelem viharai, majd az újraépítés és egyben újradefiniálás lendületes gesztusai nagyban hozzájárulnak, hogy az idelátogatók valami „autentikus” élmény reményében induljanak mind nagyobb számban Berlinbe.

A látogató különböző forrásokból gyűjt adatokat leendő úticéljának kiválasztásakor. A fejében élő város képe fogja meghatározni, hogy érdemes-e azt meglátogatni. Ez a kép kezdetben az általános médiából, majd specifikus, turistáknak szóló kiadványok és webhelyek információiból épül fel. A Berlin Tourismus Marketing GmbH honlapját¹⁰ összevetve a többi európai főváros hasonló turisztikai portáljával több különbség is kitűnik. A klasszikus értékek, múzeumok és épületek persze itt is szerepelnek, de két olyan turistacsalogató elem is megjelenik, amely más városokban kevéssé: az egyszerű berlini ember vélekedései és a kortárs építészet alkotásai.

Berlin az egyetlen olyan európai főváros, ahol olyan mértékű az elmúlt évtizedek építészetének városi identitásba történő beépülése, hogy a turistákhoz közvetített városképben fő helyen szerepelnek a kortárs építészeti alkotások. Vannak fővárosok, amelyek büszkék jelenkori építményeikre, külön weboldalakat szentelnek kortárs műveknek, hangsúlyosan említik a látnivalók között, de Bécsben, Párizsban vagy Londonban csakis a fő történeti látványosságok és kulturális lehetőségek mögött.¹¹ Ezzel szemben Berlin büszkén, építészeinek méltatásával vállalja a város mai képét és ikonjait, elfogadva véglegesnek és értéknek azt, amit az egyesülés után épített a szétszakadt és meggyötört városból. Külön túságok szólnak az egyesítés utáni időszak-

ról, egyenrangú látványosságnak számít a *Jüdisches Museum* és a 100 évvel korábban emelt *Dom*. A város fő ikonjai a város újradefiniálásának legfontosabb épületei lettek; ilyen új, bejárható üvegkupolájával a *Reichstag* és a *Potsdamer Platz* beépítése. A turistaportál a látnivalók mellett külön oldalt szentel az építészetnek, ahol büszkén vallja, hogy a városban az elmúlt ötven évben emelt épületekből össze lehet hozni a világ kortárs építészeti *ki-kicsodáját*.

Láthattuk, hogy Berlin történetének egy-egy fontos szakaszában nagyszabású építészeti beavatkozásokkal próbálták meg teljesen újraírni a város identitását. Ezeknek a momentumoknak a félbemaradt vagy szétrombolt emlékeit próbálták meg egybefűzni az elmúlt húsz évben, szintén nagyszabású építészeti beavatkozásokkal, amelyek most először nem a múlt ellenében, hanem ahhoz viszonyulva alakították az új fővárost. Ezáltal több kor egymásra épülő és egymással kommunikáló emléke alkotja Berlin fontos helyeinek hálózatát. A látogató egy többretegű és többközpontú városban nem egy egyszerűen olvasható magot ismer meg, hanem maga is részesévé válik a történetnek, helyszínről helyszínre járva próbálhatja megfejteni a város rétegeit. Itt a sokszor öncélúnak tűnő kortárs építészet – és egyéb művészeti ágak – érdekes, izgalmas, érthető és – ez a legfontosabb – könnyen megfejthető fogyasztási cikkévé válhat akár a tömegturizmusnak is. A régihez való kapcsolódás, a történelem eseményeibe történő aktív bekapcsolódás érthető üzenetekkel telíti meg az új formálást. Az üzenet egyértelmű: begyógyítani a sebeket (városi tömbök újraépítése), átláthatóvá tenni a politikát (lásd a Parlament bejárható üvegteteje), megbánni a múlt bűneit (Holokauszt-emlékmű), újraéleszteni egy pusztává lett nagyvárosi teret (Potsdamer Platz), egyesíteni egy kettészakított várost és nemzetet. Mindezt a város kommunikációja vállaltan támogatja, ugyanezt sugallva a lakosoknak is. Berlin így, új identitásához méltóan, rögtön befogadta a mai építészetet, méghozzá az összes, akár vitatható megjelenésében. Szinte azt mondhatjuk, nem is ezen épületek jellege határozza meg a város képét, hanem a város identitása ragad át a házakra: mint egy „berlinivé” teszi őket örökre.

¹⁰ <http://www.berlin-tourist-information.de>

¹¹ A 2009 évben végzett internetes kutatásban különlegesen elszomorító a volt „keleti-blokk” portáljait olvasni: büszke múlt, semmi jelen vagy jövő. A rohamléptekben fejlesztő Varsó, melynek történelmi belvárosa se nem elég nagy, se nem elég autentikus a turisták csábítására, meg sem említi, hogy miként épül a város ma, de Magyarországon is hasonló a helyzet.

Berlin újjáépítésének kommunikációja

Berlin a múlt megosztottságát, a rasszizmus lenyomatait nem tudja kitörölni emlékezetéből, ezért kommunikációjában az elfogadásukra, befogadásukra teszi a hangsúlyt, a történeti rétegzettségre, a sokszínűsége. A sokszínűség velejárója az izgalmasság, a befogadásé pedig a vendégmarasztaló hangulat, az otthonosság. A város nagy hangsúlyt helyez ennek a befogadó sokszínűségnek a kommunikálására.

Berlin jelenkori kommunikációjának megértéséhez 1927-ig kell visszamennünk. Ekkor kezdődött a „Jeder einmal in Berlin” (Mindenkinek egyszer Berlinben) kampány, amely a hitleri korszakig igen népszerű volt. Az 1927-es kampány használta először logóként a Brandenburgi kaput,¹² amelyet 1990 után a Berlin Tourismus Marketing GmbH is alkalmazott. A húszas évek Berlin-képéhez erősen kötődik a kozmopolita megjelenés. A város épp a porosz császári hagyományoktól való szabadulás jegyében hirdette magát nyitottnak és kozmopolitának. Áruházaival, lámpás kereszteződéseivel az európai és az amerikai kultúra elegyét kínálta, mindezt a Brandenburgi kapu szimbóluma alatt.¹³ A nyitott, a világot kereskedelmi és kulturális kínálatával meghódítani kész város 1933 után a fegyveres hódítás központja lett, s ezzel a „mindenkinek egyszer Berlinben” befogadó üzenetét is félretette.

Érthető, hogy a negyvenes évektől az újraegyesülésig a Brandenburgi kapu motívuma hiányzott a berlini turisztapromóciókból, hiszen az épület köztes senkiföldjére került, így nem igazán válhatott se Kelet, se Nyugat jelképévé, sokkal inkább a kínos kettészakítottságra utalt. Meg kell jegyezni azonban, hogy a kozmopolita városkép a hidegháború alatt is élt: az amerikai-francia-brit szektorokból lett Nyugat-Berlin továbbra is büszke volt nemzetközi ízére, az amerikai kultúra befogadására, hiszen nem is lehetett más választása, mint a kapitalizmus előretolt bástyájaként annak minden „szabad” motívumát mutatni kelet felé.¹⁴ Ebben az időben a város nyugati felének turisztikai célú kiadványai a nemzetközi trendek jelenlétét, a szabadságot, a jólét önfeledt élvezetét tükrözik, olyannyira, hogy az

1976-os kampányban már csak jókedvű berliniek hívogatnak sokszor frivol pózokban a hirdetésekben, akaratlanul is sugározza magukból a boldogság szigetének minden-mindegy alapon dekadens hangulatát. Mégis nagy értéke ezeknek a reklámoknak az, hogy a városlakókat magukat állítja a középpontba. Ez az újítás mintájául szolgálhatott a 2008-tól kezdődő kampánynak.

Az egyesítés után a Brandenburgi kapu újra az új főváros szimbóluma lett. A kapumotívum kiválóan alkalmas volt az újraegyesülést jelképezni, másrészt folytonosságot teremtett a kívánatos húszas évekkel, amikor egy növekvő világváros, Európa központja volt Berlin. A „Jeder einmal in Berlin” szlogen újrahaznosítására még várni kellett az egyesítés után. Az új főváros első erős szlogenje egyszerűen ennyi volt: „Das neue Berlin” (az új Berlin). A szlogenért és az 1998-ban indított nagyszabású kampányért a Berlin Partner GmbH volt a felelős. A kilencvenes években nagyon fontos cél volt, hogy a Berlinhez a hidegháború idején hozzátapadt negatív kép helyébe teljesen újat alkossanak. E célból alapította egyedülálló módon a városban működő 17 nagyvállalat az egész város üzleti életben terjedő képének javítására 1994-ben a *Partner für Berlint*.¹⁵ A mai szervezet ebből alakult 2005-ben, és mára 150 cég működik együtt – a várossal is – és felel a nagyszabású Berlin-kampányokért, Berlin-képért. Az első, új Berlin-kampány célja egy dinamikus fejlődő, kreatív, kulturális metropolis képének kialakítása volt – a kozmopolita hangulat maradt tehát az egyetlen megtartandó elem.¹⁶ Felmérték, hogy a várost a külföldi befektetők és turisták, de még a helyi lakosok is a fallal, megosztottsággal és a náci diktatúrával kötik össze. Hátrányos volt az amúgy is kevés iparral és vállalati székhellyel induló új fővárosnak, hogy Nyugat-Berlin szigetváros képe még élt, kereskedelmi kapcsolatait újra kellett építeni. Ehhez társult a Kelet-Berlin szocializmusba szürkült képe – csődbe ment állami nagyvállalatokkal, súlyos környezeti problémákkal.

A befektetők városba csalogatása az újraegyesítés óta a város prioritása volt, ezért is adták 1990-ben mindössze 80 millió dollárért a Potsdamer Platz környéki tömböket négy kiválasztott cégcsoport-

¹² A kaput Carl Gotthard Langhans építette 1788–1791 között II. Frigyes Vilmos porosz király rendeletére.

¹³ <http://www.isarsteve.de/?p=21>

¹⁴ Karen E. Till: *The New Berlin, Memory, politics, place*, University of Minnesota press, 2005.

¹⁵ <http://www.berlin-partner.de/>

¹⁶ Helmut Berking, Martina Löw, *Die Eigenlogik der Städte*, Campus, Frankfurt/Main 2008.

nak.¹⁷ A „Berlin Partner” a kreatív ipart, a bio-, kommunikációs- és számítógépes iparágakat célozta meg, tudatosan alakítva a város gazdasági profilját és kommunikációját. Kozmopolita város jelent meg a posztereken, ahol csinos modell-lányok és öltönyös menedzserek jelentek meg az újonnan épített Potsdamer Platz felhőkarcolói előtt. Nyugat-Berlin kultúrikonja, a Hans Scharoun tervezte Berlieni Filharmónia világsztárok fellépését hirdette, miközben a háttérben a Sony és a Mercedes iroda-komplexumai éjjel is épültek.

A „Berlin Partner” munkája és a nagy léptékű városgyógyítás hatására a 2000-es évek második felére a város sikeresen kitört a szigetlétből. Ám mire az ország kormánya és követségei is áttelepültek, kiderült, hogy a nagy iram tarthatatlan. A támogatások csökkentek, és Berlin gazdasága még mindig messze le volt maradva a gazdag, iparilag fejlett városoktól. A pénzek elapadásával, a fejlesztések lassulásával és a kezdeti ambíciók elérhetetlenségének belátásával stratégiát kellett váltania a kommunikációnak is. A „Berlin Partner” ekkor fordította figyelmét a berlini emberekre, a jó életminőségre, a szegényen is kreatív és élhető város képére.

A szegény, de szexi Berlin kommunikációja

2007-ben vezették be a *Berlin, Berlin, wir fahren nach Berlin* (Berlin, Berlin, Berlinbe utazunk) kampányt, amely a húszas évek „Jeder einmal in Berlin” kampány hagyományát folytatja, csakúgy, mint a mostani „sei Berlin” kampány is. Utóbbi 2008-ban indította el a Berlin Partner GmbH Németországban, majd 2009-ben angol nyelven lépett a nemzetközi médiába is.¹⁸ A kozmopolita világváros – amelyet mindenkinek látnia kell – a húszas évek óta ott van az üzenetben, de nagyon fontos új motívum a várost lakó ember középpontba állítása.

A kampány fő üzenete: „be Berlin” (légy Berlin) és „a place to be” (hely, ahol lenni kell). Helyiek és idelátogatók mondják el két szóban, hogy mit jelent nekik Berlin, ezeket a gondolatokat beszéd felhőkbe csomagolva teszi közzé a város: sok helyen, például a főpályaudvar (Hauptbahnhof) peronjain több száz méter hosszúságban volt olvasható 2000 üzenet. Az emberekre építő kommunikáció szép példája, hogy taxisofő-

röktől a szemétszállítóig kis beszéd felhő alakú kitűzött tehetett fel mindenki – végül nagyjából ötezren meg is tették ezt –, aki szívesen keresi a segítségnyújtás lehetőségét turistáknak. Szlogenjük és a tény, hogy szinte csak embereket mutatnak, kiemeli az üzenetet, ez a város az emberekről, „rölad” szól; ez az a hely, ahol lenni jó.

Különösen fontos az új kampány és a „Das neue Berlin” kampány különbsége a város dinamikáját illetően. A mostani „be Berlin”-korszak üzenete már nem a változáson és az új megteremtésén van, hanem a megteremtett város belső világának feltárásán. A kommunikáció azt sugallja, hogy ez egy kialakult, stabil város, amelynek karakterét az itteni emberek barátságos nyitottsága adja, akik személyes tapasztalataikat megosztva teszik bizonyossá a célközönségnek, hogy Berlin nagyon is élhető város, ahol jó dolgozni és élni. Feltűnő, hogy a célközönség is változott. A város már nem az egész világot akarja egyszerre meggyőzni, hanem az egyes embereket, az itt lakókat és az itt időt eltölteni kívánókat, turistákat és azokat, akik a jövőben itt fognak dolgozni és tanulni. A Berlin Tourismus Marketing GmbH turistáknak szánt weboldala külön lapokat szentel minden „célközönségnek”, amelyet a városba vár – minden elgondolható társadalmi csoportot vagy kisebbséget külön szólítva meg. Létezik Berlin fiataloknak, gyerekeseknek, gazdagoknak, homoszexuálisoknak, időseknek és hendikeppel élőknek. Amivel a város még adós, az saját törökjeinek és egyéb bevándorlóinak elfogadása, az ő integrálásuk a város identitásába, vagyis egy Berlin – törököknek...

A barátságos befogadó város üzenete továbbra is a traumatizáló múltból való kilépést szolgálja, ám ennek eszköze már nem a teljes újraképzés. Azzal, hogy a város mind belső, mind külső kommunikációjában kiemelt hangsúlyt ad a különbözőségek befogadásának, a diverzitásnak, úgy véli, megbirkózhat múltjának nagy történelmi terheivel. Berlin volt a fővárosa egykor az árja nép világuralmát más népek kiirtásával is megvalósítani akaró hatalomnak, majd a totális kommunista ideológia megtagadóit meghurcoló hatalomnak is, mára viszont – lehet, hogy a hatásiszony feltűnő példaként – a világ minden nemzeti-ségének és társadalmi rétegének barátságos otthont adó, befogadó, sokszínű város arcát kívánja a világnak megmutatni.

¹⁷ Ingeborg Majer O’Sickey, *Cinematic Ciphers: Potsdamer Platz, Berlin, German Politics and Society*, Vol. 19, 2001.

¹⁸ <http://www.be.berlin.de/>

Berlini diaszpórák új szemmel

Berlin újra a párhuzamos kultúrák kontroverziájának korszakába érkezett, amikor a kulturális-vallási párbeszéd feltételének vizsgálatához elengedhetetlen kultúráról és vallásról alkotott fogalmaink átértékelése. A diaszpóra ma mást jelent, mint amit jelentett a XX. század történelmi átalakulásai alatt. E változás jelei a kortárs szakrális építészetben tükröződnek. Meg kell értenünk ezeket a jeleket, hogy a vallásfölföltés új paradigmaváltásával szembe-sülhessünk.

Inverzió

Minél régebbre nyúlunk vissza az időben – kisebb-nagyobb hullámvölgyek ellenére –, annál inkább a szakralitást találjuk a kultúra középpontjában. Nem csupán az egyházi és világi témájú alkotások arányának vagy a szakrális építészet városszövetben kijelölt helyének változásáról van szó, hanem a szakrális épület rendeltetéséről – a feladatról, hogy egy meghatározott szellemi irányt jelöljön ki és rögzítsen. A szakrális építészet perifériára szorulása párhuzamosan jelentkezik a kortárs kultúra perifirikusságával. A kortárs építészet divathullámokban érkezik és távozik. A tér-idő entrópikus tágulása a leghívebb jelképévé vált a szent lényegtől való távolodásnak.

Európa-szerte nehezen találunk másutt kortárs szakrális épületet, mint a centrumtól távoli külnegyedekben. A jelenség párhuzamos a városmagnak mint a városi élet forrásának denaturációjával. A városmagok szekularizálódtak, majd elhagyatottakká váltak. A helyreállítási kísérletek ellenállásba ütköznek vagy sikertelenek. Berlinben, ahol a történelmi városmag java a háború alatt megsemmisült, a kelet-nyugati fal pedig megközelíthetlenné tette, az akadályok fizikai természetűek. A berlini folyamatokra napjainkban is úgy tekinthetünk, mint a világ más tájain is lezajló folyamatok sűrítményére. A fal bontása után épült emlékművek, főként Peter Eisenman holokausztmúzeuma (1997–2005) a pusztulás emlékhelyei. A pusztulás entitássá válik a városszövetben és kultuszhelyé emelkedik. A létező a város szívében átadja helyét a nemlétezőnek. A nemlétező mindazonál-

tal mindig idegen marad a városszövetben. Az új kultusz, bár szakrális minták szerint szerveződik, bizonyos értelemben inverzét képezi azoknak. A megismételhetetlen itt-és-most génuszát egy kollektíva váltja fel, amely a tudatalattiból bárhol előhívható. E kollektív emlékezet nem lokalizálható. Hatását nem a tér-időben fejti ki. Míg a kollektíva a tér-idő tekintetében homogén, addig a tradicionális kultúra kisebb diaszpórákban születik újjá.

Kétféle diaszpóra

Érdekes különbséget tenni két különböző jellegű diaszpóra között. Hagyományos diaszpórának nevezhetjük azt a közösséget, amely otthonán kívül valósítja meg vallásának teljes vertikumát. E vertikum felöleli a vallás legkülsőségesebb jellegzetességeit, az általános vallási gyakorlatot és a vallás ezoterikus centrumát is. A diaszpórában kedvező lehetőségek adódhatnak a vallás szellemi centrumának megismerésére, mivel e centrum nélkül a diaszpóra elveszítené egyetlen valós vonatkoztatási pontját. E hagyományos közösségek 'világok a világban'. Látható, mindenki számára megragadható életközösségek, amelyeknek fennmaradása a hagyomány szerinti élet követelményeinek fenntartásától függ. Németországban erre az iszlám közösségek szolgáltatják a legkézenfekvőbb példát, amelyek száma – Nyugat-Európa több országához hasonlóan – ma ezres nagyságrendű (Welzbacher, 2008). E közösségek jellemzően jó kapcsolatot tartanak fenn anyaországukkal és ellenállóak a nyugati integrációs törekvésekkel szemben. A keleti képmás ebből következően természetesen örökölődik építészeti koncepcióikban is.

A keresztény egyházak gondviselése Európában bizonyos belső erők hatására gyengülni látszik. E gyengülés viszonylagos, mivel hatására kisebb szellemi centrumok kezdenek kiválni az egészből. Számolnunk kell ezekkel a diaszpórákkal is. Bizonyos értelemben diaszpórának számít minden külvárosi templomi gyülekezet, amely az egyházzal és tanításának centrumával közösségben marad. A vallás nyújtotta védelem visszahúzódása arra készíti a közösségeket, hogy annak szellemi

centrumát belülről fedezték fel. Minél intenzívebb a külvilág elidegenedése, annál kevésbé képesek létezni e közösségek a vallási ezotéria fundamentuma nélkül. A folyamatok szimbolikusan itt is az új alapítás felé mutatnak abban az értelemben, hogy az isten-közösség helye a teljes kinyilatkoztatás modelljévé válik (Burckhardt, 2000). Azok a kortárs szakrális építmények, amelyek ennek az igénynek híján épültek, nem tudnak ellenállni a külső hatások befolyásának.

A saját fundamentumát felfedező kortárs keresztény közösség olyan 'kristályosodási pontokkal' találja szemben magát, amelyek korábban rejtve vagy integrálva voltak a keresztény egészben (Guénon, 2006). Ebben az értelemben beszélhetünk e kristályosodási pontokról is mint diaszpórákról. Például szolgálnak többek között a krematóriumok és a temetkezési helyek. A halotti közösségek az élők közösségeinek mintájára alkotnak telepeket, 'városnegyedeket'. E kétféle jelenkori diaszpóra összevetése képezi tanulmányunk gerincét két kortárs szakrális építmény elemzésének segítségével.

Krematorium Baumschulenweg

A baumschulenwegi krematórium Treptowban, Berlin egy délkeleti külnegyedében található monumentális épület. Az 1911-ben kiépülésnek indult temetőben 1913 tavaszán alapították az első, klasszicista modorban tervezett krematóriumot, amelynek szerepét 86 évvel később, 1999-ben átvette Axel Schultes és Charlotte Frank új terve. Egy megmaradt épület ma is a temetőkert kapuépítményeként szolgál. Diadalívra emlékeztető hármaskapuzatától az új épületig bő 120 méter hosszú északkelet-délnyugat tengelyű felvonulási út vezet. A két építmény axisa a frontális kompozíció ellenére nem esik egybe.

Bár a hamvasztók az ellenkező irányból közelíthetők meg, a ligeten át vezető

Axel Schultes – Charlotte Frank: Krematórium, Berlin, Baumschulenweg (1999)

út az 'utolsó út' tengelyét reprezentálja. A falombok legyezői mögül kilépő tekintet a 'halottak városának' kapuival találkozik. Tökéletes szimmetria, rezzenéstelen csend. Négyzetes rajzolatok tűnnek elő: középen vízszintes lamellákkal tagolt tömör test, amit két oldalról 'árnyékterek' fognak közre. A középtengelyben nyíló keskeny bejárat az egyiptomi naptemplomok pilonokkal közrefogott kapuira emlékeztet. Az árnyékterek födémét vékony sáv hasítja fel, amely a monolit fal nyers felszínére vetíti a vonuló fényt. A bejáratok itt súlyos tolókapuk, amelyet emberi erő nehezen húzna el. Mielőtt a lélek belépne a halottak csarnokába, a megnyitott hátfal tükröződő üvegén át tekintete végigszalad a csarnok fényvel derített falán.

Odabent az első levegővétel változást hoz. Szűrte, kékes fénytől átjárt oszlopdőbe lépünk. A hosszfalak oldalát sárgás fény söpri egy hézagon át, amely a csarnokfödém és a falak között fut. Az oszlopok fejezete körül fénykorongok törnek át a

mennyezetet. „A födémeket nem tartja semmi, a födém lebeg, az oszlopok fény és anyag között közvetítenek. A tér archaikus léptékű. A szerep, amely a teherhordó elemeknek jut, meghaladja a tektonikus szerepkört. Az összesen 29 oszlop az esetlegesség érzetét okozva oszlik el a csarnoktérben. Alap-sabban szemügyre véve azonban e 29 oszlop ötös, hármas halmazokba rendeződik egy konkáv ívmentén, amely az épület négy főirányához igazodik. A konkáv ívszegmensek mindegyike egy-egy fókuszponton jelöl ki a térbelsőben, együtt pedig egy nyugvópontot fognak körül a csarnok közepén. E ponton elhelyezett kút feszített víztükrre fölött lefelé fordított ellipszoid függ. A vízforrás a „szent erdő” közepe.

A térfal minden irányban simára csiszolt felületű beton, amelyet a front- és hátfalon egyenlő arányban üvegmezők oldanak. Az oldalfalak súrlófénye, az üvegfalak, valamint a határozatlan, konkáv árnyékterek a központból a periféria irányába mozdító centrifugális impulzust adnak. Az emberi test a formák és tónusok kiáradó örvényterébe kerül. A derített oldalfalak tövéhez helyezett hét-hét hamvüreg önálló emlékhely. A gyászfalak a saqqarai nekropolisz másai (Capezzuto, 1999).

A központi csarnokhoz elkülönített várakozóhelyek, két kisebb és egy nagyobb ravatali kápolna kapcsolódik. A kápolnák tere világos, átlátható, belső felületén és a bútorzaton paszteliszínek jelennek meg. Mivel az épülettestben számukra kialakított „üregeket” a kápolnafalak bélésként töltik ki, bent visszhangmentes tér keletkezik. A ravatalt nyitott, hangtörésektől mentes, fénnel telített tér övezi. A karzatokra és a pinceszintre két oldalt egykarú lépcsők vezetnek, amelyek a nem zavarják meg térbelső egységét a másodlagos falak mögött. Bár a karzatok és a csarnoktér között átlátni, a kápolnák világa zavartalan. Autonómiájukat elsősorban az fejezi ki, hogy mint „ház a házban” jelennek meg. Karéjos mennyezetük és padozatuk a külső, lamellákkal rostált fénnel való áthatásukat vizualizálja.

Szinkrézis vagy primordialitás?

Axel Schultes kevéssel a krematórium után felépített Berlin-tiergarteni Spreebogen politikai negyedénél is alkalmazott monumentális építésze-tről úgy nyilatkozott, hogy annak „történelmi rendeltetése visszaadni a rítusok és hétköznapi események méltóságát” (Russell, 2000). Vegyük hozzá James S. Russell következő mondatát: „Egyházi jelképek használata nélkül (a különféle vallá-

sok híveinek szolgálatában, beleértve azokat is, akik egyáltalán nem hívők), Schultes a látogatót a mindennapok gyászos világából a csönd és az elmélyedés földjére vezeti” (Russell, 2000). E lényegyet érintő mondatokon érdemes elidőzni.

Titus Burckhardt, Mircea Eliade vagy Gaston Georgel nyomdokain járva arra a felismerésre jutunk, hogy az archaikus és ún. „prehistorikus” kultúrákhoz időben közelítve mind intenzívebben szembesül-nénk a hétköznapi rituális cselekedeteivel (Eliade, 1999). A rítus nem hiányzott e korok hétköznapijaiból. Minden cselekedetnek és történesnek – a legegyszerűbbeknek is – egy-egy meghatározott, számára fenntartott rítus szerint kellett végbemennie. A rítusoktól befolyásolt életmódnak teret adó archaikus kor építészeti nyelve a monumentalitás. Schultes felismerése példaértékű. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy e rítusok a kultúra mélyén gyökereztek és annak természetes evidenciájával hatották át a mindennapokat. E rítusokat lelegelevenben a vallások metafizikai centrumában gyakorolták, amely gondviselését a társadalom egészére kiterjesztette. A rítus határozott vallási hagyományba ágyazódott és máig elválaszthatatlan annak befolyásától. Hogyan értelmezhetők a Russelltől vett idézetek ennek fényében?

A két idézet együtt olyan rítust körvonalaz, amelyet minden vallási felekezet és a felekezet nélküli is gyakorolhat. Szakrális minőséget teremt, de független kíván maradni a vallási hagyományok határozott befolyásától. Az épület rendeltetése mindazonáltal több annál a feladatnál, hogy közös fedél alá hozza a különböző kultúrákból érkezőket. Ha e törekvés csupán felszínes szinkrézis volna, beérné kevesebb is (Kamarás, 2008). Léptéke azonban egy templom léptékével azonos. A vitruviusi testarányokat tükröző centrális szerkesztés, az anyag-tiszta archaikus stabilitás, az oszloperdő és a fény felé törő vertikális beszédes elemeinek metafizikai bázisa körvonalazható. Mindezek tudatos alkalmazása feltételezi a kapcsolatot egy elő, mindazonáltal rejtett metafizikai hagyománnyal, amely a „templomot” e hagyomány diaszpórájává teszi. Az oszlopcsarnok „kifordított kerengő” (Capezzuto, 1999), s a közösség benne láthatatlan.

Şehitlik mecset, Tempelhof

A treptowi krematóriumtól pontosan hat kilométerre, Ernst Sagebiel tempelhofi rep-terének (1935–41) északi határában áll Ber-

lin törökajkú muszlim közösségének legnagyobb *jama'at*-mecsetje. Yükek Mimar Muharrem Hilmi Şenalp terve az 1963-ban 'diplomataemetőként' ismert, majd 1983-tól török temetőként szolgáló földtulajdon területén épült 2003-ban, a Török-Iszlám Unió Vallási Intézményének (DİTİB) megbízásából. A központ Paolo Portoghesi Rómában (1984–95) vagy Straßburgban (2000) épült iszlám vallási központjához mérhető számú közösségnek ad otthont. Az 'euro-iszlám' más közösségeihez hasonlóan a mecset nem szervül környezetébe. A fallal elválasztott temetőkertben török városrész tűnik fel. Az udvar életér: kávé és fűszer illata mindenütt. Az európai szem jóformán elszokott attól, hogy a profán élet mindenféle derűje ekkor a helyre sűrűsödjön.

A mecsetre nem alkalmazhatók az 'eredetiség-ről' kialakított nyugat-európai esztétikai fogalmak. A mecset nyugati értelemben nem 'eredeti', mert előképének nem anyagi és strukturális princípiumát, hanem formai-geometriai mintáját veszi elsődlegesnek. E két különböző esztétikai nézőpont oka kelet és nyugat alapvető szemléletkülönbségében keresendő (Schuon, 2005). Az iszlám a részletektől nem függetleníthető vallásforma: a *sharia* az élet minden területére kiterjed, gondviselése nem ismer fizikai határokat. Ez az oka egyrészt az imaterék nyitottságának a környezet felé – amit az iszlám hagyományosan nem nevez 'külvilágnak' –, másrészt oka ez a részletgazdag ornamentikának, amely az egyetlen név mindent átszövő hajtása. Hogy az iszlám számára a forma mintadó, annak oka, hogy a formára nem mint felszínre tekint. A forma a tanítás átadása szempontjából kardinális, amelynek hiányában az építészet öncélúvá válna. Választ adunk ezzel Christian Welzbachernek, aki feltette a kérdést, hogy az iszlám vajon saját lényegében hordozza-e a forma konzervativizmusát (Welzbacher, 2008). Az egyes minták mindazonáltal nem helyez-

Muharrem Hilmi Senalp: Şehitlik mecset, Berlin–Columbiadamm (2003)

hetők a szakrális lényeg centruma elé.

A Şehitlik mecset a Mímâr Sinân átépítette (1573) isztambuli Ayasofya mintájára tervezett, minaretekkel kiegészített centrális dóm. Alaprajza egy kis előtérrel bővített négyzet, amelyre két szintet emeltek. Az alsó szint alacsonyabb belmagasságú csarnok, a felső szint egy központi félgömb és nyolc kisebb negyedgömb kupolával fedett, empóriumos tér. A kaput és loggiát két kőgalléros, karcsú-hegyes imatorony fogja körül. A szilárd tömeg a *qibla* tengelyével délkelet felé, Mekka irányába fordul. Az alsó imaterembe a főhomlokzat nagyloggiájára vezető lépcsőpár alatt jutunk. A nagyloggia a felső imaterembe vezet. Mivel a földszint előtere nem a 'tisza földhöz' tartozik, alaprajzában is bővítményszerű.

Belépve széles csarnok tárul fel. A szemközti ablakokon beiramló fény mintákat rajzol a fehér falakon, az oszloponkon, a gerendarácsos mennyezeten és a zöld kelim felszínén. Az imacsarnok négyzetes udvarát három oldalról oszlopsor

fogja körül. Önnön üres belsejét ugyanígy veszi körül az iszlám félholdsarló. E fedett belső udvar sarkában az ablak alatt a szent *Qur'an*t olvassák. A térnégyzet legfényesebb pontja, ahol a nap a szúrákra világít.

Az iszlám kevéssé távolodott el tradicionális formájától: a tanítás számára kijelölt hely elválaszthatatlan magától a tanítástól. Muszlim kísérő nélkül nem lehet a termekbe jutni. A mecset nem látogatható a tanítás meghallgatása nélkül. Nincsenek nézelődők. A csarnok két szárnyának végéből csavart vonalú toronylépcsők vezetnek az ünnepi imaterembe. Fent festett üvegű rácsablakok egyenletes világossággal töltik meg a magas kupolamennyezet alatti teret. A kupoladob nyílásai felől, a nők karzatáról és az alapszint számárhátívü ablakai felől elegendő fény érkezik. A kupolák „hímzett”, fehér belsejére, a csegelyekre és a négyzeti árkádok lunettáira *Al-Ilah* kilencvenkilenc nevét jegyezték fel arab írással. Két szöszék között szent fülkébe, a *mihráb* elé lépünk, amely fölött a századik, első és egyetlen név áll.

A földszinthez hasonlóan itt is fehér, csipkézett váz fogja közre a meszelt, festett vagy mozaikos falakat és a zöld szőnyeget. Az empórium padozatán is szőnyeg van. A karzat inkább függőfolyosó, melynek sarkait máriaüveg-ablakokra emlékeztető nyílások világítják meg. A nők és gyerekek számára fenntartott karzat a középkor derekáig mindhárom monoteista vallás sajátja volt. A kupola közepéről függesztett kerek mécsesstartó ortodox keresztény területen máig sem ismeretlen kozmosz-szimbólum. Nem fölös „díszítményekről” van szó, miként azt nyugaton e rituális tárgyak anyagi minőségét lajstromozva állítani szokás. E kellékek, bár helyettesítő anyagokkal, de formahűen megőrzött kultúra tárgyai exotériái.

Amennyiben szándékunkban áll megfejteni, hogy a jövő mit hoz e diaszpórák életére, kiindulásul szolgálhatnak azok a

tendenciák, amelyek az utóbbi évek velük kapcsolatos építészeti koncepcióit jellemzik. A Baumschulenweg Krematórium „láthatatlan közösségének” épült a svájci Flüelentől nem messze fekvő Schattdorf (Svájc) „Weltreligionen”-kápolnája (1998), és ugyanez tette Alexandros Tombazis Fatimában (Portugália) épült templomát (2004-7) „világhorizontúvá” (Katona, 2010). Az iszlám centrumok számbeli növekedést mutatnak. Muszlim anyaországokkal való finansiális közösségüknél azonban fontosabb szilárd spirituális közösségük. E közösségek, akár csak az előbbieket, „világhorizontúak”. A világ teljességére irányuló igény egyet jelent a tradíciók abszolútumával való élő kapcsolattal, amely addig nem ismerhető meg, ameddig e törekvés nem válik feddhetetlenné.

Irodalom

- Schuon, Frithjof (2005): *Kereszténység és iszlám*. In Uő: *A vallások transzcendens egysége*, VII, Kvintesszencia, Debrecen, 139-158.
- Guénon, René (2006): *Spirituális befolyások és „egregórák”*. In Uő: *Beavatás és spirituális megvalósítás*, VI, Kvintesszencia, Debrecen, 45-49.
- Burckhardt, Titus (2000): *Kozmológiai szimbólumok*, In Uő: *A szakrális művészet lényegéről*, IV, 5, Arcticus, Budapest, 113-115.
- Eliade, Mircea (1999): *Az élet megszentelése*. In Uő: *A szent és a profán*, IV, 2, Bp., Európa, 157-161.
- Russell, James S. (2000): *Evoking the infinite, Axel Schultes take mourners at a CREMATORIUM from the clamor of daily life to a realm of calm and contemplation*, Architectural record, No.5, 231.
- Capezzuto, Rita (1999): *Crematorio a Berlino-Treptow*, Domus, No.817, 34-41.
- Welzbacher, Christian (2008): *The architecture of Euro-Islam*, A10, No.19, 58-60.
- Kamarás, István (2008): *A vallásközi közeledés és párbeszéd esélye itt és most*, Magyar Építőművészet - Utóirat, Vol. 8, No.47, 45-48.
- Katona, Vilmos (2010): *Beyond Ecumenism. Contemporary Sacral Architecture at the Borders*, In Zdravec, Zsófia (szerk.): *Spring Wind 2010*, DOSZ, Pécs, 202-206.

Ünnepelt a Berlinale

Az európai filmfesztiválok egyik legnevezetesebbike idén ünnepelte 60. jubileumát, ennek kapcsán a szervezők retrospektív vetítéseket, új helyszíneket, pódiumbeszéléseket, környezetbarát sajtóanyagokat és szállítóeszközöket vetettek be. A program összeállításán kívül a zsűritagok válogatása során is nagy figyelmet szenteltek a kerek évfordulónak, és a fesztivál zsűrijének elnökletére a német film egyik legmeghatározóbb egyéniségét, Werner Herzogot kérték fel; ezzel a fesztivál egyik szerves elemét, az innovatív filmes formanyelv támogatását is hangsúlyozták.

A kezdetek

Berlinben 1951-ben, amerikai támogatással rendeztek először filmfesztivált – a nyugat-berlini Titania Palotában Alfred Bauer vezetésével, aki ezután huszonhat éven át állt a Berlinale élén. A berlini filmfesztivál ötlete a szövetséges csapatok kezdeményezésére született meg, mégpedig a hitleri Németország és a háború következtében teljesen szétzilált német filmgyártás támogatására. Az első Berlinale nyitó filmjeként Alfred Hitchcock *Rebecca (A Manderley-ház asszonya)* című filmjét vetítették Laurence Olivier-vel és Joan Fontaine-nel a főszerepben. Az első év sikere arra ösztönözte a szervezőket, hogy a steglitzai Titaniából a belvárosba, mégpedig Berlin egyik lelegegánsabb negyedébe, a Kurfürstendammra költöztessék a fesztivált, melyen ezúttal nem zsűri döntött a legjobb filmeknek odaítélendő díjakról, hanem a közönség. A nézők a mozijegyeken elhelyezett négyfokú skálán szavazócsíkok behatásával értékelhették a filmeket.

Egy nemzetközi fesztivál születése

Az igazi nemzetköziséget a negyedik Berlinale hozta meg 1955-ben, mellyel a filmfesztivál egyértelműen a legrangosabb seregszemlék sorába lépett. Ekkor sztárok egész sora tüntette ki megjelenésével Berlint: többek között Gina Lollobrigida, Sophia Loren, Yvonne de Carlo, Paula Wessely, Jean Marais, Eva Bartok, Vittorio De Sica vonult végig a vörös szőnyegen. Az ötvenes évek elsősorban a filmfesztivál hírének és renoméjának megalapozásával telt; ennek egyik eszköze az amerikai mozi erőteljes jelenléte volt. Az ötvenes évek végén

azonban egyértelmű elmozdulás érzékelhető a fesztivál szervezőinek törekvéseiben, amely tetten érhető a nyugat-európai mozi térnyerésében a fesztiválprogramban, illetve a díjazottak között – mégpedig az amerikai filmek kárára. Ennek egyik legjobb bizonyítéka Claude Chabrol sikere az 1959-es Berlinálén, ahol a *Les cousins (Unokatestvérek)* című filmjével elnyerte a fesztivál fődíját, az Arany Medvét. A nouvelle vague sikere a következő évben tovább folytatódott Godard *À bout de souffle (Kifulladásig)* című filmjével; Godard 1960-ban az Ezüst Medvét, a második díjat vihette haza. Az irányvonal a további években sem változott: az 1961-es fesztivált leginkább a fődíjat elnyerő Antonioni jellemzi, aki *La notte (Az éjszaka)* című filmjével vívta ki a legjobb alkotásnak járó elismerést. Ebben az évben döntöttek úgy először a fesztivál szervezői, hogy nem csupán nyugat-európai filmekkel váltják fel a hollywoodi sztárokkal tündöklő mozikat, hanem sokkal radikálisabb lépéssel adnak egyértelmű irányvonalat a filmes seregszemlének: az Akira Kurosawa japán filmrendező filmjeinek rendezett retrospektív filmvetítések legalább akkora lelkesedést váltottak ki a nézők soraiban, mint az az évi sztárvendég, Jane Mansfield fedetlen női bájai.

A hatvanas években komoly veszélybe került a fesztivál, hiszen mind a berlini fal megépítése – s így a város kettéosztása 1961-ben –, mind pedig a 68-as diákmozgalmak nyomása erősen érezhető volt a fesztiválprogram színvonalán és a résztvevők névsorán egyaránt. Hiába törekedtek a rendezők a nyugat-európai és ázsiai filmek bemutatása mellett a keleti blokkhoz tartozó országok bevonására, kizárólag Jugoszlávia fogadta el a meghívást 1967-ben. A kelet-európai országokból először a hetvenes években mutattak be filmeket a Berlinálén: a politikai enyhülést követően először a Szovjetunió delegálta egy filmjét 1974-ben, majd egy évvel később az NDK is érkezettnek látta az időt, hogy megjelenjen Nyugat-Berlinben Frank Beyer *Jacob der Lügner (Hazudós Jakab)* című filmjével, melyet 1976-ban Oscar-díjra is jelöltek a legjobb külföldi film kategóriában.

Mérleg: fesztivál a sokszínűség jegyében

A hetvenes években indult útjára a Német Kinemathek Alapítvány (Deutsche

Kinemathek Stiftung) szervezésében az a filmtörténeti retrospektív, mely a további években a Berlinale egyik komoly programpontjává vált. Minden évben egy adott téma köré csoportosulnak a filmvetítések, melyek közül a nyolcvanas években az 1983-as retrospektív volt a legnépszerűbb; ez hat, külföldre kényszerült német színész életművét mutatta be.

A hatvanadik jubileumot a Berlinale egyfajta vizuális mérleggel ünnepelte, és a retrospektív vetítéseken a Berlinale kiemelkedő momentumait, alkotóit mutatták be. A válogatás jogát David Johnson brit filmkritikus kapta, aki külső perspektíváját érvényesítve egészen sajátos összeállítást készített. Célja nem a Berlinale történetének átfogó bemutatása volt, amikor hatvan év filmtörténeti eseményeit negyven film segítségével igyekezett megmutatni, sokkal inkább arra törekedett, hogy a Berlinale történetét meghatározó fiatal tehetségeket emelje ki, akik képesek voltak a filmes formanyelv megújításával újat mutatni a filmművészetben. Ez a szemlélet a Berlinale célját is hivatott jellemezni. Johnson válogatásába olyan alkotások kerültek, mint Godard *À bout de souffle* (Kifulladásig) című alkotása vagy az ez évi zsűrielnök, Werner Herzog *Lebenszeichen* (Életjelek) című filmje. Az összeállítás egyfajta önreflexió volt; a berlini fesztivál saját, hatvanéves történetére tekint vissza általa, mely nem volt mentes krízisektől, elbizonytalanodástól és a folytonosság hiányától, de amely mindenképpen elköteleződés a nem konvencionális filmkészítés iránt. Az ez évi programot kiegészítette még két meghatározó német filmes személyiség életművének bemutatása: Hanna Schygulla színésznő és Michael Kohlhaase forgatókönyvíró munkásságát ismerhette meg közelebbről a közönség.

A Berlinale hivatalos honlapjának szerkesztői is szem előtt tartották a jubileumot, és impozáns összeállítást közöltek a fesztivál története során összegyűlt videókból, fényképekből és szövegekből. Sztárportrék, képgalériák színesítették az informatív honlapot, melyre a jubileum tiszteletére a *Berlinale Moment* link alatt informatív, illetve szórakoztató jelenetek sora enged bepillantást a fesztivál történetébe. A *Berlinale Flashbacks* link alatt pedig számos német és külföldi sztár – többek között Tom Tykwer, Janusz Kaminski, Diane Kruger, Michael Ballhaus, Jeff Goldblum, Nick Hornby, Roland Emmerich, Carey Mulligan, Baz Luhrmann és Quentin Tarantino – osztja meg személyes Berlinale-élményeit a közönséggel.

Folytonosság az újrakezdés jegyében

A hatvanadik berlini filmfesztivál több szempontból tekinthető egyfajta újrakezdésnek, melyet Dieter Kosslick fesztivál-igazgató már a zsűri összeállításakor jelezte. Amikor Werner Herzogot hívta meg a döntőbizottság élére, a zsűri elnökének személyével a német filmművészet iránti elkötelezettséget hangsúlyozta. Herzog fél évszázados karrierje során több mint ötven filmet készített, és filmrendezői munkássága mellett operarendezőként, íróként, producerként és színészként is sokat tett a német filmért. Herzog a Rogue Film névre keresztelt filmes iskolájával elsősorban a fiatal filmesek támogatását tűzte ki célul; e törekvését a filmfesztiválon a Talent Campus workshopjainak elméleti foglalkozásain is bizonyította. Erőteljesen jelen van azonban az ez évi Berlinalén is a nemzetköziség is: egyrészt a zsűri összeállításában – Francesca Comencini olasz író-filmrendező, Nuruddin Farah somáliai író, Cornelia Froboess német színésznő, José María Morales spanyol producer, Yu Nan kínai színésznő és Renée Zellweger amerikai színésznő –, de érvényesül ez a szempont a programban is. Az ünnepélyes nyitó- és záróvetítésen a Berlinale történetében először az ázsiai filmekre irányult a reflektorfény: kezdőfilmként a kínai Vang Quan *Tuan Yuan – Apart together* című alkotását vetítették, mely egy szerelmi történetet mutat be, mégpedig Mao Ce-tung hatalomra kerülésének idején. A kínai rendezőt már jól ismeri a berlini közönség, hiszen 2007-ben *Tuja házassága* című filmjével megnyerte a fesztivál fődíját. A Berlinale záróakkordjaként a japán Jamada Joji *Otouto (A fivérééről)* című filmjét mutatták be, aki a 2005-ös fesztivál egyik felfedezettje volt *Kakushi-ken: oni no tsume* című alkotásával.

A berlini fesztivál határozottan szem előtt tartja, hogy egy nemzetközi, mégis európai vonatkozásokkal tarkított esemény, amely a sokak által csodált nemzetközi sztárok mellett helyet ad a jövő generációjának is. A hivatalos versenyprogram mellett számos szekcióban lehet nevezni a fesztivál különböző díjaira. Évente hozzávetőlegesen négyszáz filmet mutatnak be a seregszemplén, nevezni mindenféle műfajban és formátummal lehet. A verseny szakmaiságát az szavatolja, hogy a különféle filmeket különböző szekciókban szerepeltetik – ezek sokszínűek, mégis egyfajta egységes megközelítést biztosítanak a filmek számára. A versenyprogramban a nemzetközi nagyjátékfilmek kapnak he-

lyet, független filmek szerepelnek a Panoráma kategóriában, a Generáció szekció a fiatal filmeknek nyújt megmutatkozási lehetőséget, újonnan felfedezett német filmek nevezhetnek a Német Mozi Perspektíva csoportba, a Fórum a távoli földrészek filmeseinek filmjeit várja, a Berlinale Shorts pedig a filmes formanyelvvel kísérletezők helye. A fiatal tehetségek gondozására évről évre egyre nagyobb figyelmet fordítanak a német fővárosban, mégpedig a már említett Talent Campus elnevezésű kezdeményezés révén – erre a világ minden részéről évente háromszázötven fiatal filmet hívnak meg egy hétre; a meghívottaknak kreatív továbbképzésben van részük – workshopokon és a filmes világ prominens személyiségei által vezetett beszélgetéseken. A tehetséggondozó műhelyben elsősorban a know-how átadása, a csapatmunka kialakítása és az ötletbörze kap hangsúlyt. A Berlinale emellett a filmpiacon is megjelenik; a fesztivál idején rendezik a European Film Marketet (EFM) is, mégpedig a nemrégiben átadott Martin Gropius Bauban, mely a filmfesztivál fő helyszíneihez hasonlóan ugyancsak a Potsdamer Platzon található.

A fesztivál programja nem merül ki az ünnepélyes megnyitóban s a versenyfilmek és a retrospektív vetítések filmjeinek bemutatásában. A Berlinale ez évi programja az évek során kialakult szokásos szekció-

kon túl – rövidfilmek, dokumentumfilmek, elsőfilmek, gyermekfilmek – számos újtással bővült. Kísérőprogramként a *Jövő mozi*a címmel pódiumbeszélgetést tartottak Norman Foster városi főépítész és Heinz Emigholz professzor kísérleti filmkészítő részvételével, akik a mozi fejlődéséről, építészetéről és városszociológiai szerepéről vitatkoztak.

A hatvanadik Berlinale egyik legnagyobb várakozástól kísért eseménye Fritz Lang 1927-es *Metropolis* című alkotásának rekonstruált eredeti kópiája volt, melyet egyszerre két helyszínen mutattak be: a berlini Friedrichstadtpalastban – a Berli-ni Rádió Filharmonikus Zenekarának kíséretével, Frankfurtban pedig az operában a Braunschweigi Állami Filharmonikusok zenei aláfestésével. A nagyközönség a szabad ég alatt, a Branderburgi kapura kifeszített filmvászonon, illetve az Arte televíziós csatorna élő közvetítésében kísérhette figyelemmel a bemutatót. Nem csupán a *Metropolis* filmtörténeti jelentősége miatt volt meghatározó esemény ez a vetítés, hanem a két évvel ezelőtt Buenos Airesben megtalált, eltűntnek hitt hiányzó jelenetek, illetve a restaurálás kapcsán felújított zenei kíséret miatt is. Az esemény szervezői és a restaurálást végző Murnau Alapítvány elnöke úgy vélik, hogy a film felújítási munkálatainak elvégezte után a közönség most a 27-es premieren bemutatott filmet lát-

Fritz Lang: *Metropolis* (1927)

hatta, s így, a 25 perccel hosszabb változat által, a film története is sokkal inkább érthetővé válik.

A Brandenburgi kapura készült hatalmas filmvászon előtt – melyre többek között a *Metropolist* is vetítették – egy szimbolikus függönyt feszítettek ki, melyet Christina Kim készített, mégpedig újrahasznosított Berlinale-programfüzetekből és filmrészletekből, melyek a filmfesztivál hatvan évének sajátos képét rajzolták ki. Ez az akció szervesen találkozott a fesztivál igazgató Dieter Kosslick abbéli szándékával, hogy 2010-től környezetbarát filmfesztivált rendezzenek Berlinben. Ennek első próbája februárban volt, amikor nem csupán az árammal és a papírral spóroltak – nyomtatott sajtóanyagok helyett digitális szövegeket tettek közzé az interneten, illetve kölcsönözhető nyomtatványokat terjesztettek –, hanem környezetbarát szállítóeszközöket is bevetettek.

Termés

Az idei Berlinalén 25 hivatalos vetítőhely kapott szerepet a fesztivál lebonyolításában; a nézők 56 vetítőteremben láthatták a versenyben és versenyen kívül benevezett – nagyrészt bemutatás előtt álló – filmeket, melyek száma 2010-ben 392-re rúgott. A hatvanadik jubileum alkalmából azonban a hivatalos helyszínek mellett Berlin néhány városi moziját is bevonták a vetítőhelyek sorába, ahol egy-egy este erejéig igazi fesztiválhangulatot teremtettek. A német filmvilág egy-egy kiemelkedő személyisége erre az estére nem csupán az este moderálását, hanem egy fajta házigazdaszerepet is vállalt.

A versenyprogramban szereplő filmekhez természetesen sztárok is kapcsolódtak, akik érdemben hozzájárulnak a Berlinale nemzetközi elismertségéhez. Roman Polanski ugyan, házi őrizete miatt, nem tudott megjelenni, de filmjével, a *The Ghost Writer* című politikai thrillerrel szerepelt a versenyprogramban. Egy másik legendás rendező, Scorsese a *Shutter Island* (Viharsziget) című, legújabb munkájával jelentkezett a hivatalos mezőnybe, filmjét azonban versenyen kívül mutatják be, mégpedig Leonardo DiCaprióval a főszerepben, aki a berlini vörös szőnyegen is megmutatta magát. Ebben az évben magyar vonatkozása is volt a Berlinalénak: az innovatív fil-

mek bemutatását szolgáló Fórum szekcióba nevezték be Hajdu Szabolcs legutóbbi filmjét, a *Bibliothèque Pascal*t, melyet a 41. Magyar Filmszemlén négyszeresen tüntettek ki. Berlinben ugyan nem kapott díjat, de számos nemzetközi filmfesztiválra hívták meg a berlini bemutató után.

A fesztivál fődíját ezúttal a török Semih Kaplanoglu *Bal-Honig* (*Méz*) című alkotása kapta, melyben egy Bora Altas nevű kisfiú játszotta a főszerepet. Yusuf szerepében a teljes fesztivált elbűvölte, mivel az egész filmet tulajdonképpen ő viszi a hátán. A történet a kisfiú szemszögéből mutatja meg egy török család életét, amely egy erdőben élve szenved el a családfő halálát. A természet közelsége, a tradicionális értékek csak még inkább hangsúlyozzák Yusuf sajátos világképét, melyben a természet és a nyelv szeretete sajátos egységben forr össze. Az Ezüst Medvét a román Florin Serban nyerte el, mégpedig *Wenn ich pfeifen möchte, pfeife ich* című alkotásával. A film aktuális szociális problémát mutat meg, mely a mai román társadalom egyik komoly teherterhelévé kezd válni. Csaknem félmillióra teszik azoknak az elhagyatott gyermekeknek a számát, akiket a pénztelenség miatt Olaszországba és Spanyolországba kivándorolt szülei hagytak otthon magukra. A filmben történetének középpontjába egy börtönbüntetését töltő fiú kerül, akit édesanyja hagyott magára öccsével együtt. Jó esélye van arra, hogy jó magaviselete miatt hamarosan szabaduljon, amikor anyja hazatér, hogy magával vigye öccsét. Ekkor kezdődik Silviu harca az egyetlen családtagjáért, aki fontos számára.

A két fődíjon kívül a Berlinalén minden évben több mint húsz díjat osztanak ki. A legjobb alakításoknak járó díjak mellett kitüntetik a legjobb művészi teljesítményt, forgatókönyvet, első filmet, rövidfilmet, illetve kiosztják többek között az Alfred Bauer-díjat, az ökumenikus zsűri díját, a gyermekzsűri díját, a Béke Filmdíjat, a Caligari Filmdíjat, a Panorama Közönségdíjat, a Melegek Filmdíját, az Amnesty International Filmdíját, a filmkritikusok Fipresci díját. A hatvanadik Berlinalén kiosztott díjak is egyértelműen mutatják a fesztivál irányultságát: nem a közönségfilmeket, hanem sokkal inkább az innovatív technikákat és témákat jutalmazza.

Molnár Klára

A bolognai folyamatról közép-európai szemmel

A bolognai folyamat valamiben hasonlít az influenzavírushoz. Mindkettőről naponta hallunk, olvasunk, értesülünk. Mindkettő fontos része mindennapjainknak, szinte már a társadalmi tény kategóriájába tartoznak. A bolognai folyamatról illik, kell, divatos beszélni. Szidni, dicsőíteni, érvelni ellene vagy mellette a jól értesültség és a hozzáértés valamilyen fokára vall. A bolognai folyamat fogalom, melyet használunk, akár tudjuk, mit jelent, akár nem. Kevesen látnak igazán mélyére, pedig az érintettek köre nagy. Mit is tudunk a bolognáról? Hogyan is készül(t)? Az alapreceptet mindenki ismeri. Végy több adag felsőoktatást, dolgozd össze őket jól, úgy, hogy illeszkedjenek az előírt formába. Majd fogyaszsd nemzeti ízlésednek megfelelően. Ezt a receptet több orgánumban is megtalálhatja, aki pontos képet szeretne kapni erről a felsőoktatási reformfolyamatról.

Az érdeklődők leggyakrabban az eredeti nyilatkozattal (Bolognai Nyilatkozat 1999) vagy a különböző közleményekkel (Prágai Közlemény 2001, Berlini Közlemény 2003, Bergeni Közlemény 2005, Londoni Közlemény 2007) ismerkednek meg. Ezen kívül természetesen számtalan ismertetés, elemzés, helyzetjelentés és kritika is segítséget nyújt a bolognai folyamat áttekintésében. 2008 decemberétől a Kozma-Rébay szerkesztőpáros könyve is bővítette a bolognai folyamattal foglalkozó – amúgy is bőséges – irodalmat. Mitől érdekes vagy érdekesebb ez a könyv, mint a többi? Talán mert közelebb áll hozzánk, hiszen konkrétan a közép-európai térségben zajló felsőoktatási reformot vizsgálja. Miért vált fontossá a szerkesztőknek és a szerzőknek, hogy az ő olvasatukban is megismerhessük ezt a sokat vitatott folyamatot? Valószínűleg azért, mert ezek a szakemberek, kutatók folyamatosan – már a rendszerváltozás óta – nyomon követik a felsőoktatás terén megjelenő változásokat, kezdve a közép-európai országokban folyó akkreditációs bonyodalmaktól, a térség számára kiemelt problémát jelentő és megoldást követelő kisebbségi felsőoktatás kérdéséig. Ebből következően *A bolognai folyamat Közép-Európában* című kötet két sorozatnak is tagja: az Új Mandátum Kiadó oktatással és társadalommal foglalkozó sorozatának má-

sodik kiadványa, ugyanakkor az említett felsőoktatási problémakört taglaló szériának is fontos része (előzményei: Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. ÚMK, 2005; Kozma Tamás-Rébay Magdolna, (szerk.): *Felsőoktatási akkreditáció Közép-Európában*, ÚMK 2006).

A „bologna-kötet” egy 2007–2008 között zajló kutatás konklúzióját tartalmazza. A Debreceni Egyetemen működő Felsőoktatás Kutató és Fejlesztő Központ (CHERD) munkatársai és a partiumi térségben kutató, ugyanakkor a felsőoktatásban is aktívan jelen lévő oktatók közös munkájának eredményeképpen átfogó képet kapunk a hazai és a szomszédos országokban (Románia, Szlovénia, Szlovákia, Ukrajna, Horvátország, Szerbia, Ausztria) zajló bolognai folyamatokról. A többes szám használata azért indokolt, mivel a folyamat minden nemzeti közegben eltérő, így nem beszélhetünk egyetlen szabványosított jelenségről. Ugyanakkor Kozma Tamás a bevezetőben felhívja a figyelmet arra is, hogy a kutatók célja nem magának a jelenségnek a feltérképezése volt. Számukra az volt az érdekes, hogy kik azok, „akik a folyamatot irányítják”. Mivel a társadalomkutató szemüvegén át reflektálnak a bolognai folyamat megvalósult vagy megvalósulandó lépéseire, elsősorban az aktorokat vizsgálják. E megközelítésből adódóan a kötet tanulmányai tudományosan megalapozottak, mégis olvasmányosak, még azok számára is, akik nem állnak olyan közel a „bolognai tűzhöz”.

A közép-európai viszonyokat bemutató „bologna”-könyv négy részből áll. Két bevezető tanulmány (*Megközelítések*) adja meg az alaphangot a tíz esettanulmányhoz (*Országok*), melyekből a nemzeti sajátosságokra derül fény. A kötet összefoglalásaként (*Közép-európai tendenciák*) két záró tanulmány segíti az oktatási struktúrák és politikai folyamatok mögött meghúzódó társadalmi jelenségek megértését. A teljes és szakmailag pontos képhez a hivatalos dokumentumok ismertetése is hozzátartozik, melyeket a kiadvány negyedik részében adnak közre a szerzők. Ezek a dokumentum, kivonatok szintén nyelvi-kulturális szűrőn át jutnak el hozzánk, hiszen az eredeti dokumentumok nyelve az angol.

A szerkesztők ezt nem titkolják, sőt, ezzel is arra hívják fel a figyelmet, hogy milyen fontos, hermeneutikailag is vizsgálható jelentősége van a különböző nemzetek saját dokumentumértelmezéseinek.

Míg a kötet elején Kozma Tamás a bolognai folyamat kutatási problémáját elemzi, addig Ruth Keeling a kutatás módszerét adja a vizsgálatot végzők kezébe. Ebben a két írásban megfogalmazott prioritások alapozzák meg a kutatás folyamatát, adnak útmutatót a kutatásban részt vevők s az olvasó számára egyaránt. Kozma Tamás a közép-európai bolognai folyamatot a rendszerváltozással hozza párhuzamba. Érveit az 1968-as diáklázadások keltette hatásokkal és az 1988-ban megfogalmazott *Magna Charta Universitatum* magyarázza, melyben a nyugat-európai országok (Franciaország vezetésével) felsőoktatási reformot terveztek „visszatérésként” az európai egyetemi tradíciókhoz. Az 1999-es bolognai nyilatkozat másfajta szándékot takart: az Európai Felsőoktatási Térség kialakítását tűzte ki célul. Kozma Tamás felhívja a figyelmet a két dekrétum között húzódó egyik fontos különbségre: míg az 1988-as mögött az akadémiai szféra, azaz a felsőoktatásban dolgozó oktatók, tanárok álltak, addig az 1999-es Bolognai Nyilatkozat az európai oktatási miniszterek közös döntésének eredménye.

A Kelet-Európában végbement rendszerváltozásokhoz szorosan kapcsolódó bolognai folyamat értelmezéséhez Keeling kutatási módszere szolgál kiindulásként. Keeling az „etnográfiai megközelítés” technikáját helyezi előtérbe, mely még mindig nem elég elterjedt az oktatáskutatás területén. A módszer megismerése után azonban megállapíthatjuk, hogy a szerző valójában esettanulmányok készítésére, interjúk, fókuszcsoportos interjúk felvételére utal, s ezekben látja a folyamatba való bepillantás lehetőségét.

A különböző országokban készült esettanulmányok tehát ezt a kettős gondolatot és megközelítést követik. Barakonyi Károly a magyar bolognai folyamatot vázolja fel – saját szakmai múltjából kiindulva – közgazdaságtani színezettel. A globalizáció, a versenyképesség és a mobilitás lehetőségeit és jelentőségét is hangsúlyozza, amikor a lépcsős képzés struktúrájának hazai körvonalait ismerteti. Barakonyi két fontos elemet hiányol a magyar bolognai folyamat eddig megvalósult rendszeréből: az európai dimenziót, azaz az európaiságra való nevelést és az értelmiségi életre történő felkészítést. Ha végiggondoljuk, épp

a két legfontosabb momentum maradt ki a magyarországi reformokból. Hiszen mit ér a mobilitás, a minőségbiztosítás, ha nincs mögötte se nemzeti, se európai identitás, s főleg értelmiségi szellem. Pusztai Gabriella és Szabó Péter Csaba szintén a hazai viszonyokat vizsgálta meg a felsőoktatás aktorainak szemszögéből. Tanulmányukból megtudhatjuk, amit már sejtettünk, hogy többféle bologna-értelmezés létezik. Ennek oka a homályos értelmezésekben, a gyakori fordítási hibákban rejlik. Így aztán nem meglepő, hogy mindenki másképp látja, értelmezi a reformot. A szerzőpáros rávilágít arra, hogy a mai napig is komoly félelmek rejtőznek a felsőoktatási oktatókban, intézményvezetőkben, mivel sokan közülük a változások hatására bekövetkező leépítéseket, az intézményi összevonásokat vagy akár megszüntetéseket prognosztizálják.

A bolognai folyamat kapcsán újra előtérbe kerül a kisebbségi felsőoktatás problematikája, ráadásul a vizsgált országokban – történelmi-társadalmi okokból – még élesebben törnek elő az ilyen jellegű kérdések, kétségek. Szolár Éva (romániai) és Orosz Ildikó (ukrajnai) esettanulmányaiból a magyar kisebbségi felsőoktatás ki-rekesztettségét (akkreditációs okok miatt), illetve az állami oktatási rendszerbe történő beilleszkedési próbálkozásait ismerhetjük meg.

Tanulságosak ezek a – Kozma Tamás szavaival élve „újszülött” – intézményeknek a magyar identitás megőrzésére irányuló útkeresési törekvései a bolognai útvesztőben. Hasonló, még ha nem is ugyanolyan gondokkal küzd sok hazai főiskola, kisvárosi felsőoktatási intézmény is. Egyes főiskolák például a felsőfokú szakképzések széles palettáját kínálják, s így próbálják megtartani státusukat az oktatási piacon. Más intézmények a magiszteri szint akkreditálásához szükséges feltételekhez igyekeznek „fel nőni”, azaz megfelelő számú minősített oktatót felmutatni. A piacnak való megfelelés, a kisebb intézmények gondjai nem csak nálunk vagy a többi posztszocialista országban jelentenek megoldandó feladatot a szakfőiskolai szektor kiépítésével alakították ki azt a szakképzési rendszert, mely rövidebb idő alatt, gyakorlatra orientált, piacképes, ugyanakkor a regionális elvárásoknak megfelelő diplomát ad. Ezt a lehetséges követendő példát Rébay Magdolna írásából ismerhetjük meg részletesebben.

A bolognai folyamat általánosan és mindenki számára ismert, kissé politi-

kai felhanggal is járó frázisait – mint az akkreditáció, háromciklusú képzés, minőségbiztosítás, hallgatói és oktatói mobilitás – ez a tanulmánykötet olyan aktuális nemzeti kérdésekkel árnyalja, melyek ismerete nélkül nem érdemes a reformfolyamatról érdemben tárgyalni. Ezért akár politikusok (oktatáspolitikusok) számára is hasznos olvasmány ez a könyv, hiszen jó példa arra, hogy a döntések, határozatok és nyilatkozatok mögött intézmények, emberek vannak. Azoknak az oktatás- vagy társadalomkutatóknak is érdekes lehet a mű, akik egyébként a neveléstudományok más területei iránt érdeklődnek, mivel mind a kutatásban felhasznált vizsgálati módszerek, mind a kutatói munkacsoport működése mintaszerűnek tekinthető. Természetesen az akadémiai szektor tagjai számára is jó szívvel ajánlhatjuk a „bologna-kötetet”, hogy ha véleményt formálnak, könnyebben alátámasszák érveiket – akár pro, akár kontra –, s ne csak a homályos, nehezen érthető, sokak által nem is ismert nyilatkozatokra és hivatalos kiadványokra hivatkozhasanak. A folyamat „elszenvedői”, a hallgatók – tanuljanak akár BA, MA vagy PhD szinten – akár kötelező olvasmány-

ként is kezükbe vehetnék a kötetet, hiszen alapvető elvárás (volna), hogy az ember tudja, mit csinál, éppen miben vesz részt.

Nem árt számvetést tartani, amikor egy (társadalmi, gazdasági, oktatási stb.) reformot bevezetünk. Hazánkban a bolognai folyamat túljutott az első lépcsőfokon, hiszen 2009-ben végzett az első, BA-s rendszer szerint tanuló évfolyam. Sokan közülük diplomájukkal rögtön a munka világába léptek és a várakozással ellentétben kevesebben folytatták tanulmányaikat MA-szinten. Az ő sorsuk (munkaerő-piaci megfelelés / PhD-képzésbe való lépés / további MA-diplomák gyűjtése) egy következő kutatás alapja lehet. Az oktatáskutatók számára újabb feladat a folyamat továbbkövetése. Reméljük, a partiumi kutatócsoport a jövőben is aktív szerepet vállal az információk és tapasztalatok begyűjtésében, s közreadásában.

(Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.): *A bolognai folyamat Közép-Európában. Oktatás és társadalom 2. rész, Bp., Új Mandátum Kiadó, 376 oldal*)

Németh Nóra Veronika

A Berlin Partner GmbH *sei Berlin* című városbranding-plakátja (2008).
(Az új városszimbólumról lásd bővebben e számunk 36–37. oldalát. (A szerk.)

Berlin „arcai” a filmvászonon

Rövid elemzésünkben arra próbálunk meg választ találni – néhány általunk különösen jellegzetesnek tartott Berlin-film vizsgálatával –, hogy miben és miért más Berlin ábrázolása és erre épülő kényelvi szimbolikája (ha tetszik, ikonográfiája), mint a filmtörténet többi (New York, London, Róma, Párizs stb.) legendás nagyvárosáé. Melyek azok a csak Berlinre jellemző sajátosságok, melyek a vászon arcot, arculatot adnak e *metropolisz*nak? A filmek kiválasztása – főként terjedelmi okok miatt – természetesen önkényes, és sok fontos Berlin-filmet hagytunk ki. Nyilvánvalónak tűnt volna a *Berlin Alexanderplatz*ot is görcső alá venni, végül mégis úgy találtuk, hogy „kilógna” e tanulmány vizsgálati keretéből. A *Berlin Alexanderplatz*ot ugyanis Döblin regényéből Fassbinder vitte filmre 1980-ban, tizenöt és fél órás játékidővel – méltán kiérdemelve a minden idők leginkább nézőpróbáló játékfilmje címet. Az alkotás, bár már címével is jelzi, hogy szervesen kapcsolódik Berlinhez, szerintünk inkább grandiózus és bátor szociális és társadalomkritikai tabló a korabeli fővárosról (metaforikusan pedig az egész korabeli németsegről és *Európáról*), melyben a színhely a történetnek inkább csak kontextusa és háttere, mintsem a „főszereplője” – szemben az általunk elemzett többi Berlin-filmmel.

Reményeink szerint e néhány példából is képet alkothatunk Berlin (filmes) arcai-
nak színéváltozásáról.

A dokumentált főváros

A filmes térképre Berlin mint hamisítatlan, egységes nagyváros Walter Ruttmann 1927-es *Berlin. Die Synchronie der Großstadt* (Berlin. A nagyváros szimfóniája) című alkotásában írja föl magát. Ruttmann az expresszionizmus korának nagyhatású kísérletezője, ám Berlin-filmjében mégis szakítani látszik avantgárd gyökereivel. A művi képalkotást és a műtermi kamerajátékot hanyagolva nem egy Fritz Lang-féle szurreális fiktív *Metropolisként* láttatja a várost; a dokumentumfilmzés eszközei felé fordulva állítja lesbe kameráját. Forgatókönyv, szöveg és színészek nélkül rögzíti a német főváros forgatagát. A film kompozíciója – mint a címből is kiderül – a zene ritmusának és a város lüktetésének dialektikájára épül. A kezdő képsorok beállítása, a hullámmódozó víztömeg és az utána sorozato-

san bevágott, párhuzamosan haladó sín-pár is mintha metaforikusan azt példázná, hogy a párhuzamosok végtelenben való találkozásának metszéspontja paradox módon tényleg a végtelenben, az (ekkor még) határok nélküli, egyfolytában lélegző nagyvárosban volna. Egy világvárosban, Európa középpontjában – most még minden sín-pár, minden út ide vezet. A hajnali, alvó város üres *falai* közt széttekintő kamera hatalmas, néptelen tereken svenkel, melyek – még – nincsenek tartalommal feltöltve, szinte konganak az ürességtől. A város arculatát, egyéniségét nem a *falak*, hanem a köztük élő emberek életképeinek bemutatása rajzolja meg. (Mint Szabó István *Tűzoltó utca 25* című alkotásában, itt is az arcokról, az élethelyzetekből tükröződik vissza a húszas-harmincas évek világvárosi berlini miliője.)

Az *A nagyváros szimfóniája* öt külön (zeneileg és képi atmoszférájában is eltérő) részre van bontva, a film alkotói pedig minden fejezetben érezhetően megpróbálják hangsúlyozni (az ekkor még egységes) Berlin két- vagy többarcúságát. Mintha a szimfonikus kompozíció a város – térbeli és szociokulturális – diverzitásának legmegfelelőbb megjelenítési formája volna. „Melyik Berlinről meséljek?” – teszi fel a kérdést évtizedekkel később a városról szólva Garaczi László – úgy tűnik, hogy ez már Ruttmann Berlin-képének is alapvető motívuma, „városélménye” volt. Melyik Berlinre hangszereli szimfóniáját a rendező? A gyárvároséra, az ipari (nagy)hatalom szelőlőcsarnokáéra? a precízen funkcionáló bürokrácia karkai székhelyére? a városéra, melynek járdáin az utcai tumultusban dugukra igyekvő, egymásnak ütköző járókelők igyekeznek utat törni maguknak (azok a járókelők, akiket Wim Wenders *Berlin felett az ég-beli taxisofőrje* már „milliónyi külön államnak” nevez)?

Az önműködő történet kezdeti tág tereit teljesen betölti (és ellepi) a nagyvárosi élet levegőtlen zsúfoltsága. A film a *berlini létet* olyan hipnotikusan örvénylő kavalkádként tárja elénk, melynek kaotikus örülete olykor-olykor elragad és a mélybe ránt egy lelket – a város felett még nem öröködnék Wenders lázadó angyalai; a nagyváros óraműve még transzcendens közbenjárás nélkül is olajozottan forog. (Bár jelen esszében nem foglalkozunk külön Fritz Lang *Metropolis*ával, mely több kritikus szerint is Berlin stilizált képi allegóri-

ája, a kérlelhetetlenül ketyegő óra mindkét filmben központi metaforája az egyre jobban gépiesülő és automatizált urbánus robotnak.) A némafilmben, amelynek megoldásait később Dziga Vertov is alkalmazta, a tragikum mint a nagyvárosi létforma kimaradhatatlan velejárója még az önmaga által íródó forgatókönyvből sem maradhat ki. Mintha Berlin már ekkor is az *otthonatlanság otthona* volna, melynek elviselhetetlensége – főleg azoknak, akik képtelenek lélegzetének ritmusára élni – csak az öngyilkosságba torkollhat. Végül az éjszakai Berlin tárul elénk (a külvárosi *kneipéktől* – korcsmáktól – a kaszinó, a revü és a *kabaré* csillogó világáig), ahol szerepet kap a végig a háttérben megbúvó főszereplő: a zenekar is. A rendező a nyugovóra térő város képeivel nem keretezi be az önmagától íródó történetet. Ez a város nem alszik, csak ébred.

Ruttman vezet át bennünket egy olyan filmes korszakhoz, amelyben Berlin jószerivel csak a náci propaganda ábrázolásában tűnik fel – ott is csak bújtatottan. Ruttman Göbbels felkérésére lesz Leni Riefenstahl munkatársa az 1938-ban forgatott, a berlini olimpiát bemutató *Olympische Spiele* című propaganda-dokumentumfilmben. Az olimpia tágabb környezete, Németország legújabbkori Hellászaként van képre írva, főváros(állam)ának koronaékszere, a Brandenburgi kapu pedig az akropolisi istenségek új lakhelyévé avanszált. Az 1938-as főváros persze csak az alapköve volt Hitler és Speer túlmisztifikált víziójának, az *új német fővárosnak*, Germániának. Riefenstahl filmjében egy olyan (megálmódott) főváros képe tárul elénk, amely nemcsak a propaganda által vizionált nemzeti egységet reprezentálja, hanem azt a tervet is, hogy a város egész Németországgal, sőt, az egész öreg kontinenssel is egygyé váljon. A hagymázás vízió után maradt realitásról azonban már csak radikálisan más filmnyelven lehetett szólni.

„Auf der anderen Seite”¹

A háború utáni Berlin romjairól készült legkiemelkedőbb alkotás a Roberto Rossellini 1947-es neorealista mementója, a *Németország nulla év (Deutschland im Jahre 0.)*² Rossellini koprodukcióban készült Berlin-filmje a trilógia (*Paisa; Róma, nyílt város; Németország nulla év*) talán legjobban szer-

kesztett darabja. A világegés utáni Berlin sziluettje még alig felismerhetővé ronsolt jelenlétében is sokkolóan emlékeztet a Ruttman-film hajdani *Grosstadtjára*. A *falak nélküli* Berlin képe *transzparens*, nem engedi elkendőzni a vesztes háború utáni élet kilátástalanságának lappangó igazságát. A külső helyszíneken forgatott felvételeken Berlin önmaga negatívjaként van jelen; vele együtt az utca emberei, a berliniek is. A Hitler által emeltetett épületek maradványaiban győztes amerikai katonák fényképezkednek. A film minden egyes képkockája mintha azt igyekezne éreztetni, hogy Berlin a legkevésbé a berlinieké – így adva újabb értelmet a korábban említett berlini otthonatlanság toposzának. A megmaradt lakásokba kényszerült, összezsúfolt fővárosiak a magánélet teljes hiányában kénytelenek egymással – és büntudatra csupaszított lelkükkel, szégyenérzetükkel – együtt élni. Németország és fővárosa az újrakezés nullkilométerkövére kell, hogy felépítse új városát, ami már sohasem lehet olyan, mint azelőtt (amennyiben van értelme egy egységes *azelőtről* beszélni). Az üres falak között egy gramofonból felharsanó fűherri beszéd kísértet hangjaként járja be a néptelen tereket...

A neorealisták szeretnek a gyerekek szemével, az ártatlanság jegyében szemlélődni. Szívesen bújnak és bújtatják a nézőt is a gyerekek bőrébe, hogy e transzformáció által a gyermekemberek naiv, „tisztá” szemszögéből lássuk a világot. Mégis a *Berlin, nulla év* kis Karl Heinze az, aki összezavarodottságában megváltó gyilkossá, majd öngyilkossá válik. A kérdés felíródik Berlin egére: milyen berlini lett volna a gyermek Karl Heinzből, mielőtt angyallá vált? Jól tudjuk azonban, hogy nemcsak a főbűnösnek kikiáltott város fölött szaporodtak meg ekkoriban az angyalok: jelent-e vajon bármit is, hogy megrázó, minden didaktikusságot mellőző opusához a háborúról és a lehetséges újrakezdésről éppen Berlinit választotta Rosellini helyszínül, vagy a történet játszódhatna bárhol – valahol Európában?

Két város két meséje

Talán az eddigiekből is kitűnik, hogy – kiváltképp a világháború utáni, szétszakított

¹ A másik oldalon; A „két oldal”, a „kettészelt ég” az 1945 utáni német történelmet megjelenítő alapmetafora.

² A „nulladik év” az Adenauer-éra múlt-politikája is, mely a náci múlt ignorálásával, elhallgatásával próbálta folytathatóvá tenni a német történelmet.

Wim Wenders: *Der Himmel über Berlin*, (Berlin felett az ég) 1987

– Berlin több egy különösen kedvelt forgatási helyszínnél. Néhány rendező számára – csak pár nevet említve a legnagyobbak közül: *Fassbinder*, *Wenders*, *Schlöndorff*, a német új film mesterei – a város nem pusztán a történetek keretéül és hátteréül szolgáló díszlet. Olyan immanens sajátosságokat hordozó mágikus locus (s ami több, mint a környék, a Bezirkek – megyék – *genius loci*-jainak egyszerű összege: tér és idő összeálló, de nem összefüggő heterogenitása), mely történetsszervező és szimbolikus erejű témaként *saját történetet* követel. Ennek talán legköltőibb példája Wim Wenders kétrészes eposza, a *Berlin felett az ég* (*Der Himmel über Berlin*, 1987) és folytatása, a jóval szordínósabb kritikai visszhangra találó *Távol és mégis közel* (*In weiter Ferne, so nah!* 1993). Az első résziől szólva Wenders maga is így nyilatkozik helyszín és történet viszonyáról: „A történetem nem azért szól Berlinről, mert ott játszódik, hanem mert nem játszódhatna sehol másutt.” E mottó lesz elemzésünk második részének vezérfonala, melyben arra keresünk választ, hogy mely toposzok, milyen szimbolika szerint rajzolódik ki egy (vagy két?) város meséje – vagy másképp: mi az, amiről Berlin és csak Berlin tud mesélni?

Berlin: a város, mely hajdani hübriszében egész Európa fővárosa akart lenni, *urbs* és *orbis* egyben – és paradox módon ez *sikerült is*. Ám egykori vétkének büntetése addig sohasem tapasztalt kétarcú és keserű sikerre kárhoztatta: a Fal Berlinje a politikai és kulturális értelemben vett Kelet és Nyugat (a teljes világrend mikroszintű leképezésének) mitikus találkozópontja

lett. E két világot pedig a fölé feszülő ég – a kényszerűen újjászülető várost és lakóit őrző angyalok otthona – képes csak összekötni. A fal által kettévágott város valós tere Wenders keze alatt metafizikai térré (Benjaminnal szólva: aurává) változik; a fal a megosztottság, a kettőség, az *Ur-Teil*³ szimbólumává lesz. E kettőség a történet több szintjén is megjelenik.

Szabadság és elzártság dualitása a „valódi” és a két film Berlinjének egyaránt jellemzője: az égi angyalok itt találnak szabadságukra, a súlytalan szemlélődés helyett itt választják a választásaikat *súlyossá* váltó életet (bár az első részben *Damiel* választásának súlya összemérhetetlen *Cassiel*ével, akit a lét elviselhetetlen könnyűsége a berlini köztes-létből hamar a nemléthe taszít). Ugyanígy a hatvanas-hetvenes évek forrongó fordulóján az európai értelmiség és művészközösség krémje is az „elzárt várost” kiáltotta ki a szabadság (és gyakran a szabadosság) fővárosának, amint ezt a két filmben *Nick Cave*-en és *Lou Reed*en át egészen *Gorbacsov*ig több ikonikus szereplő is reprezentálja.

„Melyik Berlinről beszéljek?”

A „Berlin-élmény” alapvető jellemzője a paradoxitás: a már említett „otthonatlanság otthona” a kettévágott Berlin esetében újabb jelentésréteggel bővül. E város úgy fogad csak be, hogy mindig kívül is tart (az *Ossikat*⁴ Nyugaton és majdnem vice versa); ahogy a *Berlin felett az ég* Marionja megjegyzi: „Akármerre megy az ember, mindig a Falba ütközik.” Orosz Szilárd filmelemzésében (*Angyali ontológia*, Liget, 2005/12) Foucault heterotópia-fogalmát alkalmazva írja: a város azért lehet különösen alkalmas az angyali történet mágikus-realista háttérjének, mert Kelet- vagy Nyugat-Berlin a szembenálló hatalmi struktúrák szemében szükségszerű politikai vakfolt, mely éppen e lebegő státusza miatt teremt meg könnyen a transzcendens filmnyelvi auráját.

³ das Urteil ,ítélet’. a kötőjeles írás átmetsződést hoz létre a szójelentésben; ur- ,ős’, Teil ,rész’, ,feldarabolt-ság’.

⁴ Ossi, Wessi: az egykori NDK, illetve NSZK lakosainak gúnyneve, mely az újraegyesítés után keletkezett; azt is jelzi, hogy az adminisztratív egyesítés nem tudta egyesíteni a negyvenéves különélés során kialakult eltérő kollektív önzonosságokat.

A berlini városélmény egy másik bejáratott toposza az, hogy az egykori híres lakói által megálmódott dialektika át- meg át-ítatja e helyet: Berlin térben és időben is az egyidejű egyidejűtlenségek otthona; Berlint (még a faltalanítottat is!) csak az *angyali perspektíva* képes egy városként látni, a tér- és időbeli elkülönülések heterogén kupaca csak az ellentétek *magasabb* egységében oldódik térbeli egymásmellettiséggé. Az *angyali perspektíva* könnyen párhuzamba állítható a rendező *mindentlátó-szem* optikájával, Wenders rendezői „otthonalansága” pedig az angyalokéval. Mintha Wenders csak úgy tudna végre hazatalálni (Párizsból, Texasból vagy éppen Tokióból), ha előbb filmet készít otthonáról. „Megismerem, gondolná az ember, s akkor aztán megírom, holott valójában fordítva van: megírom, s akkor, abból talán megismerem” – írja Berlinről egykori irodalmi ösztöndíjasa, Parti Nagy Lajos.

A térbeli meghatározhatatlanság (mely a már említett otthonalanság érzését erősíti) a *szél és középpont* filmtérbeli dinamikus játékában érhető tetten mindkét alkotásban, két szinten is. Berlin a már emlegetett paradox módon egyszerre képviseli mindkettőt: főváros (és nem az), hátszág (és frontvonal), külváros és belváros (a fal különböző oldaláról nézve). E kettősség a legfontosabb helyszínek szimbolikájában is felmutatható: a Potsdamer Platz, mely egykor a *történelmi Berlin középpontja volt*, a *Berlin felett az égben szélre* kerül (közvetlenül mellette húzódik a fal), „üres középpont” lesz, majd a *Távol és mégis közelben* már sejthető, hogy újra középpontosul. Központisége azonban már történelmi beágyazottságától mentes: *Homernek*, az első rész mesemondójának a Potsdamer Platz a *történetek* helyét jelentette; e *történetek Történelemmé* alakulva pusztították el keletkezési helyüket. Az öreg mesemondó tragédiája, hogy múzsái épp a békében hallgatnak, erről már képtelen *történetet mesélni*. A béke által új-jáélesztett Potsdamer Platz köz(ép)pont-tá csak újra – a Németország legújabbkori nulla évétől számított – történelemmé válva alakulhat.

„Berlinnek nincs határa...”

A *szél és közép* a legvalóságosabb szürrealitásban, a Berlint kettévágó falban egyesül. A fal, s különösen a két falszakasz közötti senkiföldje egy másik filmes toposzra, Tarkovszkij *Sztalkerének* Zónájára emlékeztet. A *valódi csoda*, a primordiális különbség legyőzése (az angyaliból emberivé, az időtlenül szemlélődőből „a Halál gázlójába lépővé”, a szentből profánná válás) itt következik be: *Damiel*, a Berlin fölötti eget is otthonalannak érző őrangyal (a *Történelem?* az *Embereké?*) *itt*, az elkülönülődésének helyén lesz csak képes emberbőrbe bújni.

A fal szerepe más és más a két történetben, s e szerep a két rész viszonyát is meghatározza. Míg a *Berlin felett az ég* váteszi módon (vagy egyszerűen, vágyakozva, amint az angol cím is mutatja: *Wings of Desire* [A vágy szárnyai]) a szétszakítottság legyőz(hető)ségének látomásos himnusza, a *szimbolikus* egyesítése – melyben Wenders a művészet, humanitás és szerelem hármasságának erejétől reméli ezt –, addig a *Távol és mégis közel* esetében – az előző rész felől olvasva ironikus módon – azt maga a *Történelem* (s nem annak angyala) végzi el. A fal azonban Wenders keze alatt a *Történelemre* fittyet hányva tovább él az ő Berlinjében.

Az első részben a valós térből a történetébe emelt szimbólumként létezik a fal, Kelet és Nyugat metaforikus, ám nagyon is valós mezsgyéjeként; a második részben azonban épp fordítva, alap nélküli szimbólummá szublimálva, valós referenciája híján is hirdeti: az elválasztottság kisebb lehetett a *ténylegesen* kettévágott, ám mélyen szolidáris városban. Wenders üzenete a *Távol és mégis közelben* talán éppen ez: most, a téglák elhordása után kezdődik csak az igazi *falazás*. Ahogy egy legendás berlini squat, a Köpi felirata hirdeti: (a squatok *foglalt házak*, melyek főleg a fal Nyugati oldalán, Kreuzbergben és a Mítettében, a Köpenicker strassén sokasodtak meg a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, a *német újbaloldal* eszmerendszerének gyakorlatba ültetéseként): „A fal nem *Kelet* és *Nyugat*, hanem a *fent* és a *lent* között húzódik”.

Kovács Edit
Rejtő Jenő Berlinben

A mindössze harmincnyolc éves Rejtő, aki egy ukrainai munkatáborban lelte halálát 1943-ban, egyik rabtársa és barátja visszaemlékezése szerint a flekktípusz végső stádiumának lázálmaiban folytonosan megírandó nagy regényéről beszélt, amely már készen van a fejében, csak papírra kellene vetni. Aki csupán kalandregényeiről, detektív- és légióstörténeteiről, esetleg kabarétréfáiról ismeri Rejtőt, nehezen alkothat elképzelést arról, milyen lehetett volna ez a regény, amely az író az akkori magas irodalom berkeibe emelhetett volna, s talán inkább arra hajlana, hogy a halállal szemközt vergődő lélek utolsó felhorgadását lássa a nagyszerű tervben. Hiszen bármennyire kiváló emberismeretről, határtalan fantáziáról és asszociációs készségről, nyelvi érzékenységről és sajátos humorról is tanúskodjanak közismert ponyvái, mégis nehezen elképzelhető az a szövegminőség, koncentrálttság és irodalmi tét, amelyet a szinte mindig megrendelésre, hihetetlen tempóban és ennek megfelelően hullámzó színvonalon dolgozó Rejtő elő tudott volna állítani. Azonban ha kezünkbe vesszük az 1997-ben, hagyatékából összeállított, az ismert Rejtőre csak címében hajazó *Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem haldokoltam*¹ című útirajz- és memoárkötetet, amelynek első száz oldalát két-éves nyugat-európai kalandozásának berlini fejezete teszi ki, már az első néhány lap elolvasása után azt kell gondolnunk: itt a bizonyíték arra, hogy Rejtő a huszadik század magyar irodalmának nagy ígéretei közé tartozott.

A feljegyzések tehát berlini élményeinek leírásával kezdődnek, Berlin után svájci városok, majd Hamburg és Bécs következnek. A memoárt egy franciaországi fejezet, s azon belül is rövid párizsi beszámoló zárja. Az írás keletkezéstörténete és rendeltetése bizonytalan. A kötet szerkesztői utószavából megtudjuk, hogy valamikor a 90-es évek közepe táján a Petőfi Irodalmi Múzeumba került egy Rejtő-kézirat-együttes. Ebben levelek és színpadi jelentek mellett több prózatöredék is szerepelt, amelyek egy részének oldalszámozásából kiderült, hogy a lapok egy összefüggő, bár torzóban maradt mű darabjait alkotják. Bizonyos szövegbeli utalásokból és a leve-

lezéssel való egybevetésük alapján három adat látszik bizonyíthatónak: hogy Rejtő 1927-ben, 22 éves korában indult Berlinbe; hogy a feljegyzéseket később, valószínűleg 1931-ben vagy akkortól kezdte papírra vetni; és végül, hogy az útirajzban szereplő személyek és viszontagságok egy része valóságos. Nem tudni, hogy Rejtő milyen sorsot szánt feljegyzéseinek, de ha tekintetbe vesszük, hogy a valóságos személyek közül többen valódi nevükön, mások viszont kitalált neveken szerepelnek, s hogy a berlini fejezet végén utalás történik egy később megírandó regényre, és a bécsi fejezet Rejtő által adott alcíme *Vázlatok egy regényhez*, akkor valószínűsíthető, hogy az eddig ismert műveitől alapvetően különböző regiszterű, nagyobb lélegzetvételű fikcionális szöveg járhatott a fejében. Ez egyben azt is jelenti, hogy a Berlini könyv (így a fejezet alcíme), amellyel jelen írás is foglalkozik, elsőrendűen nem az egyébként sok ponton homályos és legendákkal átszótt életrajz adatolása szempontjából érdekes, hanem – mint irodalmi alkotás, s ily módon talán evidensen, legyen akármi is a műfaja – szövegszerúségében, világteremtésében, valamint a vele kortárs európai és magyar irodalmi fejlemények tekintetében.

A 20. század első három évtizedének magyar irodalma ugyanis nem szűkölködik Berlin-témájú visszaemlékezésekben, tudósításokban és novellákban.² Európa új metropolisza a vilmosi időkben éppúgy, mint a weimari köztársaság „arany húszas éveiben” erősen vonzotta az írókat (filmeseket, színészeket, képzőművészeket), mert új impulzusokat és kihívásokat reméltek a legmodernebb irányzatokat és a legizgalmasabb nemzetközi művésztsárságot felvonultató várostól, s mert pontosan tudták, hogy a magyar kultúra számára – ahogyan ma is – elsősorban Berlinen keresztül vezet az út az európai közönséghez, s talán tovább, a világhírnévhez. Az erős németes kötődés miatt már korábban is Németországot választotta egyetemi tanulmányai színhelyéül például Hatvany Lajos, aki a régi vágású klasszika-filológia kritikáját berlini tapasztalatai alapján írta meg német nyelven,³ a kétnyelvű családban felnövő Balázs Béla, aki Berlinben Dilthey-t hallgatott és Simmel tanítvá-

¹ Rejtő Jenő: *Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem haldokoltam*. S. a. r., szerk., az utószót és jegyzeteket írta Varga Katalin. Szeged, Szukits Könyvkiadó, 1997

² Ehhez első támpontot adhat többek között az *Egy berlini lány. Magyar írók berlini novellái (és publicisztikai írásai)* c. gyűjtemény (szerk. Kőrössi P. József. Bp., Noran 2002), valamint a PIM *Nekünk ma Berlin a Párisunk. Magyar írók Berlin-élménye 1900–1933 c. kiállítás-katalógusa* (Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008).

³ Magyarul Hatvany Lajos: *A tudni-nem-érdemes dolgok tudománya*. Bp., Gondolat 1968.

nya volt, vagy a szász családból származó Márai Sándor, aki lipcsei egyetemi éve alatt az expresszionizmussal ismerkedett és már akkor felfedezte magának Kafkát.⁴ Ők mindannyian hosszabb-rövidebb ideig berlini lakosok lesznek később is, s számos különböző műfajú szövegükben emlékeznek meg ezekről az időkről. Az 1908-as évtől kezdenek befutni Berlinben a magyar színpadi szerzők, előbb Molnár Ferenc, Bródy Sándor, valamivel utánuk Lengyel Menyhért, akinek később világhírré szert tett darabja, a *Tájfű* is az író itteni élményei nyomán keletkezik. Hatvány rendkívül széles, mások mellett Thomas Mannt, Gerhardt Hauptmant, Martin Bubert, Max Reinhardt, Paul Cassirert, Frank Wedekindet és Hugo von Hofmannsthalt is magába foglaló ismeretségi köre és szalonja révén a csak ki-kilátogató magyar írók is – gyakorta már az első napon – a berlini szellemi élet kellős közepén találták magukat. (A jelentős kivétel Ady, aki soha nem tudta rávenni magát, hogy meglátogassa Hatványt Berlinben.⁵) Aztán az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság bukása után új fejezet kezdődött a magyar értelmiség és Berlin viszonyában. Már a darabontkormány bukása után sokan jobbnak látták az emigrációt választani (így Vészi József és Bíró Lajos), s bár az emigránsok közül többen ismerősként tértek vissza ide, egészen más életérzés lehetett a számkivettség kényszerével Berlinben élni, mint az első világháború előtti időkben kíváncsiságból és érvényesülési vágyból. Sokuknak Bécs jelentett hosszabb-rövidebb ideig közbülső állomást vagy hátszínigot a berlini próbálkozásokhoz (ide tartozik mások között Kassák Lajos, Déry Tibor, Németh Andor, Komlós Aladár, Balázs Béla).

A húszas évek emigrációs hullámai persze nem csupán a baloldali értelmiséget – vagy annak ismertebb, jelentősebb rétegét – vitték Berlinbe, hanem nagyon sok boldogulni akaró kisémbert, munkást, nagy üzletet sejtő kereskedőt, világhírnévre áhító színházi és filmes statisztákat, s ezek mellett – ha hihetünk Rejtőnek – rendkí-

vüli mennyiségű zsenitudatú bohémet és fantasztát. Rejtő sokkal jobban ismerte a berlini magyarság itt felsorolt rétegeit, közöttük élt, és nem az értelmiség hírneve sebb szférájában. Azért is tűnt elengedhetetlennek legalább névsorolással felvázolni a kor berlini magyar irodalmi-színházi közegét, mert Rejtő – feljegyzései tanúsága szerint – egy ideig próbált feljutni ide, s egyfajta köztes helyzetben lavírozott egyfelől ambíciói, feltételezett lehetőségei, másfelől pedig sorra használhatatlannak bizonyuló kapcsolatai, életmódja és anyagi helyzete között, mindaddig, amíg teljesen el nem nyelték a világmegváltó kocsmái beszélgetések és a nyomorgás. „Költő voltam, filozófus és mindössze huszonkét esztendő”,⁶ írja magáról a *Párizsban*, költő, aki megy „meghódítani a nagy, fényes várost”,⁷ de azután egyre keserűbben konstatálja, hogy anyagi helyzete mellett az idealizmusa is összeomlóban van. Pedig Rejtő nem csupán önjelölt zseni ebben az időben. Kiváló ajánlólevelei vannak, amelyekkel a színház és a film világában szeretne érvényesülni, többek között Heltai Jenőtől és Márton Miksától⁸ Max Reinhardthoz és Róbert Jenő berlini színidirektorhoz.⁹ A Konditorei Wienben, amely a magyar származású művészek, színészek és filmesek törzshelye, konzultál Bárdos Artúrral is,¹⁰ akinek állítólag nagyon tetszik az írása, viszont kioktatja, hogy a filmről dunsztja sincs.¹¹ De Reinhardthoz rosszkor menne (éppen külföldön van), Róbert, akinek az irodája helyett a lakására megy, elkergeti, másutt kiderül, hogy éppen az ajánlólevéllel érkezetteket szokás különleges megvetéssel sújtani. Itt-ott színházjegyeket kap, beajánlják filmstatisztának, de semmilyen szellemi munkát, megbízást, felkérést nem sikerül szereznie. Innen indul, a befutott nagyok kávéházi asztala mellől, a fényes Westenből egyre kijjebb, ahogy fogy a pénze, a tisztos szegénységű albérleti szobából az ágybérleten keresztül az utcára, majd egy hasonszőrű magyarokból álló nyomortanyára. A centrumból a perifériára, az idealizmusból a kiábrándultságra, s a

⁴ Vö. Kakuszi B. Péter: *Márai Sándor és Németország*. Pécs, Pro Pannonia 2001. A legelső magyar Kafka-fordítás (1921) is az ő nevéhez fűződik.

⁵ Vö. *Hatvány Lajos levelei*. Vál. és gondozta Hatvány Lajosné és Rozsics István. Np., Szépirodalmi 1985.

⁶ Rejtő: *i. m.*, 19.

⁷ Uo., 6.

⁸ Ügyvéd, színpadi szerző, irodalmi ügynökséget működtet Budapesten 1910–27 között, Max Reinhardt és Molnár Ferenc közeli barátja.

⁹ 1916-tól a Residenz, a Tribüne és a Theater am Kurfürstendamm igazgatója.

¹⁰ Rendező, színházigazgató, 1909-ben Reinhardt asszisztense, 1926–30 között Berlinben él, 1928-ban a Theater am Palmenhaus igazgatója.

¹¹ Rejtő: *i. m.*, 21.

nagy tervektől a pusztaság vágyáig vezető útját páratlan érzékletességgel, pontos képekkel, szentimentalizmustól mentesen írja meg, sok helyütt megcsillantva a jól ismert rejtői humort.

A kötet bevezető sorai, az elindulás és az utazás képei talán mindenkinek, aki ismeri, Walter Ruttmann *Berlin. A nagyváros szimfóniája* című filmjét juttatná az eszébe, amely – milyen érdekes egybeesés – 1927-ben készült. A robogó vonat közeledik Berlin felé, s rajta Rejtővel mi, olvasók-nézők, akikre átragad a sebesség és a várakozás izgalma: „Berlin! Megyek meghódítani az életet, megyek fiatalon, tehetséggel, harcos kedvvel, új gondolatoktól impregnáltan, nagy invenciókkal neki a világnak, az életnek. [...] És rohant a vasút, rajta én, gondolataim reflektorát előrszegezve, óriási sebességgel az éjszakában. Az én sugaram új utat fognak itt világítani ebben a nagy estében és Berlin! Berlin! Megyek meghódítani a nagy, fényes várost, ahol csupa hatalmas ház, fényes utca, munka, produktivitás, alkotás, teremtés láza dübörög.”¹² Rejtő itt egészen úgy sűríti várakozásteljes lelkiállapotát, ahogyan Márai írja le első benyomását a városról az *Egy polgár vallomásaiban*: „Elindultam körülnézni Berlinben. Valami élt és dübörgött körülöttem, ami munkára ösztönzött. Erőket éreztem, vonzásokat, nagy tömegeket, lehetőségeket. Az élet új szakasza kezdődött számomra és nem kezdődött rosszul”, írja 1921-es megérkezéséről.¹³ De Rejtő szövegének már ezen a helyén feltűnik a perspektivizálásnak, a filmi írásmód ama jellegzetességének szövegszervező ereje, amellyel az elbeszélő kamerászerűen vezeti az olvasó tekintetét, s ami általában megkülönbözteti Márai vallomásaitól. A Ruttmannra asszociáló olvasó később sem csalódik, hiszen az első fejezet következetesen kitartja ezt a szubjektív vizualizációt, oly módon, hogy az elbeszélő egyszerűen kézen fogja olvasóját és végigvezeti az esti Berlin központján: „Gyere velem, szíves olvasó, fussunk át Berlinen egy gyors pillanattal, forduljunk meg magunk körül egy néhány utcában.”¹⁴ Vele bukdácsolunk, átkelve a pályaudvar körüli autósávok észbontó forgalmán, kis híján elütnek bennünket, s amúgy is elvakít a reklámok, a szénszá-

las lámpasorok, a reflektorok ezerféle fénye. Rejtő pontosan átgondolt koreográfiával fokozza a fényhatások erejét és káoszát, egészen az elviselhetetlenségig. Ennek a túláradó, agresszív, pompázatos kivilágításnak a döbbenetét bizonyára sok más kortárs író megírta, hiszen többek között Siegfried Kracauer városleírásainak állandó fénytematikájából is kitűnik, mennyire meghatározó élmény lehetett ez az új Berlinben. (Figyelemre méltó módon még Párizs és Berlin fényeinek összehasonlításában is hasonló eredményre jut Rejtő és Kracauer.¹⁵) Természetes hát, hogy Ruttmann Berlin-filmjében, amely a város egy napját jeleníti meg az ébredéstől a késői forgatagig, szintén külön koreográfiája van a fények játéknak – ezt Kassák Lajos is nagy érzékletességgel írja vissza szöveggé a filmről szóló méltatásában.¹⁶ S ráillik a film erejének összegzése is Rejtő írásmódjára: „A közönség [...] úgy érezte, benne áll a kép kompozíciójában, részese a hatalmas, ezerarcú életnek.”¹⁷ A nagy különbség Rejtő filmi írásmódja és a korabeli némafilm között a prózaszöveg dinamikus zajkulisszája, szinte azt mondhatnánk, külön hangsávja van. Zakatolnak a vonatok, zörög az U-Bahn, dübörögnek a viaduktok, a rádió hanghullámai jönnek mindenfelől, csilingelés, túlkölés hallatszik, az egész város harsog, sikít és bömböl. Amikor a városi sétából autóba ülünk, megsokszorozódnak és differenciálódnak az addig is domináns hanghatások: „Közben kétszer ki akarsz ugrani az autóból, amely egyszer egy villanyos előtt négycentiméternyire áll, az autód meg négy kerékeken sikoltva, egyszer pedig két autó között suhan el úgy, hogy hallod magad mellett a neked futó hűtő mögött a motor zihálását.”¹⁸ Összességében úgy hat ez a fejezet, mintha Rejtő, aki a feljegyzések szerint rengeteget olvasott, sok színházi előadást és filmet nézett Berlinben, ottani tapasztalatai, többek között a Neue Sachlichkeit, az új tárgyilagossággal való beható foglalkozása alapján formálta volna meg. Ahogy már a fejezet elején összegzi, „Berlin a tegnapot felejteni akaró, új tárgyilagosság jegyében épült késői holnap embriója, könyörtelenül illúziótlan, reális, óriási.”¹⁹ A könyvben később is szó esik arról, ahogyan baráti tár-

¹² Uo., 5. k.

¹³ Márai Sándor: *Egy polgár vallomásaiban*. Bp., Helikon 2000, 245.

¹⁴ Rejtő: *i. m.*, 8.

¹⁵ Vö. Siegfried Kracauer: *Straßen in Berlin und anderswo*. Berlin, Arsenal 1987, 45 k.

¹⁶ Kassák Lajos: *Az abszolút film. Walter Ruttmann: Berlin. A nagyváros szimfóniája*. Nyugat, 1927. december

¹⁷ Uo.

¹⁸ Rejtő: *i. m.*, 11.

Walter Ruttmann: *Berlin. Die Synchronie der Großstadt 1927* (Berlin. A nagyváros szimfóniája)

saságában az új irányzat lehetőségeit vitatják meg.

Rejtő tárgyilagossága egészen sajátos karaktert ölt. Mert bár bizonyára nem teljesen elhibázott a korabeli irányzat hatásával kapcsolatba hozni, mégis olyan érzésünk van, hogy szövegeiben – ebben és másokban – épp annyira egy műfajokon, szövegminőségeken, témákon átívelő személyes írói attitűd ez, amelyből hol fagyotlan józan diagnózis, hol kacagtató humor lesz. A bevezető fejezet – s ez is, és nem csupán filmszerűsége rokonítja Ruttmann filmjével – az új tárgyilagosság minden stílusjegyét magán viseli: a modern nagyvárosban „feletted vonat zakatol, alattad az Untergrund zörög”, „az ipar, a kereskedelem megszámlálhatatlan idegei, telefonhuzalok, kábelek futnak szerteszét”, amelyek horizontálisan tagolják a teret; „égbe nyúló vastraverzek” és „épület-monstrumok” vezetnek vertikálisan a tekintetet. Az egész könyvben fontos szerepet játszik a felsorolás, amely zsúfolt képekké montírozza a valóságot, egyidejűséget teremtve a különböző benyomások között. Pontos, karakteres leírásokban és tárgyilagos elemzésekben elevenednek meg a különböző társadalmi rétegek, emberi alkatok, taktikák és túlélési stratégiák, a város különböző

negyedeinek arcai. Ami az egész könyv, s talán az egész életmű jellegzetessége és hatásának egyik legfontosabb forrása: hogy Rejtő mindig csodálatra méltó elfogulatlansággal viszonyul a legfurcsább alakokhoz, a legszélsőségesebb élethelyzetekhez és viselkedésmódokhoz is. Olyan szemléletmód ez, amelyben az elfogadás semmiféle romantizálással, szentimentalizmussal vagy fals együttérzéssel nem párosul, de nem is érzéketlen. Ha lehet a tárgyilagosságnak morális tartalma, akkor az éppen ebben a viszonyulásban értelmezhető.

A Berlieni könyv talán csak ebben mutatkozik egységesnek. Ahogy Varga Katalin is írja utószavában, „az egyes fejezetek műfajisága, tagoltsága és kidolgozottsága is különböző”.²⁰ Találunk benne humoros jeleneteket vagy jelenetcsírákat²¹, a Rejtőre oly jellemző pattogós dialógusokat,²² kommentálatlan filozofikus kocsmái párbeszédet is, s ami talán a könyv egyik csúcspontja, egy utcán töltött fagyos éjszaka történetének tizoldalas leírását, amelyben a hideg százféle arca, a fázás különböző minőségeinek elemzése keveredik a főhős belső monológokban előadott gondolataival és vízióival. A mindezek összességéből kibontakozó memoár páratlan a magyar írók berlini élményeinek irodalmi dokumentu-

¹⁹ Uo., 8.

²⁰ Varga Katalin: *Utószó*. In: Rejtő: *i. m.*, 247.

²¹ Ízelítőül hadd idézzem, amikor a mindig éhező társaság „reggelizni” megy: „Gondosan összeállított, változatos, talán nagyon is változatos volt a reggeli. Először is bouillont ittunk leveskockából, szárzésztaival, majd szárított ‘pikszis’ főzeléket (répa, spárga, zöldborsó) ettünk, főzve, téliszalámmal, végül egy újfajta pudíngot. Mindezt a Wertheim áruház jóvoltából, ahol sokfajta kóstolásokat engednek meg a látogatóknak, ezért kissé szakértő arccal kell enni a főzeléket és tanácskozva összesuttogni a pudíng felett.” *I. m.*, 38.

²² „– Fiúk felkelni, befűtünk! / – Meg vagy örülve? Mivel? / – Mivel hideg van./ Ne hülyülj. Mivel akarsz fűteni? / – Svédturnával.” *I. m.*, 38.

mai között, mert Rejtő olyan perspektívából láttatja Berlin tündöklő és zavaros húszas éveit, amilyen senki másnak nem adatott meg: a csodált város fonákjáról, a bűn, a kiszolgáltatottság és a reménytelenség világából. A szeretetteljes kispolgári családból származó, kezdetben mindig anyjához visszavágyó Rejtő is bármikor felhagyhatott volna ezzel a kimerítő élményszerzéssel, hiszen nem volt sem politikai, sem megélhetési emigráns (bár családjának állandó anyagi gondjai voltak), de tapasztalatai csak egyre inkább megerősítették eltökéltetését, hogy „makacsan belegázoljon a hínárba”.²³

A lecsúszás, a nyomorgás, majd a kényszerű fizikai munkák plasztikus leírása ellenére rendre az derül ki, hogy a túlélésért folytatott küzdelem igazi terepe valójában az olvasás és írás, valamint a szedett-vetett – költőből, zeneszerzőből, artistából, bolgár kommunista lányból, orvostanhallgatóból, gyomorbeteg zsidó házalóból, naturalista fanatikusból, feltalálóból és másokból álló – társaság mindennapos művészetelméleti és filozófiai eszmecseréi voltak. Az egymásra utaltság és a permanens együttlét persze kikezdi a legmélyebb szimpátiákat is, s a társaság leírásában Rejtő sem kíméletesebb, mint például Németh Andor, aki a magyar emigránsok egyik törzshelyét jellemezve azt írja: „Unjuk egymást, mint a rabok, mint az elkárhozottak, de nem tudunk meglenni egymás nélkül. Még az is, aki ugrik, és otthont teremt, rövid idő múlva megjelenik újra közöttünk, szegyenkezve és letörten és elfoglalja régi helyét. Ez az ördögkör, ez a berlini purgatórium, ez a nürnbergi kávéház.”²⁴ De ezek a kávéházak és kocsmák a gyakori rezignáció ellenére is: szellemi műhelyek. Rejtő könyvében a társaság tagjai együtt találják fel többek között a hangosfilm technikáját, a rögtönzőszínpadot, és terveket szőnek Hollywood hegemoniájának megtörésére. S kialakul ezekben a beszélgetésekben az irodalom „egy kissé zavaros, de mégis új képe”²⁵ is. Volt tehát a berlini szellemi életnek egy láthatatlan, szinte földalatti szférája, ahol ugyanaz a világmegváltás zajlott, mint a felsőbb körökben, s amely nem volt sem kevésbé tájékozott a legfrissebb kulturális fejlemények tekintetében, sem kevésbé igényes azok értelmezésében. Ingyen szerzett színházjegyekkel, pesti új-

ságíró-igazolvánnyal, kávéházi folyóiratok segítségével, vagy ha másként nem ment, leleménnyel hozzájutottak majdnem minden áhított kulturális termékhez és információhoz. A könyvben megvitatják többek között, hogy Enst Toller legújabb darabjának színrevitelében megengedhető volt-e a „Normalszene”, a hagyományos jelenetelés, hogy Erwin Piscator rendezése eléggé előremutató-e, vagy mégis inkább Leopold Jessner a nagyobb rendező. Hosszas vitát folytatnak arról, hogy miért áll ma választáson az emberiség gondolkodásmódja, milyen előnyei vannak a mechanizált életnek, s hogy vajon kifejthet-e a művészet pózoktól, neuraszténiától, exkluzivitástól mentes józan, hasznos munkát. A főhős Schopenhauert és Zolát olvas, Hamsunt, Ibsent, buddhista filozófiát, kortárs német szerzőket, utalást tesz Karinthyra, akivel később szoros barátság fűzi majd össze, s főképpen Ady a szellemi társa a számkivetettségben.

Ez a főhős persze Rejtő által konstruált fiktív figura, mint ahogy nyilván szétszálazhatatlanul keverednek történetébe más-más megélt történetek és mások történetei. Hogy mennyire így van ez, arról képet kaphat az ember, ha betekint Rejtő hagyatéka csekély fennmaradt anyagába. Itt a Berlini könyv néhány más, töredékes szövegváltozatát is megtaláljuk, amelyekben egy-egy sztori másfelé kanyarodik, mások a hősei vagy más a stílusa.²⁶ De minthogy minden memoár fiktív, ez a tény semmilyen módon nem akadályozza, hogy Rejtő Jenő itt megírt berlini kalandjaiban a későbbi művekhez elengedhetetlen élményanyagot is lássuk. Ezek az élmények – ahogyan a főhős egy jobb sorsú ismerősének is elmondaná – írásra sarkallnak, mert „milyen nagy dolog lenne utánajárni azoknak az életeknek, amiket így feldobott előttem egy percre a berlini forgatag, hogy megint örökre elnyelje, ezt a sok, különös, rejtelmes életet, amelyek Berlinből szerteszét kallódtak az egész világon, és hogy sajnálom, amiért neki nem adatott meg származásánál fogva az életnek ezeket a mélységes útjait megjárni, amitől minden jó embert óvjon is a sors, de én nem adnám ezer millióért, bár nem csinálnám végig újra kétezer millióért sem, pedig tovább fogom csinálni, talán ingyen is, mert van a természetben valami primitíven személyeskedő”.²⁷

²³ *I. m.*, 33.

²⁴ Németh Andor: *A nürnbergi kávéház*. In: *Egy berlini lány*, 144sk.

²⁵ *Uo.*, 83.

²⁶ Köszönettel tartozom Varga Katalinnak, aki lehetővé tette, hogy betekintsek a PIM-ben őrzött hagyatékba.

²⁷ Rejtő: *i. m.*, 31.

Vannak, akik talán még emlékeznek a magyar iskolarendszer szocializmus előtti meglehetősen tagoltságára és hierarchikus rendszerére, a mindenki számára kötelező népiskolára és az arra épülő iskolarendszerre, mint az ismétlő iskola, a polgári, a reáliskola vagy a gimnázium. A német rendszer több tekintetben hasonlít a II. világháború előtti magyar oktatási szisztémához. Most arra vállalkozom, hogy saját tapasztalataim alapján képet adjak egy olyan rendszernek a kicsiny szeletéből, amelyet Németországban megismerhettem, részese lehettem.

Az oktatási intézmény, amelyben részt vehettem a mindennapos iskolai életben egy 800–850 fős iskolacentrum egy Ulmtól körülbelül tíz kilométerre fekvő településen, Dornstadtban. Megtalálható benne a népiskola (Grundschule, továbbiakban GS), a sajátos nevelési igényű tanulók iskolája (Förderschule, továbbiakban FS), Hauptschule és Realschule. Irányítása decentralizált, amíg az FS és GS összevont, addig a Haupt- és Realschule külön vezetés alatt áll. A község vezetői nagy hangsúlyt helyeznek az oktatás finanszírozására, ami Dornstadt jó anyagi helyzetének is köszönhető (iparüzési adóból származó bevételek). Az iskolaépületek, a hozzá tartozó udvar kitűnő állapotban vannak, zöldterülettel, sportcsarnokkal, uszodával, könyvtárral.

Német iskolarendszer

Mielőtt a tapasztalataimat megosztanám az olvasóval, szeretném a német szisztéma felépítését megvilágítani. Az iskolarendszer több tekintetben tagolt. Szövetségi állam lévén, a szövetségi kormány bizonyos fokú autonómiát ad az oktatás területén a szövetségi államok oktatási minisztériumainak. Ez a szuverenitás a tantervnek a helyi igények figyelembevételében nyilvánul meg.

Mivel az iskolarendszer meglehetősen sokrétű és differenciált, teljes körű kép megadására nem vállalkozom. Az alapvető iskolaformák a szövetségi államok mindegyikében hasonlóak, a kivételektől eltekintve. A négy évfolyamos népiskola végéig együtt tanulnak a gyerekek, képességeiktől függetlenül. A negyedik évfolyam befejeztével középiskola-típust kell választaniuk, az elért érdemjegyek szerint. Az 1980-as években fénykorát élő Hauptschule (5–9. évfolyam, továbbiakban HS) a jelentkezések tekintetében elsősorban középiskola volt. A népszerűség mellett az akkori nívó is magasabb mércét mutatott, mint

manapság. Ma ide jelentkeznek a gyengébb teljesítményű diákok, illetve a tanulási zavarban szenvedők jelentős többsége. Ezután záróvizsgával szakképző iskolában lehet továbbtanulni. A másik választható iskolaforma a Realschule (5–10. évfolyamon, továbbiakban RS), ahol a minőség magasat ugrik a HS-hez képest, noha ebből az iskolatípusból is csak szakképző intézménybe lehet továbblépni. Azonban már a tanulóknak esélye lesz, hogy két-három újabb iskolaév után érettségit szerezhessen.

A harmadik iskolafajta az általunk is ismert 8–9 évfolyamos gimnáziumi (Gymnasium) forma, amely napjainkban egyre népszerűbb. Egészen mostanáig a gimnáziumok többsége 5–13. évfolyamokon működött, a most bekövetkező változásoknak köszönhetően a kimenő gimnáziumi osztályok már a 12. évfolyam végén érettségit tehetnek. Az érettségi megszerzése a felsőoktatásban való továbbtanulás alapfeltétele. Természetesen az érettségi birtokában vagy lezárt gimnáziumi évekkal szakmai képzésben is részt vehetnek a szakmára vágyó diákok. A szakképző intézmények is sokszínűek, vannak alacsonyabb és magasabb színvonalúak.

Amint említettem, az iskola jó anyagi helyzetben van, ennek köszönhetően adva vannak a tárgyi feltételek a magasabb színvonalú oktatás megteremtéséhez. A teremellátottság megfelelő, a tantermek felszereltsége és a szaktantermek állapota szintén jó. Az osztályterekben kifogástalan állapotban találhatjuk a táblákat, melyek mellett a geometriához szükséges segédeszközök, írásvetítő, kivetítő vászon is fellelhető. Az intézménynek projektora és laptopja is van, s a tantermek többsége számítógépekkel is fel vannak szerelve. A bútorok, padok, székek ugyancsak jó állapotban vannak. Alapvetően színesek az osztálytermek, többnyire a diákok munkájának eredményeként, ami esetenként a falra mázolt festményeket jelent, de színessé teszik a létesítményt a nyílászárók és egyéb, az iskola épületéből adódó alapvető adottságok is.

A személyi feltételek tekintetében elsősorban a pedagógusok munkáját mutatom be. Az elemi oktatásban osztálytanítói rendszer működik, amíg a HS-ben és a RS-ben szaktanári. Ahhoz, hogy valaki a népiskolában vagy a HS-ben tanítson, tanárképző főiskolán kell tanulnia, amelynek időtartama hat félév plusz egy féléves iskolai gyakorlat. A reáliskolában oktató tanár hét féléves főiskolai képzésben részesül, amelyhez egy féléves gyakorlati időszak társul. A gimnáziumban 5–12. évfolya-

mokon oktatni kívánó pedagógusjelölteknek egyetemi diploma megszerzése kötelező, ami a magyarországi gyakorlathoz hasonlóan tíz szemesztert jelent tanítási gyakorlattal együtt; ez a német tanárképző egyetemeken hasonlóképpen korlátozott, mint nálunk (összehasonlításként nem a Bologna-rendszer alapján teszem, hanem még az osztatlan képzés tekintetében), a hangsúly az elméleti és a tudományos szakmai képzésen van, kevesebb tényleges pedagógiai gyakorlattal.

Gyakorlati oktatás

A tanítási gyakorlat struktúrája alapján tér el az itthonitól. A főiskolán végzett pedagógusjelölteknek féléves gyakorlatot kell teljesíteniük. A tanulmányok lezárásával és a tanítási gyakorlat teljesítésével azonban még nem szerezhető tanári diploma; egy éven át kell tanítani, teljes önállósággal, de mentor felügyelete alatt (ez gyakorló tanári státusz, németül Referendar/In). Ebben az időszakban a gyakorló tanár már majdnem teljes értékű pedagógusként vesz részt az iskola életében, óraszám és egyéb tényezőket figyelembe véve, munkájáért bért kap. Ebből a szempontból, noha még oklevelét nem szerezte meg, kereső emberként dolgozik. A referendári év után pályázhat tanári álláshelyért, bár a nagyon jó tanulmányi eredményű hallgatók automatikusan tanári státuszt kapnak. Ellenben akinek pályáznia kell, az nem teheti akármikor, mivel a tanári állások meghirdetése központilag van szabályozva. Ez azt jelenti, hogy az iskolák csak minden év áprilisában írhatnak ki tanári státuszra pályázatot, a határidő lejártával erre már nincs mód. Funkcionál viszont a helyettesítő tanári rendszer intézménye, amely a szükséges esetekben az adott régióban és iskolában helyettesítést lát el.

Anyagi megbecsülés

Németországban Magyarországhoz hasonlóan hiány van a természettudományokat oktató pedagógusokból. Többen úgy vélik, hogy Kelet-Közép-Európából kellene ezeket a tanárokat pótolni. Bár a német nyelvtudás bizonyos szintű ismerete elengedhetetlen ezen álláshelyek betöltésére, mégis meggondolandók a nyelv megfelelő elsajátítására tett erőfeszítések, hiszen a németországi pedagógusbérek messze meghaladják a volt szocialista államok tanári fizetéseit. Az elemiben, a HS-ben és az RS-ben dolgozó pedagógusok keresete kortól, végzettség-

től, óraszámától függően három-hatszorosa, a gimnáziumban oktató tanárok fizetése pedig öt-nyolcszorosa az itthoninak. Ezzel szemben a német pedagógusok heti maximális óraszámja magasabb, a HS-ben 28, az RS-ben 27, a gimnáziumban 25 óra. A HS-ben és RS-ben tanító tanárok többnyire a végzettségüknek megfelelő tárgyat oktatják, de a tantárgyi csoportok miatt találkozunk ettől eltérő esettel. Ezt a törvényt mindkét iskola típusban lehetővé teszi.

Tantárgyak összevonása

Tipikus bizonyos tantárgyak összevont, tudománycsoportként való tanítása a HS-ben és az RS-ben is. Ilyenek elsősorban a természettudományos tárgyak, mint a kémia, biológia, fizika, illetve a földrajz, társadalomismeret, gazdaságismeret, a HS esetében a történelem is. Az ének-zene, testnevelés és technika tárgyakat az RS-ben külön, a HS-ben viszont szintén összevontan oktatják. A felsorolt tantárgyak tantárgycsoportokban való oktatását néhány éve vezették be. A pedagógusok azonos véleményen vannak: az összevonás óta a tantervben kevesebb óraszám jut a korábban önállóan oktatott tárgyak, például a történelem tanítására. Mindezt a gyakorló pedagógusok egyöntetűen negatív következménynek tartják. A gimnáziumban nem találkozhatunk összevont tárgyi csoportokkal, ebben az iskola típusban – ugyanúgy, mint a magyarországi nyolc évfolyamos általános iskola felső tagozatában és az érettségire épülő középiskolai évfolyamainkon – a tantárgyakat önálló tárgyként tanítják (igaz, Magyarországon az alsó középiskolai évfolyamokon – 5–8. – már korábban megjelent a tantárgyak összevonása).

A fentebb említett tárgyak mellett a következőket kell megemlíteni – annál is inkább, mert ezekre nagyobb hangsúly esik: német nyelv és irodalom, matematika, idegen nyelvek és informatika. A hittant kötelezően oktatják (választható evangélikus, katolikus, gimnáziumban lehetőség van a zsidó vallásra is), ezt a központi tanterv írja elő (az evangélikus hitű tanulók többsége konfirmál!). Emellett az RS-ben találkozunk az ember és környezet, valamint az etika (ez minden iskolaformában jelen van) modulanyagként való tanításával.

Tananyag

A tananyag mennyiségének és mélységének tekintetében a HS és az RS jelentősen különbözik. A központilag célként kitűzött, a

tanulók által elsajátítandó ismeretanyag HS és RS közötti különbsége a gyakorlatban jól észrevehető. A gimnázium tananyaga részben megegyezik az itthoni felső tagozat és az érettségire épülő középiskolák tananyagával, bizonyos eltérésekkel. Ilyen eltérés a nyelvi képzés sokszínűsége, a projektmunka gyakorisága, a fakultáció más rendszere, bizonyos tantárgyak eltérő idejű, óraszámú, tehát eltérő hangsúllyal való oktatása (például a történelem egyik iskolatípusban sem kap akkora hangsúlyt, mint a magyarban).

Bizonyára sokan hallották már, hogy a nyelvoktatás a német iskolákban érzékelhetően jobb, mint Magyarországon. A nyelvórákon személyesen is meggyőződhettem erről. A mindennapokban is azt tapasztaltam, hogy a társadalom döntő többsége alapszinten beszél idegen nyelvet – többnyire az angolt – és van is mersze a gyakorlatban használni.

A német pedagógus hagyja a tanulóit idegen nyelven szabadon beszélni, nem ragaszkodik a sablonokhoz, nem osztályozza lépten-nyomon nyelvi tudását, hogy ezzel is zavarba hozza és lerontsa teljesítményét. A nyelvi órák rendszerint magnóhallgatással kezdődnek.

Az informatikának a német oktatási rendszerben is kulcsszerepe van. Ezen belül fontos szerepet játszik az internet mint az információszerezés egyik legfontosabb eszköze, amelyen keresztül a diákok hozzájuthatnak a kívánt ismeretekhez. A számítógépeket gyakran használják matematikaórán (például szöveges feladatok megoldása során, hitelszámításra, egyenletek megoldására stb.), projektmunkában (információgyűjtéstől a prezentációig).

Értékelés egyestől hatosig

Az érdemjegyek rendszere alapvetően eltér a magyarországi jegy- és értékelési rendszertől; egytől hatig osztályoznak. Az 1-es a jeles és a 6-os az elégtelen osztályzatot jelenti. Érdekes, hogy a jegyeket decimális rendszerben adják meg (pl. 1.0, 1.2, 1.5, 2.5 stb.) Ez lehetővé teszi az iskolai eredmények és a tanulók értékelésének finomabb differenciálását.

Emellett jelentősen különbözik a magyarországitól az értékelések gyakorisága és milyensége. Az olyan szóbeli feleletek, melyeket értékelünk is, ismeretlenek a német iskolákban. A szóbeli megnyilvánulás formái az órai referátumok, a projektmunka eredményeként készített prezentáció vagy a spontán, órai munka alapján való értékelés. Ezek azonban, bár gyako-

riak, mégsem rendszeresek. Az írásbeli értékelési eszközök, hasonlóképp az itthonihoz, a témákat lezáró dolgozatok, tesztek. Az Online-Test a tudásmérés központilag létrehozott, kontrollált és vezetett eszköze. A teszt matematikából és német nyelvből vizsgálja a tanulók tudását és képességeit. Véleményem szerint rendkívül előnyös, gyors és megbízható, legalább annyira, mint az egyéb, nem online és számítógépes jellegű tudásszintfelmérők.

A gyakorlatban

A tanár szerepét és helyét a tanítás folyamatában, hasonlóan a hazai gyakorlathoz, központinak ítélem meg; a rendszer a tanár tekintélyén alapul. A tanítási módszerek terén általában frontális osztálymunka érvényesül, de gyakran találkozhat az óralátogató csoportmunkával is. A tanulók ilyen módon való foglalkoztatása és a feladatok típusa alapján ez minden tekintetben megfelel a kompetenciaalapú oktatás feltételeinek. A tankönyvek szövegei rövidek, több kép, ábra stb. kíséri őket.

Hogy példát is említsek, egy történelemórán a versailles-i béketárgyalásokat ismerhették meg a tanulók, majd 4–5 fős csoportokat alkotva, a béketárgyalásokat érintő fontosabb kérdések és tények ismeretében (amit a könyvből olvashattak el), mintegy rögtönzött színdarabot kellett előadniük. A természettudományos órákon (RS) minden órán (csoportra bontva az osztályt) kísérleteket végeznek, s így dolgozzák fel az ismeretanyagot. Ez hatékony, de költséges módszer (két tanerő, kísérletek).

Elterjedt forma a projektmunka, az egyéni vállalkozásoktól az osztályon belüli csoportos projekteken keresztül az osztályszintű, iskolai szintűekig (projekt-hét). Fontos szerepet tulajdonítanak neki, valamennyi iskolatípus tantervében is szerepel mint az ismeretanyag elsajátításának és a személyiség fejlesztésének eszköze. A tanterv kötelezően választható témaorientált projekteket is előír, amelyeket az iskolai évek alatt teljesíteni kell. Például az RS-ben egyszerű gyakorlat teljesítése kötelező, melyet egy szociális célzatú intézményben (például idősotthon), civil szervezetnél teljesíthet a tanuló, 30–40 órában.

A németországi közoktatás tandíjmentes. Emellett a bevett gyakorlat, hogy a tanulóknak nem kell megvásárolniuk a tankönyveket, mert kölcsönözhetik őket az iskolától. Az iskolai könyvek kölcsönzői rendszere jól működik Németországban, illetőleg Baden-Württembergben. Kivéte-

lek a munkafüzetek, feladatgyűjtemények és egyéb, kölcsönzésre nem alkalmas tankönyvek. A könyvek színesek és jó minőségűek, ezért nagyon drágák. Elterjedt a feladatlap-rendszer; az iskola fénymásolatot készíthet a pedagógusnak a diákok számára rendelkezésre bocsátott munkafüzetekből.

Dornstadt

A község kistérségi szerepet lát el; jellemző viszont, hogy a helyi diákok jelentős része Ulmban jár középiskolába. Az átlagos osztálylétszámot 20–25 főben lehet megállapítani, ez az FS-ben alacsonyabb (itt előfordulnak osztatlan osztályok), párhuzamos osztályok a HS-ban és az RS-ban vannak. A tanulók összetétele változó a különböző iskolatípusban. A külföldiek aránya láthatóan magasabb a HS-ben (30–40%, török, orosz, dél-kelet európai, afrikai, ázsiai), amíg az RS-ben alacsonyabb (kb. 10%). Ez az intézmény mégsem tarozik a magas külföldi tanulólétszámmal működő iskolák közé.

A külföldi származású tanulók, attól függően, hogy első, második, esetleg harmadik generációsok, több csoportra oszthatók. Általánosan jellemző, hogy az elsőgenerációs gyerekeknek nehézségeik vannak a nyelvvvel. Egy másik csoportja a külföldi származású tanulóknak értelemszerűen jobb helyzetben van, nemcsak a beszélt nyelv és a kifejezőkészség terén; német identitástudatuk is erősebb.

A német iskolákban egyre gyakrabban fordulnak elő extrém magatartásbeli problémák, most mégsem foglalkozom az iskolai lövöldözésekkel (például Winnenden, 2009), annál is kevésbé, mivel hiba volna ilyen esetekkel jellemezni egy egész rendszert. A bemutatott iskola mindennapjai békések; előfordulnak magatartási gondok, de nem többször, mint itthoni iskoláinkban. A dohányzás és alkoholfogyasztás komoly problémát jelent, s a fiatalok nemi érése már az 5–6. évfolyamokon megköveteli a szexuális felvilágosítást. Itt kell megemlítenem a Schulsozialarbeit rendszerét, mely nem hasonlítható össze a magyarországi iskolai szociálpedagógusi tevékenységgel. Vannak egyezések, de összességében a rendszer más alapokra épül. Működtetése minden iskolában kötelező, a tevékenységet az önkormányzat pályáztatja meg, s a nyertes pályázó – mely gyakran civil szakmai szolgáltató – meghatározott ideig működtetheti az adott intézményben. Az állás betölté-

sének feltétele középfokú nevelői képzés, de szociálpedagógus diplomával is dolgoznak e munkakörben. Feladata az iskolai veszekedések, kiközösítések, verekedések,lopások megoldása, feloldása; az esetleges családi problémák (gyerekverés) megismeretése a hatóságokkal. Ide tartozik az osztályközösség légkörének javítása, szociális kompetenciák fejlesztése drámapedagógiai módszerekkel, hátrányos helyzetű tanulók segítése.

Oktatási modell

Összegzésként elmondható, hogy a német közoktatási rendszer hierarchikus felépítésű és szegregál. Túl korai a tanulók teljesítményük szerinti szelektálása (10. életév). Az egész szisztéma rugalmatlansága és az iskolatípusok közötti átjárhatóság hiánya ellehetetleníti a tanulók kitörési lehetőségeit. A rendszer mintegy predestinálja jövőjüket, továbbtanulási esélyeiket.

A politika igyekszik a jelenlegi szisztémát e sokak szerint elavult formájában megtartani, vagy csak apró változtatásokat engedélyezni. Nagy szerepet játszik ebben a Gymnasium és az RS lobbija. A legújabb elképzelés szerint, amelyek várhatóan a közeljövőben megvalósulnak (Gesamtschulemodell), tíz évfolyamos általános iskolát alakítanak ki, mely minden szövetségi államban kötelező lesz. A tizedik évfolyam után válik majd szét a rendszer és ad lehetőséget Haupt- vagy Realschulabschluss letételéhez, plusz évekkel érettségi megszerzéséhez. Ezzel a változtatással a diákoknak nagyobb esélyük lesz az értelmi fejlődésükhöz és teljesítményüknek megfelelő iskola-fok elérésére, a továbbtanulásra.

E rendszerbe nem tartoznak majd bele a gimnáziumok, ezek a későbbiekben is kiváltságos szerepben maradnak. Így a valóságban csak a HS és az RS intézményes fűzőjáról van szó. Érezhető a közszemlélet a gimnázium felsőbbrendűségi helyzete a Haupt- és Realschuléval szemben. Az RS köztes helyet foglal el, mintegy a gimnáziumnak alárendelve, mégis a HS-tól a lehető legnagyobb távolságot megtartva; ez megmutatkozik a tananyagban, az RS-ben tanító pedagógusok HS-sel szembeni előítéleteiben. Emiatt az RS nem támogatja a bevezetendő iskolaformát sem. Nagy feladat lesz e modell sikeres megvalósítása és gördülékeny működtetése úgy, hogy a kitzűzött cél, a reform ténylegesen látható és érzékelhető legyen.

Két naiv lányka, tizennégy-tizenöt évesek talán, fejcskékjüket egymáshoz hajtva ül kéz a kézben a lombsátor alatt. Őlükben tigris, élő ragadozó, bár látszik, hogy kölyök még. A konvencionális turista szuvenír nem viseli magán a hely megkülönböztető jegyeit, a kép nem árulja el, hogy a világ mely állatkertjéből mosolyog felénk a kis csoport, az időpontra is csak a sárguló fotópapírból, meg a lányok ruhájából, a retrómintás tunikából, ma így neveznénk, amit viselnek, következtethetünk. Meg kell fordítanunk a képet, talán a fotográfia hátoldalán szokásos írás segít majd eligazodni a térben, az időben. Az írás azonban – „*Elisabeth und Marika – von Frau Hermsdorf als Erinnerung, Berlin, 1970.*” – csak újabb ismeretlenségek felé vezet. Kik ezek a lányok, Elisabeth és Marika, s mire kell emlékezniük? A német szó, *Erinnerung* szép jelentésének értelmében mit kell bensővé tenniük Hermsdorf asszony tanácsára, s egyáltalán milyen Berlinben, ha 1970-et írt dátumul, s ki volt ő maga, ha így írta csak: Berlin? Vissza kell fordulnunk a képhez, bár azon már csak árnyak azonosíthatók, hisz a lányok ma már nagymamák lehetnek, az állat nyilván rég elpusztult, s ki tudja, az adományozó is él-e még.

1970-ben a gimnázium második osztályát járva barátnőm és én, meg néhány más eminens tanuló diákcseré programmal kerültünk Berlinbe, azaz Kelet-Berlinbe, nyári diákmunkára s azzal a céllal, hogy a nyelvet is tanuljuk. Egy italkombinát alkoholmentes üdítőket gyártó részlegén dolgoztunk egy hónapon át, ládát hordtunk, üveget válogattunk, kapkodtuk a szalagról a lecsorbult palackot. Hétvégekre a gyár kirándulásokat szervezett a város nevezetességeihez, ahová a *Betreuer*inek (ezt a lefordíthatatlan szót, sok hasonló társával együtt ekkor tanultam) vittek el bennünket. A mi gyámolítónkat Frau Hermsdorfnak hívták, fekete hajú, nagydarab asszony volt, a *VEB Getränkekombinat Berlin* munkása, élmunkás, nyilván, ahogy ma elgondolom. Nevemet csak a saját nyelvén tudta kimondani, harciasan vágva azonban így át a torkát fojtogató gordiuszi csomót, hisz a magyar szó kiejtéséhez egy villanás alatt kellett volna oda-vissza váltogatnia nyelvének függőleges mozgását, ajkainak zártságát és a hangadás idejét is, s félúton meg kellett volna küzdenie még egy zöngés réshanggal is, melyet pedig nem is hallott. Így lettem Elisabeth a röpke

berlini hónapra, ami csak azért nem esett jól akkor, mert Frau Hermsdorf a barátnőm nevét hibátlanul ejtette. Naná, gondoltam, hisz ismeri Marika Rökköt, amit persze csak jóval később gondolhattam, mikor már én is tudtam, hogy az UFA-filmek e politikailag gyanús magyar származású sztárja milyen rajongott filmikon volt az NDK-polgárok szívében. Ha visszaidézem hét végi záránklásaink célpontjait – a Treptow-park szovjet hősi emlékművét, a porosz király, Nagy Frigyes potsdami kastélyát, Berlin-Friedrichsfelde állatkertjét, a Weissenseebeli virágünnepét –, úgy látom, hogy Frau Hermsdorf válogatása a könnyed és gyerekbárát látványosságokat tüntette ki, amivel, ahogy ma, a történelem reflexióival átítatva már gondolom, akár a politikai éretlenség, de legalábbis a *Linientreue* (ez már egy később megtanult ugyancsak varázslatosan fordíthatatlan szó ebből az időből) megsértésének vádját is magára vonhatta volna. Frau Hermsdorfról azonban sem akkor, sem később, mikor már jobban bírtam *elizabethes* nyelvét, nem volt semmi megtudható, egyetlen nyomként kézjegye maradt csak meg az állatkerti fotó hátoldalán.

Azonban, ahogy a festő hordja fel a vászonra a kép alapszínét, az én Berlinem topográfiájának alaprétegét ő hordta fel tudatom lemezére. Meg a gyár, persze. Ezért van ott az én berlini anzikszeimen mindig a *Lager*, ahol a targoncára rakodjuk fel a ládát, a kígyózó palacksor és a csörömpölő üvegcsarnok s a síkos padlón caplató gumicsiz-

mahang. Velük együtt Potsdam aranyozott termei, s lassan úszó hattyúk a Spree fekete vizén és sirályok a lakótelep betonblokkjai között. S az érzés, hogy a dolgok mindig túl távoliak és mindenhol túl nagy méretűek, akárha utcát kell átszelnünk, tér túloldalára átjutnunk, akárha medvéket nézünk épp az állatkerti sziklacsúcsokon, vagy a hős szovjet kolosszushoz igyekszünk feljutni a mérhetetlen lépcsősoron.

Berlinből ekkor nem is láttam mást, még kevesebbet tudtam meg róla – a kettő persze összefüggött. Tudtam ugyan, hogy az ölünkbe tett kis jószág a szovjetek kamcsatkai tigrisadományából származik, jóval később tudtam csak meg viszont, hogy a *Club-Cola*, amelyet mi gyártottuk ott a kombinátban, közvetlenül a *SED* utasítására kifejlesztett koffeintartalmú üdítő volt, s ennek, mint annyi más *DDR-Produkt*nak is az volt a célja, hogy a nyugati fétis szocialista ellenfétisét megteremtse. Azt pedig még ennél is később tudtam meg, hogy mikor Frau Hermsdorf egyszerűen csak Berlinnek titulálta a várost, ahol vagyunk, miközben mi úgy tudtuk, hogy Kelet-Berlinbe megyünk, melyet iskoláink szerint mint a szovjet hősi felszabadítás világrendjének szimbolikus helyét meg kell különböztetnünk Nyugat-Berlintől, a hanyatló kapitalizmus előretolt hadállásától (mindez egyszerűbben volt akkor elmondva), akkor, voltaképp, az 1945 utáni német történelem legkényesebb kérdésében, a *Berlin-Frage*-ban foglalt el világos pozíciót. Szóhasználatával ugyanis (ez volt az elterjedt az NDK hivatalos nyelveiben is) egy osztatlan Berlinről beszélt, mely az NDK fővárosa, s melynek nem is része, hanem csak körülkerített (*a Fallal* ténylegesen is), idegen, sehová se, főleg nem az NSZK államához tartozó zárványa *Westberlin*, melyet a protokollokban mindig egybe is írtak, hogy még a nyelv se emlékeztethessen az odatartozás tényére. Lám csak, a mi Frau Hermsdorfunk mégis *linientreu* lett volna? Vagy épp ellenkezőleg, bölcsen együgyű német asszony, aki ezt a két gyereklányt befizette a virágünnepre és kibérelte nekik a kis tigrist a fotózkodáshoz, s nem nagyon törődött az egész bonyodalommal, hogy lett *Gross-Berlin*ből *Ost- meg West-Berlin*, ami másfelől meg nem is létezik, mert csak Berlin van, de az meg csak mint *Hauptstadt der DDR*. Így volt-e, vagy úgy, ezt viszont soha nem tudom meg már, nem beszél róla sem a kép, sem az írás, Frau Hermsdorf naiv, kerek betűi.

Különleges, tankönyveimben, szótárban fellelhetetlen szavak birtokában jöttem haza akkor (ma úgy mondanám,

akkor is) Berlinből. Osztálytársaimmal elmentében tudtam, mit jelent a *Schlangestehn*, a *Bärenschau fenster*, a *sanssouci*, vagyis *ohne Sorge*, hogy mi a *HO-Kaufhaus* és az *Ehrendenkmal*, s nem bicsaklott meg a nyelvem, ha ki kellett mondani, *Volkseigener Betrieb* vagy *Erfrischungsgetränk*. Német tudásomnak ezek az anyanyelvi, azaz Frau Hermsdorftól tanult szavai persze ma már használhatatlan, egzotikus nyelvemlékek csupán, melyek jelentését kinyomozni legfőljebb exkluzív NDK-szótárakból lehet. De mit tud a szótár a valósághoz képest, melynek még emlékezeti képe is tapintható és szagolható, s mit a szótár írott betűje Frau Hermsdorf élő hangjához képest, melynek érdes ritmusa számomra még ma is hallhatóan része e szavak jelentésének. Ezek a szavak ezért is nem koptak el úgy, mint a retrómintás tunik. S noha éppúgy összegyűrődtek, mint mára a fotón látható kislányok bőre s a fotópapír, ám redőzetükben egy világ dereng. Akármilyen is, s akármilyen jó is, hogy elmúlt, az én emlékké, tehát bensővé vált (*erInnert*) saját világom része lett, úgy csakugyan, ahogyan Frau Hermsdorf akarta, egy saját Berlin.

Egy *VEB Getränke kombinat Berlin* feliratú papír söralátét, melyen a berlini medve szolgálja fel az italt, ma 30 eurót ér az NDK-nosztalgiaportál online-piacán. Harminc euróm tehát biztos van már, s hogy megvasztagnék, ha még a *VEB Getränke kombinat Berlin* címkes poharamat is bedobnám a börzére, egy talpas, már majd elfeledett, karsú üvegpotharat!

Ost-Berlin-szótár

- (*die*) *Betreuerin* – nőnemű személy, aki valakit támogat, gyámolít, gondoz
- (*das*) *Bärenschau fenster* – a Berlin-Friedrichsfelde állatkert utcára nyitott kerítése, ahonnan a medvéket a járókelők is láthatják
- (*das*) *Ehrendenkmal* – emlékmű
- Erfrischungsgetränk* – üdítő
- HO-Läden* – az NDK állami üzletláncába (*Volkseigene Handelsorganisation* – népi tulajdonú kereskedelmi szervezet) tartozó áruház
- (*die*) *Linientreue* – párthűség; *linientreu* – párthű
- sanssouci, ohne Sorge* – gond nélkül; a potsdami kastély neve
- schlangestehen* – sorbanállni; Berlinben minden szolgáltatáshoz ez volt az előszoba, az étterem előtt is hosszan álltunk sorban, míg asztalt kaptunk; az sem volt ritka, hogy a várakozó csoportokat a már étkező asztaltársaságokhoz ültették szét – a racionalitás jegyében, no meg, minden kiscsoportos szervezkedést megelőzendő.
- SED* (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*) – Német Szocialista Egységpárt
- VEB Volkseigener Betrieb* – népi tulajdonú üzem